

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ВУЙМА АНАСТАСІЯ ГЕННАДІВНА

УДК 343.98 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ
ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

 А. Г. Вуйма

Науковий керівник –
Степанюк Руслан Леонтійович,
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань під час розслідування вбивств.
– Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Харківський національний університет внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України, Харків, 2023.

Дисертацію присвячено дослідженню теоретичних і практичних проблем використання спеціальних знань під час розслідування вбивств. За результатами проведеного наукового дослідження сформовано наукові положення та практичні рекомендації, що можуть використовуватися під час побудови криміналістичних методик, тобто у такій галузі юридичної науки як криміналістика, а також у галузях судової експертології, кримінального процесу, у практичній діяльності, зокрема під час розслідування вбивств.

За результатами ґрунтовного вивчення генезису інституту спеціальних знань у кримінальному судочинстві, а також дослідження положень монографічних розробок вітчизняних науковців з'ясовано, що становлення наукового знання про використання спеціальних знань під час розслідування вбивств відбувалося протягом тривалого історичного періоду, у якому виокремлено сім етапів. Доведено, що на його формуванні позначилися такі чинники як: розвиток науки, техніки та суспільства, особливості формування науково-методичного забезпечення діяльності експертних установ, становлення системи техніко-криміналістичного забезпечення діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, особливості становлення і розвитку судової медицини, судової психіатрії і криміналістичного знання, показники криміногенної обстановки, а також пріоритетні напрями діяльності правоохоронних органів.

Установлено, що сучасний стан наукового забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування вбивств характеризується передусім необхідністю вивчення особливостей використання інноваційних технологій,

апробованих зарубіжними країнами у сфері кримінального судочинства, визначення перспектив їх упровадження, розроблення й удосконалення науково-методичних рекомендацій застосування сучасних техніко-криміналістичних засобів, удосконалення теоретико-методологічних засад підготовки до призначення експертних досліджень, розширення можливостей реалізації непроцесуальних форм використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві тощо. Визначено сутність і місце спеціальних знань в методиці розслідування вбивств, наголошено, що це обов'язковий елемент структури окремої криміналістичної методики розслідування злочину згаданого виду.

Доведено, що правильне визначення сутності та дефініції поняття «спеціальні знання» можливе за умови ґрунтовного аналізу і розкриття його суттєвих ознак і змістовних компонентів, серед яких: 1) зміст і структура спеціальних знань; 2) спосіб їх одержання та набуття професійних навичок; 3) суб'єкти-носії і суб'єкти, уповноважені на їх використання; 4) форми використання у кримінальному провадженні; 5) процесуальне значення у вирішенні завдань кримінального судочинства. За результатами дослідження цих складових, сформульовано, що під спеціальними знаннями, які використовуються під час розслідування вбивств, слід розуміти знання в галузі конкретної науки та техніки та здобуті під час здійснення професійної діяльності уміння та навички, що є підставою для надання суб'єктами застосування цих знань (експертами і спеціалістами) висновків, консультацій, а також іншої допомоги, потреба у якій виникла через необхідність установлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування цієї категорії злочинів, та які можуть потягнути за собою настання юридично значущих наслідків для кримінального провадження або сприяти вирішенню завдань орієнтуючого характеру.

Аргументовано, що діяльність суб'єктів, наділених владними повноваженнями, а також учасників правових відносин, які мають відповідний правовий статус, має врегульовуватися та здійснюватися відповідно до певних засад – правових та організаційних. За результатами аналізу й оцінки правових положень кримінального процесуального законодавства, а також інших

нормативно-правових актів, що визначають порядок здійснення досудового розслідування, обсяги правових статусів експерта та спеціаліста, залучених до кримінального провадження, виокремлено й охарактеризовано правові й організаційні засади діяльності останніх.

На підставі аналізу наукових підходів до класифікації форм використання спеціальних знань, з урахуванням положень чинного законодавства, за результатами узагальнення слідчої, судової та експертної практики, за ознакою процесуальної регламентації визначено різновиди процесуальних і непроцесуальних форм спеціальних знань, що використовуються під час розслідування вбивств.

Визначено, що до типових процесуальних форм, які використовуються під час розслідування вбивств, належать: залучення експерта до проведення судової експертизи, участь спеціаліста у слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях. До типових непроцесуальних форм використання спеціальних знань, що реалізуються під час розслідування злочинів досліджуваного виду належать: отримання консультаційної допомоги спеціаліста, перевірки об'єктів за криміналістичними обліками, попередні криміналістичні дослідження; залучення спеціаліста до проведення досліджень із використанням поліграфу, залучення спеціаліста до складання суб'єктивного і психологічного портретів.

Доведено, що метою отримання консультацій спеціалістів є отримання дорадчої допомоги у вирішенні запитань, які потребують застосування спеціальних знань. Установлено, що найпоширенішими підставами для отримання консультацій спеціалістів під час розслідування вбивств є з'ясування окремих аспектів призначення та проведення судових експертиз. З урахуванням предмету консультацій, за якими звертаються слідчі, класифіковано їх на чотири групи.

Охарактеризовано особливості реалізації у кримінальних провадженнях щодо розслідування вбивств попередніх криміналістичних досліджень. Сформульовано рекомендації щодо складання і використання на стадії досудового розслідування суб'єктивного портрету вбивці, що спрямовані на

підвищення результативності цієї діяльності. Наголошено, що кінцевою метою такої діяльності є ідентифікація особи вбивці. Обґрунтовано, що перспективним під час розслідування вбивств, зокрема тих, що мають серійний характер, є використання психологічного портрету.

Обґрунтовано, що перевірка об'єктів за криміналістичними обліками – це непроцесуальна форма використання спеціальних знань, реалізація якої здійснюється спеціалістами науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів Міністерства внутрішніх справ України. Охарактеризовано сутність і визначено можливості перевірок об'єктів (слідів), виявлених під час розслідування вбивств, за обліками генетичних ознак людини, дактилоскопічним, трасологічним, балістичним обліками, обліком осіб за ознаками зовнішності.

За результатами узагальнення слідчої, судової та експертної практики встановлено, що слідчими та судовими органами досі не сформована уніфікована практика використання поліграфу у кримінальному провадженні, а також не вироблено підходи до оцінки отриманих результатів. Виокремлено чинники правового й організаційно-методичного характеру, що унеможливають застосування поліграфу у процесуальній формі використання спеціальних знань під час розслідування.

Констатовано, що порядок залучення і діяльності спеціалістів у слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях схожий, однак той, що реалізується під час проведення дій негласного характеру відрізняється своєю специфікою, адже залучати в якості спеціаліста до їх проведення, можна особу, яка має допуск до державної таємниці, сутність діяльності останніх носить переважно консультаційний характер або ж у полягає у наданні технічної допомоги на підготовчому та заключному етапах проведення процесуальної дії.

Визначено правові й сформульовано окремі тактичні засади проведення огляду місця події і використання під час цього спеціальних знань, дотримання яких є гарантією визнання таких оглядів законними, зокрема й під час розгляду клопотання слідчого, складеного у порядку ч. 3 ст. 233 КПК України, а також створюватиме підстави для накладення арешту на тимчасово вилучене майно і

унеможливлуватиме визнання здобутих під час цього доказів недопустимими під час судового розгляду.

Охарактеризовано тактичні особливості здійснення оглядів, зокрема огляду місця події, огляду трупа, за участю таких спеціалістів як судово-медичний експерт, лікар, спеціаліст-криміналіст, біолог, кінолог, спеціалістів у галузі балістики і вибухотехніки, групи спеціалістів у складі спеціалізованої пересувної лабораторії.

Визначено організаційно-тактичні основи залучення спеціалістів до відібрання біологічних зразків під час розслідування вбивств, зокрема спеціаліста-генетика, а також спеціаліста у галузі медицини.

Виокремлено дві групи слідчих експериментів, що проводяться під час розслідування вбивств і пов'язані з обов'язковим використанням спеціальних знань. На підставі здійсненої класифікації, з урахуванням специфіки виокремлених різновидів, визначено роль і фах спеціалістів, залучення яких є доцільним, а також завдання, виконання яких може бути покладено на них.

Визначено тактичні завдання, вирішенню яких сприяє залучений до участі в обшуку спеціаліст у досліджуваній категорії злочинів. З'ясовано, що до участі в допитах доцільно залучати спеціалістів у галузі педагогіки, психології, філології, криміналістики, поліграфології. Визначено компетенцію останніх на етапах підготовки, проведення і фіксації результатів цієї слідчої (розшукової) дії.

Розкрито компетенцію судово-медичних експертиз у розслідуванні вбивств за об'єктом їх дослідження, серед яких: судово-медичне дослідження трупів, їх частин, інших людських решток; судово-медичні експертизи живих осіб: потерпілих і підозрюваних; судово-медичні експертизи речових доказів біологічного походження: токсикологічні, імунологічні, цитологічні й гістологічні дослідження, а також комплексної медико-криміналістичної експертизи. Для кожного напряму судово-медичної експертизи визначено об'єкт, завдання і перелік запитань, що ставляться на розв'язання експерта.

Визначено ідентифікаційні завдання, що можуть бути вирішені завдяки проведенню молекулярно-генетичних досліджень у кримінальних провадженнях

щодо розслідування вбивств. Обґрунтовано, що ефективність проведення молекулярно-генетичної експертизи залежить від дотримання низки умов під час огляду місця події та подальшого розслідування, визначено їх, надано відповідні рекомендації.

З'ясовано підстави, які свідчать про необхідність призначення амбулаторної, стаціонарної, а також посмертної судово-психіатричних експертиз щодо підозрюваного у вчиненні вбивства, перелік матеріалів, що підлягають направленню на дослідження експерта, а також наведено перелік запитань, розв'язання яких доцільно покласти на вирішення експертів у галузі психіатрії. Визначено об'єкт, завдання і перелік запитань, що ставляться на розв'язання експерта під час призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи, комплексної педагогічно-психолого-психіатричної експертизи.

Установлено, що при розслідуванні вбивств типовим є призначення таких криміналістичних експертиз як: судово-психологічна експертиза, дактилоскопічна експертиза, експертиза зброї та слідів і обставин її використання, експертиза вибухових пристроїв, вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу), експертиза нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів, трасологічна експертиза, судово-одорологічна експертиза та ін.

Ключові слова: кримінальне провадження, кримінальне правопорушення, тяжкий злочин, умисне вбивство, досудове розслідування, спеціальні знання, слідча (розшукова) дія, тактичний прийом, взаємодія, біологічні сліди, обізнана особа, судова експертиза, судово-медична експертиза, молекулярно-генетична експертиза, ДНК-аналіз, облік, поліграф.

SUMMARY

Vuima A.H. Use of special knowledge during the investigation of murders. – Qualifying scientific work on manuscript.

Thesis for a candidate's degree (PhD) by the specialty 081 «Law» – Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2023.

The dissertation is devoted to the study of theoretical and practical problems of the use of special knowledge during the investigation of murders. Based on the results of the scientific research, scientific provisions and practical recommendations were formed, which can be used during the construction of forensic methods, that is, in such a field of legal science as criminology, as well as in the fields of forensic expertise, criminal process, in practical activities, in particular during the investigation of murders.

The genesis of the institute of special knowledge in criminal justice, the position of monographic developments of domestic scientists were thoroughly studied. It was found that the formation of scientific knowledge about the use of special knowledge during the investigation of murders took place during a long historical period, in which seven stages are distinguished. It is proved that its formation was influenced by such factors as: the development of science, technology and society; the peculiarities of the formation of scientific and methodological support for the activities of expert institutions; the formation of the system of technical and forensic support for the investigation of criminal offenses; the peculiarities of the formation and development of forensic medicine, forensic psychiatry and forensic knowledge; indicators of the criminogenic situation, as well as priority directions of law enforcement agencies.

It was established that the current state of scientific support for the use of special knowledge during the investigation of murders is characterized by the need to study the features of the use of innovative technologies tested by foreign countries in the field of criminal justice, determine the prospects for their implementation, develop and improve scientific and methodological recommendations for the use of modern technical and forensic tools, improve theoretical and methodological principles of preparation for the assignment of expert research, expansion of opportunities for implementation of non-procedural forms of use of special knowledge in criminal proceedings, etc. The essence and place of special knowledge in the method of investigation of murders is determined, it is emphasized that this is a mandatory element of the structure of a separate forensic method of investigating a crime of the mentioned type.

It is proved that the correct determination of the essence and definition of the concept of "special knowledge" is possible under the condition of a thorough analysis

and disclosure of its essential features and meaningful components. They include the following: 1) content and structure of special knowledge; 2) the method of obtaining them and acquiring professional skills; 3) media entities and entities authorized to use them; 4) forms of use in criminal proceedings; 5) procedural significance in solving the tasks of criminal justice. According to the results of the study of these components, it was formulated that special knowledge used during the investigation of murders should be understood as knowledge in the field of specific science and technology and the skills and abilities acquired during professional activity, which are the basis for the subjects to apply these knowledge (by experts and specialists), conclusions, consultations, as well as other assistance, the need for which arose due to the need to establish circumstances that are subject to investigation during the investigation of this category of crimes, and which may entail the occurrence of legally significant consequences for criminal proceedings or contribute to the solution of tasks of an orientation nature.

It is argued that the activities of subjects endowed with power, as well as participants in legal relations who have the appropriate legal status, should be regulated and carried out in accordance with certain principles - legal and organizational. The scope of the legal statuses of the expert and specialist involved in criminal proceedings is defined, the legal and organizational principles of the latter's activities are identified and characterized.

On the basis of the analysis of scientific approaches to the classification of the forms of use of special knowledge, taking into account the provisions of the current legislation, based on the results of the generalization of investigative, judicial and expert practice, on the basis of procedural regulations, the types of procedural and non-procedural forms of special knowledge, which used during the investigation of murders have been determined.

It was determined that the typical procedural forms used during the investigation of murders include the involvement of an expert in conducting a forensic examination, the participation of a specialist in investigative (search) and covert investigative (search) actions. The typical non-procedural forms of using special knowledge that are

implemented during the investigation of crimes of the investigated type include: obtaining specialist consulting assistance, checking objects according to forensic records, preliminary forensic studies; involvement of a specialist in conducting research using a polygraph, involvement of a specialist in drawing up subjective and psychological portraits.

It has been proven that the purpose of receiving specialist consultations is to obtain advisory assistance in solving issues that require the application of special knowledge. It has been established that the most common reasons for receiving specialist consultations during the investigation of murders are the clarification of certain aspects of the appointment and conduct of forensic examinations. Taking into account the subject of consultations requested by investigators, they are classified into four groups.

The peculiarities of the implementation of preliminary forensic studies in criminal proceedings regarding the investigation of murders are characterized. Recommendations for the compilation and use of a subjective portrait of a murderer at the stage of pre-trial investigation have been formulated. It was emphasized that the ultimate goal of such activity is to identify the murderer. It is substantiated that the use of a psychological portrait is promising during the investigation of murders, in particular those of a serial nature.

It is substantiated that the inspection of objects according to forensic records is a non-procedural form of using special knowledge, which is carried out by specialists of scientific research expert forensic centers of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The essence and possibilities of checks of objects (traces) discovered during the investigation of murders, based on records of human genetic features, dactyloscopic, traceological, ballistic records, and records of persons based on appearance are described.

According to the results of the generalization of investigative, judicial and expert practice, it was established that investigators and judicial bodies have not yet formed a unified practice of using the polygraph in criminal proceedings, and approaches to evaluating the obtained results have not been developed. The legal and organizational

and methodological factors that make it impossible to use the polygraph in the procedural form of using special knowledge during the investigation are highlighted.

It has been established that the procedure for the involvement and activity of specialists in investigative (search) and covert investigative (search) actions is similar, but the one implemented during the conduct of actions of a covert nature differs in its specificity, because it is possible to involve as a specialist in their implementation a person who has access to state secrets, the essence of the latter's activity is mainly of a consultative nature or consists in providing technical assistance at the preparatory and final stages of the procedural action.

Legal and separate tactical principles of conducting an inspection of the scene of the incident and the use of special knowledge during this have been defined and formulated, the observance of which is a guarantee of recognition of such inspections as legal, in particular, during the consideration of the request of the investigator, made in accordance with Part 3 of Art. 233 of the Criminal Procedure Code of Ukraine, and will also create grounds for the seizure of temporarily seized property and will make it impossible to recognize the evidence obtained during this process as inadmissible during the trial.

The tactical features of inspections are characterized, in particular, the inspection of the scene, the inspection of the corpse, with the participation of such specialists as a forensic medical expert, a doctor, a forensic specialist, a biologist, a canine specialist, specialists in the field of ballistics and explosives, a group of specialists in a specialized mobile laboratory.

The organizational and tactical basis for the involvement of specialists in the selection of biological samples during the investigation of murders, in particular a specialist in genetics, as well as a specialist in the field of medicine, has been determined.

Two groups of investigative experiments are distinguished, which are carried out during the investigation of murders and are associated with the mandatory use of special knowledge. Based on the performed classification, taking into account the specifics of

the selected varieties, the role and specialty of specialists whose involvement is appropriate, as well as the tasks that can be assigned to them, are determined.

Tactical tasks are defined, the solution of which helps the specialist involved in the search in the investigated category of crimes. It was found that it is advisable to involve specialists in the fields of pedagogy, psychology, philology, forensics, polygraphology to participate in the interrogations. The competence of the latter at the stages of preparation, implementation and recording of the results of this investigative (search) action has been clarified.

The competence of forensic medical examinations in the investigation of murders according to the object of their research has been revealed, including: forensic medical examination of corpses, their parts, other human remains; forensic medical examinations of living persons: victims and suspects; forensic medical examinations of physical evidence of biological origin: toxicological, immunological, cytological and histological studies, as well as complex medical and forensic examination. For each area of forensic medical examination, the object, task and list of questions to be answered by the expert are defined.

Identifying tasks that can be solved thanks to the conduct of molecular genetic research in criminal proceedings related to the investigation of murders are defined. It is substantiated that the effectiveness of molecular genetic examination depends on compliance with a number of conditions during the inspection of the scene of the incident and subsequent investigation, they were determined, and appropriate recommendations were provided.

The reasons that indicate the need to appoint an outpatient, inpatient, and postmortem forensic psychiatric examination of a suspect of murder have been clarified, a list of materials to be sent to an expert for examination, as well as a list of questions, the solution of which should be entrusted to solution of experts in the field of psychiatry. The object, task and list of questions that are asked to be solved by an expert during the appointment of a complex psychological and psychiatric examination, a complex pedagogical-psychological-psychiatric examination are defined.

It has been established that when investigating murders, it is typical to appoint such forensic examinations as forensic psychological examination, dactyloscopic examination, examination of weapons and traces and circumstances of their use, examination of explosive devices, explosive substances and products of explosion (shot), examination of petroleum products and fuel and lubricants materials, trasological examination, forensic-odorological examination, etc.

Keywords: criminal proceedings, criminal offence, serious crime, intentional murder, pre-trial investigation, special knowledge, investigative (detective) action, tactical technique, interaction, biological traces, knowledgeable person, forensic examination, forensic medical examination, molecular genetic examination, DNA analysis, accounting, polygraph.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Вуйма А. Г. Поняття, сутність та форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування вбивств. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. №1 (89). С. 54-62. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.89.54-62>.

2. Вуйма А. Г. Правові засади використання спеціальних знань під час розслідування вбивств. *Право і безпека*. 2020. №1 (76). С. 107-111. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.15>.

3. Вуйма А. Г. Особливості підготовки до призначення молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. №21. С. 79-91. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_05.

4. Вуйма А. Г. Участь спеціалістів у проведенні огляду місця події під час розслідування вбивства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 256-265. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.2.22>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Вуйма А. Г. Роль криміналістичних обліків Експертної служби МВС України у боротьбі зі злочинністю. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування*: матер. Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Харків, 04 грудня 2015 р.). Харків, ХНУВС, 2015. С. 448-451.

6. Вуйма А. Г. До питання залучення спеціалістів під час розслідування вбивств. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994-2019 рр.)*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. до 25 річчя створення університету (м. Харків, 22 листопада 2019 р.). Харків, ХНУВС, 2019. С. 92-94.

7. Вуйма А. Г. До питання визначення засад діяльності спеціалістів під час розслідування вбивств. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*: тези доповідей учасників наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки (м. Харків, 15 травня 2020 р.). Харків, ХНУВС, 2020. С. 71-77.

8. Вуйма А. Г. Деякі аспекти відібрання біологічних зразків під час розслідування вбивств. *Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи*: тези допов. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 листопада 2019 р.). Харків, ХНУВС, 2020. С. 96-98.

9. Вуйма А. Г. Судова експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів під час розслідування вбивств, пов'язаних з підпалом. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: матер. міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.). Харків, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. С. 125-126.

10. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань у структурі тактичних операцій, що проводяться під час розслідування вбивств. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*: тези доповідей учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 травня 2021 р.). Харків, ХНУВС, 2021. С. 38-41.

11. Вуйма А. Г. Застосування поліграфу як непроцесуальна форма використання спеціальних знань під час розслідування вбивств. *Розвиток науки та техніки: проблеми і перспективи*: матер. міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. з

нагоди відзначення Дня науки-2021 в Україні (м. Київ, 20 травня 2021 р.). Київ, Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2021. С. 96-98.

12. Вуйма А. Г., Степанюк Р. Л. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування вбивств. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики*: матер. міжнар. наук-практ. конф. (м. Харків, 29 жовтня 2021 р.). Харків, ХНУВС, 2021. С. 91-94 (Особистий внесок здобувача – 50%).

13. Вуйма А. Г. Наукове забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: генезис, сучасний стан, тенденції подальшого розвитку. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). Харків, ХНУВС, 2022. С. 81-84.

14. Вуйма А. Г. Окремі аспекти призначення криміналістичних експертиз під час розслідування вбивств. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: матер. міжнар. наук-практ. конф. (м. Харків, 25 листопада 2022 р.). Харків, ХНУВС, 2022. С. 122-125.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	18
ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ 1	
ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ	30
1.1. Сучасний стан наукового забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування вбивств	30
1.2. Поняття, сутність і форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування вбивств	44
1.3. Правові й організаційні засади використання спеціальних знань під час розслідування вбивств	64
Висновки до першого розділу	80
РОЗДІЛ 2	
ОКРЕМІ ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ.....	83
2.1. Непроцесуальні форми використання спеціальних знань під час розслідування вбивств	83
2.1.1. Отримання консультаційної допомоги спеціаліста.....	85
2.1.2. Проведення попередніх криміналістичних досліджень	93
2.1.3. Залучення спеціаліста до складання суб'єктивного та психологічного портретів.....	97
2.1.4. Перевірки об'єктів за криміналістичними обліками	104
2.1.5. Застосування поліграфу під час розслідування вбивств	115
2.2. Залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій.....	120
Висновки до другого розділу.....	159
РОЗДІЛ 3	
ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА ДО РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ	164
3.1. Призначення судово-медичних експертиз.....	164
3.2. Призначення судової молекулярно-генетичної експертизи.....	180

	17
3.3. Призначення судово-психіатричних експертиз відносно осіб, які підозрюються у вчиненні вбивств.....	188
3.4. Призначення інших видів судових експертиз.....	203
Висновки до третього розділу	221
ВИСНОВКИ.....	226
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	236
ДОДАТКИ	285
Додаток А. Результати вивчення кримінальних проваджень щодо розслідування вбивств і обвинувальних вироків, ухвалених у провадженнях цієї категорії...	285
Додаток Б. Результати анкетування слідчих, оперативних працівників і прокурорів, які брали участь у розслідуванні вбивств	291
Додаток В. Список публікацій здобувачки за темою дисертації.....	295

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВС – Верховний Суд

ГУНП – Головне управління Національної поліції

ДНДЕКЦ – Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр

ДНК – дезоксирибонуклеїнова кислота

ДСНС – Державна служба з надзвичайних ситуацій

ЄРДР – Єдиний державний реєстр судових рішень

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я

НДЕКЦ – Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр

НПУ – Національна поліція України

СОГ – слідчо-оперативна група

Ст. – стаття

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

Ч. – частина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Стандарти міжнародного права, а також європейський шлях розвитку нашої держави, процес розбудови громадянського суспільства мають супроводжуватися якісними змінами у правовій системі, підвищенням рівнів правової культури та правосвідомості громадян тощо. Особливої актуальності це набуло в умовах збройного вторгнення Російської Федерації на суверенну територію України, адже з'явилося багато чинників, що негативно позначалися на звичному порядку реалізації правоохоронних функцій державними органами, а на тимчасово окупованих територіях обумовили визначення і встановлення правового режиму тимчасово окупованої території. Пріоритетними завданнями органів державної влади у цьому контексті були та залишаються: захист прав і свобод, а також інтересів суспільства від протиправних посягань, протидія злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку тощо. Реалізація згаданих завдань вимагає постійного вдосконалення чинного законодавства, підвищення рівня професіоналізму юристів-практиків, реформування правоохоронних органів, створення, удосконалення й урізноманітнення науково-технічних засобів, що застосовуються задля реалізації завдань кримінального провадження, а також упровадження апробованого зарубіжного досвіду їх використання у сферу розслідування кримінальних правопорушень.

Одним з фундаментальних документів, що спрямований на вдосконалення діяльності правоохоронних органів у напрямі охорони прав і свобод людини є Указ Президента України №119/2021, яким було затверджено Національну стратегію у сфері прав людини. Останньою визначено, що одним зі стратегічних напрямів реалізації Національної стратегії є забезпечення права на життя, що вимагає розроблення відповідних заходів. За результатом реалізації таких заходів очікується, що громадянам будуть забезпечені належні гарантії охорони та захисту права на життя, ефективні засоби юридичного захисту та компенсаційні механізми за порушення цього права; функціонуватиме ефективна система

запобігання та протидії кримінальним правопорушенням проти життя людини; здійснюватиметься ефективне розслідування кримінальних правопорушень проти життя людини та забезпечена можливість відшкодування шкоди, завданої внаслідок неефективного розслідування таких кримінальних правопорушень тощо [297].

Потреба у активізації діяльності у напрямі забезпечення права на життя людини обумовлена тим, що протягом тривалого періоду вбивства залишаються досить поширеними у загальній кількості облікованих кримінальних правопорушень. Їх питома вага у 2017 р. становила 0,6 % (5145 умисних вбивств), у 2018 р. – 1,14 % (5557), у 2019 р. – 1,23 % (5465), у 2020 р. – 1,06 % (3809), у 2021 р. – 1% (3230), у 2022 р. – 5,92% (21460). Особливої актуалізації це завдання набуло у 2022 р., з раніше визначених нами причин.

Умисні вбивства, учинені за останні декілька років, вражають не тільки своєю кількістю, але й небезпечністю способів і знарядь, що використовуються винними особами. Так відповідно до Єдиного звіту про кримінальні правопорушення по державі, сформованого Офісом Генерального прокурора України у 2017 р. із використанням вогнепальної зброї вчинено 66 умисних вбивств, у 2018 р. – 60, у 2019 р. – 43, у 2020 р. – 57, у 2021 р. – 31, у 2022 р. – 247. Із використанням вибухових речовин на території України упродовж 2017-2021 рр. учинено 4 умисних вбивства. Також досить поширеним знаряддям учинення умисних вбивств є холодна зброя. У 2017 р. за допомогою неї вчинено 56 злочинів досліджуваної нами категорії, у 2018 р. – 42, у 2019 р. – 55, у 2020 р. – 39, у 2021 р. – 41, у 2022 р. – 57 [356]. При цьому відповідно до проведеного нами аналізу матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих за фактом учинення вбивств, за допомогою побутових ножів протягом 2017-2022 рр. у середньому щорічно вчинялося 42% умисних вбивств, із застосуванням палиць, каміння, кувалд – 28%, шляхом удушення за допомогою мотузки, подушок, одягу, здавлювання зовнішніх органів дихання тощо – 14%, шляхом заподіяння ударів із застосуванням м'язової сили – 7%, з використанням нафтопродуктів і пально-

мастильних матеріалів – 2%, з застосуванням вогнепальної зброї, бойових припасів – 5%, та іншими способами (1%) (Додаток А).

Таким чином, високий рівень суспільної небезпеки, що полягає у настанні невідворотних наслідків у вигляді смерті особи, обумовлює той факт, що протидія вбивствам протягом тривалого періоду була та залишається одним з пріоритетних напрямів діяльності правоохоронних органів. Своєю чергою ефективність їх розслідування обумовлена наявністю відповідних науково обґрунтованих рекомендацій, розроблення яких здійснюється на підставі вивчення слідчої і судової практики та задля задоволення її потреб. Ураховуючи це, пильну увагу науковці приділяють вивченню та побудові окремих методик розслідування вбивств різних видів. Теоретичним підґрунтям цього дослідження стали монографічні дослідження вчених, які займалися побудовою криміналістичних методик та вивченням її різноманітних аспектів, серед яких: Ю. П. Алєнін, Л. І. Аркуша, Л. Ю. Ароцкер, В. П. Бахін, П. Д. Біленчук, В. К. Весельський, А. Ф. Волобуєв, В. О. Гусєва, М. В. Даньшин, В. Г. Дрозд, В. А. Журавель, І. І. Когутич, О. Н. Колєсніченко, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, В. О. Малярова, Г. А. Матусовський, В. Т. Нор, О. В. Одерій, О. В. Пчеліна, В. Д. Пчолкін, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, В. М. Стратонов, В. В. Тіщенко, П. В. Цимбал, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, В. М. Шевчук, В. В. Шендрік, В. Ю. Шепітько, Ю. М. Черноус, Б. В. Щур, В. В. Юсупов, О. О. Юхно та ін.

Розробкою криміналістичних методик розслідування окремих видів вбивств займалися В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, С. В. Кузьмін, В. К. Лисиченко, М. О. Селіванов, А. В. Старушкевич, В. І. Шиканов та ін. Серед останніх праць вирізняються монографічні доробки Р. Х. Бічуріна, О. Ю. Булулукова, І. В. Борисенка, В. І. Боярова, В. І. Вороніна, Т. В. Ганжі, О. І. Груздя, В. М. Гузея, Б. А. Замули, С. Ф. Здоровка, А. В. Іваниці, І. В. Кубарева, А. І. Кунтія, М. Г. Куп'янського, О. В. Любчинського, К. Г. Мішиної, В. В. Невгада, О. С. Саїнчина, С. О. Саїнчина, В. В. Семенова, І. В. Січковської,

В. С. Суходубова, А. М. Чорного, А. О. Шульги та ін. Основним структурним компонентом будь-якої з розроблених методик є проблематика використання спеціальних знань, комплексним дослідженням якої займалися М. С. Бокаріус, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, Ф. Е. Давудов, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. І. Мотлях, Г. М. Надгорний, В. Л. Ортинський, І. А. Петрова, І. В. Пиріг, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, М. Г. Щербаковський та ін. При цьому теоретичне обґрунтування та розробка практичних засад використання спеціальних знань під час розслідування вбивств досі не знаходили свого комплексного висвітлення у теорії вітчизняної криміналістики, що й засвідчує необхідність вирішення цієї загальної наукової проблеми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до п. 7.24 додатку 7 Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 рр., затв. Наказом МВС України від 16.03.2015 № 275 та п. 7.11 Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2016-2019 рр., пп. 2, 3, 14, 27 Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2020-2024 роки, затвердженої наказом МВС України від 11.06.2020 р. № 454; пп. 7.10, 8.1, 8.4, 8.5, 12.1 Основних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2021-2024 рр., затверджених рішенням Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ від 28.08.2021 (протокол № 7); Національної стратегії у сфері прав людини (Указ Президента від 24.03.2021 № 119/2021), Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021-2023 рр. (Указ Президента від 11.06.2021 №231/2021). Тема дисертаційного дослідження затверджена рішенням Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ від 30.10.2019 р. (протокол №11) та включена до Переліку тем дисертаційних досліджень НАПрН України (п. 887, 2019 р.).

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та розробка практичних засад використання спеціальних знань як

важливого елемента методики розслідування вбивств. Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань:

- з'ясувати стан наукової розробленості проблем використання спеціальних знань під час розслідування вбивств;

- сформулювати визначення поняття «спеціальні знання, що використовуються під час розслідування вбивств», а також визначити їхню сутність і форми;

- визначити та надати характеристику організаційним і правовим засадам використання спеціальних знань під час розслідування вбивств;

- розглянути непроцесуальні форми використання спеціальних знань під час розслідування вбивств;

- окреслити особливості використання спеціальних знань і застосування техніко-криміналістичних засобів, потреба у застосуванні яких виникає під час проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій;

- визначити особливості призначення та проведення судово-медичних експертиз;

- оцінити сучасні можливості молекулярно-генетичної експертизи й особливості її призначення під час розслідування вбивств;

- з'ясувати та розкрити особливості призначення судово-психіатричних експертиз відносно осіб, які підозрюються у вчиненні вбивств;

- визначити особливості призначення інших видів судових експертиз під час розслідування вбивств.

Об'єкт дослідження становлять суспільні відносини, що виникають у процесі використання спеціальних знань під час розслідування вбивств.

Предметом дослідження є особливості використання спеціальних знань під час розслідування вбивств.

Методи дослідження. Методологія наукової роботи визначена на підставі системного підходу, що обумовлений специфікою теми дослідження і передбачає використання сукупності загальнонаукових і спеціальних наукових методів. Історичний метод використовувався задля визначення особливостей становлення і

формування наукового знання про використання спеціальних знань під час розслідування вбивств (підрозділ 1.1), особливостей вироблення наукових підходів до визначення дефініції центрального поняття дослідження – спеціальні знання, їх форм (підрозділ 1.2), ретроспективного аналізу правових та організаційних засад використання спеціальних знань під час розслідування вбивств (1.3), визначення особливостей впровадження у сферу кримінального судочинства та подальшого їх становлення процесуальних і непроцесуальних форм використання спеціальних знань (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3, 3.4). Догматичний методи використовувався задля тлумачення правових і криміналістичних категорій, визначення їх сутності з метою поглибленого вивчення й уточнення понятійно-категоріального апарату (у всіх розділах дисертації). Статистичний та порівняльно-правовий методи були використані для окреслення напрямів удосконалення правових і організаційних засад використання спеціальних знань під час розслідування вбивств (підрозділ 1.3), визначення типових різновидів судових експертиз, що призначаються під час розслідування вбивств (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3, 3.4).

Метод юридичного аналізу був використаний під час вивчення відповідних положень криміналістики, кримінального процесуального й кримінального законодавства, а також відомчих нормативно-правових актів України. Метод прогнозування дозволив сформулювати пропозиції щодо удосконалення чинного кримінального процесуального законодавства, а також деяких підзаконних нормативно-правових актів, практики їх застосування. Соціологічний метод (анкетування, інтерв'ювання) використовувався для формування емпіричних даних цього дослідження.

Нормативно-правовою основою дослідження стали положення Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України, Кримінального кодексу України, Законів України «Про судову експертизу», «Про Національну поліцію», інших законів, постанов Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів МВС України, Міністерства юстиції України, Національної поліції України, інших відомств та служб, які регулюють правовідносини у сфері

кримінального судочинства, порядок організації досудового розслідування, судово-експертну діяльність.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі криміналістики, судової експертизи, кримінального процесу, кримінального права, кримінології, оперативно-розшукової діяльності, судової медицини і психіатрії, психології, філософії та соціології.

Емпіричну базу дослідження становлять статистично-аналітичні матеріали Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора України, Міністерства юстиції України, Державної судової адміністрації України й експертних установ; результати вивчення 110 матеріалів кримінальних проваджень, 190 судових рішень, розміщених в Єдиному державному реєстрі судових рішень та ухвалених протягом 2015-2022 рр.; зведені дані анкетування й інтерв'ювання респондентів, серед яких 130 слідчих і оперативних працівників органів Національної поліції України, працівники органів прокуратури, а також опитування судово-медичних експертів Міністерства охорони здоров'я України і судових експертів науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України, а також експертних установ Міністерства юстиції України, особистий досвід роботи авторки на посаді слідчого.

Наукова новизна отриманих результатів обумовлена тим, що за характером і змістом розглянутих питань дисертація є одним із перших в Україні комплексним науковим монографічним дослідженням проблематики використання спеціальних знань під час розслідування вбивств. У результаті дослідження сформульовано низку нових наукових положень і висновків, запропонованих особисто здобувачкою. Основні з них є такими:

уперше:

- з урахуванням особливостей становлення інституту використання спеціальних знань, а також наукових розробок, здійснених вітчизняними науковцями, охарактеризовано стан сучасної розробленості наукового знання про

використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, виокремлено основні етапи його формування;

- визначено та розкрито правові й організаційні засади використання спеціальних знань під час розслідування вбивств;

- обґрунтовано криміналістичне значення та розкрито можливості використання під час розслідування вбивств непроцесуальних форм використання спеціальних знань, серед яких консультації спеціалістів, проведення попередніх криміналістичних досліджень, складання суб'єктивних і психологічних портретів, проведення досліджень з застосуванням поліграфу, здійснення перевірок об'єктів за криміналістичними обліками;

удосконалено:

- науково-обґрунтований підхід, якого доцільно дотримуватися під час визначення такої наукової категорії як «спеціальні знання», з визначенням обов'язкових складових його змістовних компонентів;

- дефініцію поняття «спеціальні знання» та запропоновано авторське визначення цього терміну крізь призму його використання у процесі розслідування вбивств;

- тактичні рекомендації щодо підготовки та проведення огляду місця вчинення вбивства, огляду трупа, обшуку, допиту, слідчого експерименту, негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження з визначенням особливостей участі в них спеціалістів у кримінальних провадженнях щодо розслідування вбивств;

- положення щодо підготовки та проведення відібрання біологічних зразків за участю спеціалістів у галузі генетики та медицини;

- правила призначення окремих видів судових експертиз у кримінальному провадженні з конкретизацією предмета, визначенням об'єктів і переліку запитань, що ставляться на вирішення експерта, а також чинників, що можуть позначитися на можливості вирішення ідентифікаційних і діагностичних завдань під час провадження судової експертизи;

- положення щодо сучасних можливостей судово-медичної експертизи, судової молекулярно-генетичної експертизи, судово-психіатричної експертизи, судово-одорологічної експертизи, судово-психологічної експертизи, судової експертизи нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів та інших криміналістичних досліджень;

дістали подальшого розвитку:

- напрями розвитку наукового знання про використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, перспектив упровадження інноваційних технологій;

- теоретичні положення щодо визначення форм спеціальних знань, що використовуються під час розслідування кримінальних правопорушень, їх класифікації;

- рекомендації щодо удосконалення діяльності зі складання і використання у кримінальному провадженні суб'єктивних портретів;

- криміналістичні рекомендації щодо застосування спеціальних знань і науково-технічних засобів під час проведення слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій у процесі розслідування вбивств;

- положення щодо удосконалення функціонування системи криміналістичних обліків та діяльності з проведення перевірок об'єктів за ними та ін.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що отримані наукові результати дисертаційного дослідження впроваджені та можуть бути використані у:

– *науково-дослідній роботі* – для подальшої розробки і вирішення проблем використання спеціальних знань під час розслідування вбивств;

– *законотворчій діяльності* – задля внесення змін до чинного кримінального процесуального законодавства з метою підвищення ефективності досудового слідства;

– *у правозастосуванні* – з метою підвищення ефективності діяльності слідчих, прокурорів, суддів, судових експертів і працівників інших органів,

підприємств, установ, які залучаються до участі в розслідуванні вбивств у статусі спеціалістів;

– *в освітньому процесі* – під час розробки освітніх програм першого, другого й третього рівнів освіти, зокрема у проведенні занять з таких навчальних дисциплін як «Криміналістика», «Практикум із застосуванням техніко-криміналістичних засобів доказування», «Дії поліцейського на місці події», «Особливості розслідування окремих видів злочинів», «Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень», «Доктрини криміналістики та судової експертизи: історія та сучасність», «Докази і доказування», «Напрями розвитку науки "криміналістика та судова експертиза"» та ін., підготовці курсів лекцій, методичних рекомендацій, навчальних посібників, підручників тощо.

– *практичній діяльності* – у подальшому дослідженні особливостей розслідування вбивств, використанні під час цього спеціальних знань й удосконаленні сформованого наукового знання з цієї проблематики.

Особистий внесок здобувача. Дисертація – це самостійне дослідженням, а викладені в ній висновки та пропозиції є особистим здобутком авторки. В опублікованій у співавторстві праці, теоретичні розробки містять визначений у списку публікацій обсяг. Ідеї співавтора опублікованої праці, у дослідженні не використовувалися.

Апробація результатів дослідження. Результати наукових досліджень, висновки та пропозиції авторки оприлюднено на міжнародних і Всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема таких: «Теоретичні аспекти організації досудового розслідування» (м. Харків, 04 грудня 2015 р.); Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994-2019 рр.) (м. Харків, 22 листопада 2019 р.); «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених» (м. Харків, 15 травня 2020 р.); «Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи» (м. Харків, 26 листопада 2020 р.); «Актуальні питання судової експертизи і криміналістики» (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.); Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених (м. Харків, 14 травня 2021 р.); Розвиток

науки та техніки: проблеми і перспективи (м. Київ, 20 травня 2021 р.); «Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики» (м. Харків, 29 жовтня 2021 р.); «Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів» (м. Харків, 22 червня 2022 р.); «Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану» (м. Харків, 25 листопада 2022 р.).

Публікації. Основні положення дисертації викладено у чотирнадцяти наукових працях, у тому числі чотирьох наукових статтях, опублікованих у наукових виданнях України, визнаних фаховими з юридичних наук, і в десятих тезах наукових доповідей.

Структура й обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Робота складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і трьох додатків. Загальний обсяг дисертації становить 297 сторінок, з яких основний текст дисертації займає 205 сторінок, список використаних джерел (492 найменування) – 49 сторінок, додатки – 13 сторінок.

РОЗДІЛ 1.

ЗАГАЛЬНІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ

1.1. Сучасний стан наукового забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування вбивств

Постійний розвиток науки та техніки обумовлює потребу розроблення науково-обґрунтованих рекомендацій щодо впровадження у сферу кримінального судочинства, зокрема й розслідування вбивств, новітніх науково-технічних засобів, що своєю чергою обумовлює вироблення навичок їх використання у відповідних суб'єктів. У зв'язку з цим актуалізуються завдання щодо формування та подальшого вдосконалення науково-методичного забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, удосконалення методики проведення експертних досліджень тощо. Окреслені завдання підлягають вирішенню у межах вивчення проблематики використання спеціальних знань під час розслідування злочинів цього виду.

Необхідність вивчення особливостей використання спеціальних знань обумовлена їх вирішальною роллю у забезпеченні ефективного розслідування вбивств, адже саме завдяки їх використанню можливе вирішення таких тактичних завдань як:

1. Забезпечення здійснення ретельних оглядів місць учинення вбивства, виявлення трупа, виготовлення та приховування знарядь учинення вбивств тощо.
2. Виявлення матеріальних слідів учинення вбивства, їх дослідження.
3. Фіксація перебігу слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.
4. Здійснення повного й деталізованого огляду трупа задля виявлення, опису й фіксації тілесних ушкоджень, трупних явищ, інших важливих даних, що мають значення для проведення судово-медичної експертизи та розслідування кримінального правопорушення взагалі.

5. Вивчення особи потерпілого (стать, вік, зріст, расові ознаки, група крові, наявність захворювань, особливі прикмети тощо), його індивідуально-психологічні властивості та мотивуючі чинники психічного життя тощо.

6. Установлення причини смерті, давності її настання, механізму заподіяння та ступеню тяжкості тілесних ушкоджень, особливості їх перебігу та зв'язок із настанням смерті тощо;

7. Дослідження елементів механізму злочину, зокрема, місця вчинення, підготовки та приховування, часу, обстановки, особливостей готування, безпосереднього вчинення та приховування злочину тощо;

8. Ідентифікація осіб, які перебували на місці вчинення вбивства, установлення свідків, а також інших осіб, причетних до його вчинення;

9. Установлення та вивчення особи злочинця (стать, вік, расові ознаки, група крові, наявність захворювань тощо), психічний стан, наявність фізіологічного чи патологічного афекту, необхідність проходження лікування тощо;

10. Відшукування та дослідження знарядь і засобів, що використовувалися винними особами задля реалізації злочинного умислу тощо. Тобто розслідування вбивств неможливе без використання спеціальних знань, адже вагома кількість обставин, що підлягають установленню передбачає використання знань, умінь і навичок, що виходять за межі тих, які є професійними для слідчого, а до дослідження деяких з них – залучення фахівців є обов'язковим та ін.

Одним з питань, яке доцільно дослідити під час вивчення специфіки використання спеціальних знань у процесі розслідування вбивств, є аналіз наукової розробленості цієї проблематики. Ми вважаємо, що лише на підставі ґрунтовного ретроспективного аналізу розвитку та становлення наукового знання, можливе: 1) визначення сучасного стану наукового забезпечення цієї проблематики; 2) з'ясування дискусійних запитань, що потребують вирішення; 3) винайдення альтернативних методів і засобів удосконалення відповідної практичної діяльності.

Формування тих знань, які належать до категорії спеціальних, розпочалося ще у стародавні часи. У китайських хроніках містяться згадки про використання пороху (680 р. до н.е.), у грецьких – про особливості дослідження ушкоджень на тілі людей (400 років до н.е.), у єгипетських – порядок здійснення спеціалізованого опису ознак зовнішності людини для її подальшої ідентифікації (300 р. до н.е.).

На землях сучасної України перші згадки про окремі аспекти розслідування вбивств пов'язують з нормами звичаєвого права [454, с. 28-31]. Такі засади розслідування вбивств як ретельне дослідження місця події, виявлення матеріальних слідів [176], проведення експертиз та оформлення їх результатів у вигляді письмових висновків – «скасок», були закріплені у «Руській правді» (XI ст.) [481, с. 28]. Дія її положень продовжилася навіть за часів роздробленості Київської Русі (XII-XIV ст.), а з XVI ст. на території деяких українських земель встановлена дія Литовських статутів 1529, 1566, 1588 рр., що передбачали приватний характер розшукової діяльності та покладення обов'язку розслідування вбивства особи на її близьких родичів [266].

Стрімкий розвиток законодавчих положень інституту використання спеціальних знань пов'язують з періодами існування Речі Посполитої, Гетьманщини (XVI ст. – XVII ст.), а також з періодом перебування українських земель у складі Російської імперії (XVIII ст. – перша половина XIX ст.). Положеннями законодавчих актів, що діяли в ці періоди, запроваджувалося проведення судово-медичних експертиз (1535 р.). У подальшому це призвело до формування відповідних експертних методик, а Укладенням 1649 р. уже запроваджувалося обов'язкове проведення лікарських оглядів живих осіб і трупів [481, с. 28]. Положеннями Військового статуту Петра I (1716 р.) і Морського статуту (1720 р.), закріплювався обов'язок використання медичних знань у кримінальному судочинстві, а письмові свідчення лікарів, складені за результатами огляду трупів визнавалися процесуальними джерелами доказів. Саме у ці періоди, у зв'язку із запровадженням обов'язкового використання

медичних знань у кримінальному судочинстві, як слушно зауважують деякі вчені, розпочалося активне формування наукового знання [191, с. 8].

Сприяли активному формуванню та подальшому розвитку наукового знання з судової медицини також Височайше затверджена доповідь Медичної колегії «Про заснування медичних управ» від 19 січня 1797 р., Зведення законів кримінальних (1832 р.), Зведення законів (1857 р.), Статут кримінального судочинства (1864 р.). Так, зокрема, Зведенням законів кримінальних (1832 р.) було передбачено, що за необхідності дослідження обставин справи, які вимагають застосування особливих відомостей чи досвіду в певній науці, мистецтві, ремеслі, необхідно отримати про це показання й думку обізнаних осіб, відповідно до правил, що містяться у главі про дослідження місця події й огляду. Норми Статуту кримінального судочинства (1864 р.) вже містили дефініції понять «спеціаліст», «спеціальні знання», визначали підстави для залучення обізнаних осіб тощо [109, с. 106-110].

У 1919 р. Народним комісаріатом охорони здоров'я прийнято постанову «Про права і обов'язки державних медичних експертів», якою закріплювався єдиний порядок проведення судово-медичних експертиз [362]. Зміни, що відбулися у кримінальному судочинстві сприяли не тільки становленню судової медицини, але й судової психіатрії, активний розвиток якої розпочався у XVIII ст.

Щодо формування криміналістичного знання, то як слушно зауважує М. Г. Щербаковський, воно мало самостійні витoki та шляхи розвитку [481, с. 28], а активне його становлення розпочалося наприкінці XIX – на початку XX ст. Вагомий внесок у розбудову судово-медичного і криміналістичного наукового знання в той період здійснили М. С. Бокаріус [52; 53], А. Д. Кисельов [182], С. М. Трегубов, М. В. Шимановський [465] та ін.

Суттєво вплинуло на формування наукового знання про використання спеціальних знань, зокрема й під час розслідування вбивств, прийняття Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) УРСР 1922 р., який закріпив дві форми використання спеціальних знань: судову експертизу й участь фахівців у слідчих діях [113, с. 250-251]. З прийняттям у 1927 р. КПК УРСР, на

законодавчому рівні закріпився порядок залучення спеціалістів до слідчих дій (ст.ст. 66, 162, 190) [85, с. 82]. Своєю чергою у КПК УРСР 1960 р. закріплено розширений перелік підстав обов'язкового залучення спеціалістів, зокрема, до огляду місця події та трупа, а за необхідності – до відтворення обстановки і обставин події, судово-медичного освідування [243].

Суттєво вплинуло на сучасний стан наукового забезпечення досліджуваної нами проблематики прийняття Закону «Про судову експертизу» [367], наказу Міністерства охорони здоров'я України, що закріплював порядок діяльності бюро судово-медичних експертиз [332] і правила проведення в них судово-медичних експертиз [345; 346; 347; 348; 349; 350; 351] та ін.

Активні зміни, яких зазнало кримінальне процесуальне законодавство протягом ХХ ст. – на початку ХХІ ст., розвиток науки та техніки, що обумовив активне формування новітніх методик проведення експертних досліджень, затвердження порядку діяльності експертних установ, провокували вагомий науковий інтерес до проблематики використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Досить ґрунтовно ці питання розкриті у працях І. А. Алієва [33], О. О. Бондаренка [56], О. О. Волобуєвої [79], Л. М. Головченко [101], В. Г. Гончаренка [102; 103; 104], Ф. Е. Давудова [132], О. О. Закатова та Ю. М. Оропая [151], А. В. Іщенко [158; 176], Н. І. Клименко [187; 188], В. В. Коваленка [193], В. О. Комахи [209; 210], М. В. Костицького [219], О. А. Кравченка [223], Г. М. Надгорного [293; 294], В. М. Реваки [376], Б. В. Романюка [382; 383], М. В. Салтевського [389-392], М. Я. Сегая [395], В. В. Семенова [397], З. М. Соколовського [408; 409], В. В. Циркаля [445] та ін.

Напрацювання науковців стали фундаментальними для подальшого формування наукового знання про використання спеціальних знань під час розслідування злочинів різних видів, інтерес до якого на початку ХХІ ст. був обумовлений підвищенням рівня злочинності, подальшим стрімким розвитком науки та техніки, розширенням мережі експертних установ тощо. У цьому напрямі вирізняються праці Г. С. Бідняк [47], В. С. Бондаря [54; 55], І. Г. Галдецької [96], Г. П. Дондика [137], Н. Я. Дондик [138], В. І. Дячука [141],

Н. М. Косміної [217], О. С. Кофанової [222], П. Ю. Кравчука [224], І. Р. Куриліна [255], А. В. Мировської [286], Д. В. Пашнева [318], І. В. Пирога [323-327], М. Л. Цимбала [444] та ін.

Після проголошення Україною незалежності та прийняття Основного Закону України, у зв'язку зі зміною принципово важливих орієнтирів у правовій і соціально-економічній системах, а також через погіршення криміногенної обстановки, державні органи обирали собі в якості основних напрямів діяльності протидію злочинам проти життя та здоров'я, що призвело до певної переорієнтації і наукових пошуків. Методики розслідування вбивств, які є найтяжчими злочинами згаданої групи, стали предметом досліджень багатьох вчених. У межах таких досліджень останні вивчали, зокрема й окремі аспекти використання спеціальних знань, а деякі положення розроблені ними взагалі стали новаторськими. Так, наприклад, О. Ю. Булулуков у роботі «Методика розслідування вбивств при відсутності трупа» уперше на монографічному рівні наголосив про ефективність і доцільність проведення молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств [61]. Розроблені вченим положення знайшли свій подальший розвиток у дослідженні І. В. Борисенка «Методика розслідування вбивств з розчленуванням трупа» [58].

Стрімке зростання рівня організованої злочинності у 90-х рр. ХХ ст. актуалізувало потребу розроблення методики розслідування вбивств, скоєних у співучасті. Згадані питання розглянуті у роботі В. І. Боярова [60], С. Ф. Здоровка [154], М. В. Костенко [218], І. В. Кубарева [247], А. О. Шульги [468]. Не оминули увагою згадані вчені й проблеми використання спеціальних знань під час розслідування вбивств зазначеного виду.

Проблеми призначення та проведення комплексних експертиз розглянуті у роботі В. В. Семеновою «Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням» (2004). Автор наголосив, що викриття факту інсценування вбивств досить складне запитання, що потребує залучення спеціальних знань різних видів, ефективною формою використання яких у кримінальному провадженні може виступати комплексна експертиза [398]. Узагальнив основні

підходи щодо визначення сутності, поняття, критеріїв та ефективності висновків комплексної експертизи, надав власні пропозиції щодо особливостей її проведення О. С. Саїнчин. Науковець також велику увагу приділив питанням участі спеціалістів різних категорій у слідчих діях під час розслідування [386].

Вивченням діагностичних можливостей судових експертиз під час розслідування неочевидних вбивств займався А. М. Чорний, який наголосив, що їхнє призначення обґрунтовується необхідністю отримання криміналістично значимої та пошукової інформації [452].

Вагома увагу науковці завжди приділяли й особливостям залучення спеціалістів і можливостям такої взаємодії під час розслідування вбивств. Так А. О. Шульга у роботі «Основи методики розслідування вбивств на замовлення» (2003) наголосив, що основна мета залучення спеціаліста – розширення практичних можливостей слідчого у виявленні, вилученні і фіксації слідів злочину під час провадження окремих слідчих дій [468]. Наразі ці пропозиції знаходять своє закріплення у положеннях чинного законодавства і реалізуються у практичній діяльності відповідними суб'єктами.

Ю. Б. Комаринська у дослідженні «Методика розслідування навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті» (2010) наголосила, що під час розслідування вбивств такої категорії слідчому необхідно використовувати спеціальні знання не лише в галузі судових експертиз, але й знання про побудову залізничного транспорту, його основних вузлів, можливостей та особливостей функціонування, технічні характеристики вантажних і пасажирських вагонів. Авторка наголосила, що на професійному рівні слідчий не володіє такими знаннями, що й обумовлює необхідність залучення до кримінального провадження відповідного фахівця, який отримує статус спеціаліста [206]. Це в черговий раз підтверджує той факт, що розслідування вбивств неможливе без залучення спеціалістів різних фахів і кваліфікацій.

Розглядали вчені й особливості реалізації деяких непроцесуальних форм використання спеціальних знань під час розслідування вбивств. У цьому

контексті вирізняється праця Є. М. Войтовича. Науковець дослідив специфіку складання та використання психологічних портретів, удосконалення системи криміналістичних обліків та особливостей здійснення за ними перевірок тощо[74].

Прийнятий у 2012 р. новий КПК України перереформував загальноприйнятий порядок діяльності органів досудового розслідування й оперативних підрозділів, адже закріпив змагальний кримінальний процес. Ним же було закріплено окремі засади використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві, проте окремі аспекти свого детального визначення так і не знайшли. Ці обставини актуалізували потребу проведення нових досліджень та уточнення попередньо сформованих рекомендацій з урахуванням відповідних нормативних новацій [85, с. 82]. Першочергово ці зміни обумовили необхідність дослідження процесуальних аспектів використання спеціальних знань на стадіях досудового розслідування та судового розгляду, що розглянули в своїх працях Є. О. Даніч [133], А. В. Дудич [139], Д. В. Куриленко [254], К. А. Садчікова [385], М. Г. Щербаковський [479] та ін.

Зміни, що відбулися у кримінальному процесуальному законодавстві обумовили потребу перегляду особливостей використання спеціальних знань різних видів у кримінальному судочинстві, експертного забезпечення досудового розслідування, дослідження специфіки призначення й проведення експертних досліджень тощо. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення, засади проведення судових експертиз і їх можливості визначені у монографічних дослідженнях І. А. Петрової [321] І. В. Пирога [324], М. Г. Щербаковського [481] та ін. Проблеми теоретичних, методологічних і процесуальних засад комплексних судово-експертних досліджень дослідила Е. Б. Сімакова-Єфремян. Учена першою розробила класифікацію останніх, розглянула основоположні поняття комплексних судово-експертних досліджень, визначила методологічне підґрунтя комплексних судових експертиз тощо [402].

Структуру техніко-криміналістичних досліджень, їх сутність, зміст і місце у теорії і практиці розслідування злочинів комплексно вивчив і розвинув В. В. Арешонков. Науковець охарактеризував об'єкт і предмет техніко-

криміналістичних досліджень, запропонував концепцію комплексного удосконалення організаційного забезпечення техніко-криміналістичних досліджень і розробив відповідний комплекс заходів з підвищення ефективності використання результатів техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів, додатково виокремивши у них правові, організаційні, інформаційні й освітні заходи тощо [39]. Оцінюючи внесок згаданих вчених, слід відзначити, що положення, викладені у їх наукових доробках свого часу стали новаторськими і розвинули наукове знання про використання спеціальних знань, а також продовжують бути актуальними й активно використовуються і наразі.

Вивченням процесуальних і тактичних аспектів участі спеціалістів різних фахів у слідчих (розшукових) діях займалися Є. О. Даніч [133], Є. Є. Демидова [135], А. В. Дудич [139], С. О. Коропецька [216], П. Ю. Кравчук [224], Т. М. Кузик [248], Є. Я. Лопушний [271], І. Т. Луцюк [275], Б. В. Романюк [383], Б. С. Хідоятова [441], В. О. Яремчук [486] та ін. Науковці досліджували функції, реалізація яких покладається на спеціалістів, засади і порядок їх діяльності у кримінальному провадженні тощо.

Серед останніх досліджень, у яких розкрито особливості використання спеціальних знань під час розслідування окремих видів злочинів, що проведені відповідно до положень чинного кримінального процесуального законодавства, вирізняються праці Г. С. Бідняк [47], А. В. Боднар [51], Ю. Ю. Ковальова [197], М. В. Кривоноса та В. С. Бондаря [227], А. М. Лазебного [257], А. М. Таранової [425], Н. В. Тимофєєвої [428], Д. О. Хомича [443], О. М. Шрамка [467] та ін.

Грунтовним дослідженням теоретичних і прикладних положень використання окремих видів спеціальних знань займались І. Г. Галдецька [96], В. Я. Марчак [278], Є. В. Ковалевська [191; 192], О. В. Шевченко [458]. Історичні аспекти виникнення та розвитку спеціальних психологічних знань, визначив їх сутність, значення, місце і роль у розслідуванні злочинів, сформулював низку авторських визначень фундаментальних понять зі згаданої проблематики дослідив В. Я. Марчак [278]. І. Г. Галдецька та Є. В. Ковалевська розробили ряд теоретичних положень, що стосуються особливостей використання спеціальних

медичних знань під час розслідування злочинів. Остання, зокрема, запропонувала дефініцію поняття спеціаліста-медичного працівника, визначила структуру спеціальних медичних знань з урахуванням особливостей фаху носіїв цих знань, визначила можливості та перспективи використання в розслідуванні кримінальних правопорушень судово-медичної одонтологічної (стоматологічної) експертизи за новітніми методиками тощо [191].

Особливої актуальності у наукових дослідженнях набувають питання сучасних можливостей експертних досліджень. У цьому контексті слід відмітити дослідження А. В. Шульженко, у якому вони з'ясувала окремі можливості судових експертиз у встановленні ознак суб'єктивної сторони злочину [469].

Ґрунтовним вивченням окремих особливостей розслідування вбивств, відповідно до положень КПК України 2012 р., займалися такі вчені як А. О. Антощук [38], Р. Х. Бічурін [49], В. І. Воронін [80], Т. В. Ганжа [97], О. І. Груздь [110], В. М. Гузей [111], Б. А. Замула [152], А. В. Іваниця [159], Л. І. Керик [181], А. І. Кунтій [251], М. Г. Куп'янський [252], О. В. Любчинський [276], В. В. Невгад [299], С. О. Саїнчин [387], І. В. Січковська [403], В. С. Суходубов [423], С. В. Товтин [432], О. Ф. Федорова [439] та ін. Вчені звернули увагу на окремі аспекти використання спеціальних знань під час розслідування досліджуваних ними видів вбивств, проте здебільшого спрямовували свої зусилля на з'ясування об'єктів, предметів та завдань типових судових експертиз, що призначаються під час розслідування [49; 80; 97; 110; 159; 299; 423]. Питаннями техніко-криміналістичного забезпечення розслідування вбивств займалися Б. О. Павлишин [315], Д. М. Тимчишин [429] та ін.

На підставі аналізу наукових напрацювань вчених можемо констатувати, що досить актуальним питанням для вчених (Р. Х. Бічуріна, В. В. Невгада, Т. В. Ганжі) залишається молекулярно-генетична експертиза: її можливості, особливості призначення та деякі аспекти проведення, адже метод аналізу дезоксирибонуклеїнової кислоти (далі – ДНК), визнано одним із найточніших способів ідентифікації особи.

Особливостям призначення та проведення судово-психологічних і судово-психіатричних експертиз під час розслідування вбивств приділив увагу О. О. Андреев, який наголосив на доцільності проведення судово-психологічної експертизи неповнолітнього обвинуваченого, визначив підстави її призначення і можливості [35]. Розмежував питання, що вирішуються судово-психологічною та судово-психіатричною експертизою і на цій основі обґрунтував доцільність призначення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи під час розслідування вбивств, учинених у стані сильного душевного хвилювання А. І. Кунтій [251].

Наголосили на важливості висновків судово-психологічних експертиз у контексті визначення особистісних якостей вбивці, не пов'язаних з психічними аномаліями В. М. Гузей [111], І. В. Січковська [403]. Особливості призначення й проведення судово-психологічних, судово-сексологічних й інших видів експертиз щодо підозрюваних (обвинувачених) у вчиненні серійних вбивств розкрив у своєму монографічному дослідженні О. В. Любчинський [276].

Аргументували доцільність проведення судово-психіатричної та комплексної судової психолого-психіатричної експертизи під час розслідування вбивств Т. В. Ганжа [97] та О. Ф. Федорова. Остання також визначила особливості й підстави призначення судово-медичної акушерсько-гінекологічної експертизи і наголосила, що отриманий висновок допоможе з'ясувати обставини вагітності і пологів, визначити ускладнення, які вплинули на життєздатність новонародженої дитини, розмежувати дітовбивство і незаконний аборт [439].

Визначили особливості та доцільність призначення комплексних експертиз під час розслідування вбивств Р. Х. Бічурін [49], І. В. Борисенко [58], В. І. Бояров [60], С. Ф. Здоровко [154], О. С. Саїнчин [386], С. О. Саїнчин [387], В. В. Семенов [398] та інші.

На підставі аналізу наукових доробків зарубіжних вчених, доходимо висновку, що розслідування вбивств також належить до вельми актуальних проблем, яким у наукових дослідженнях приділено вагому увагу. Оцінюючи внесок останніх у проблематику використання спеціальних знань під час їх

розслідування, слід зауважити, що переважно наукові інтереси зосереджені на вивченні тих запитань, що превалюють і в теорії вітчизняної криміналістики. Вагому увагу науковці приділяють вивченню особливостей здійснення судово-медичних досліджень [15; 28], питанням медико-юридичного розуміння смертей [26], антропології [24], одонтології [1] тощо. Пильну увагу вчені зосереджують і на дослідженні особливостей здійснення огляду місця події [8], виявленні, вилученні та дослідженні слідів біологічного походження [29], а також оцінці висновків експертів [22]. Ґрунтовними є напрацювання дослідників з проблематики молекулярно-генетичних досліджень, їх сучасних можливостей у сфері кримінального судочинства [3; 5; 6; 19]. Комплексно вивчаються й окремі аспекти призначення та проведення криміналістичних експертиз, зокрема балістичних, дактилоскопічних, хімічних, а також окремих біологічних досліджень, об'єктами яких є волосся, кров тощо [12; 20].

До актуальних напрямів наукових пошуків зарубіжних вчених належить також і проблематика вивчення особи злочинця, зокрема особливості кримінального профілювання злочинців. У контексті нашого дослідження ці напрацювання привертають увагу, оскільки основою криміналістичного профілювання є висновки експертів-психологів, судово-психіатричних досліджень, спеціалістів, які займаються діагностикою сексуальних відхилень, психопатії і садизму [21; 25], медико-криміналістичних досліджень психології девіантної поведінки [17] та девіантної сексуальної поведінки [13] тощо.

З урахуванням здійсненого аналізу, зокрема положень наукових праць, присвячених проблематикам використання спеціальних знань та особливостей розслідування вбивств, доходимо висновку, що розслідування вбивств неможливе без застосування спеціальних знань. Саме тому під час розробки окремої криміналістичної методики, присвяченої особливостям розслідування вбивств, окремі аспекти використання спеціальних знань підлягають ретельному дослідженню, а отже, є обов'язковим структурним елементом методики розслідування злочинів цього виду. Формування та становлення наукового знання

про використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, відбувалося у декілька періодів (етапів), серед яких ми виокремлюємо такі:

перший (X-XI ст.ст.) – притаманний періоду дії звичаєвого права, за якого розслідування вбивств здійснювалося родичами потерпілого, які володіли знаннями й навичками мисливства та полювання;

другий (XI-XVI ст.ст.) – період дії Руської Правди (XI ст.), за якого розпочалося формування правових та організаційних засад розслідування вбивств, зокрема щодо необхідності ретельного огляду місця події та трупа, доручення здійснення розслідування більш досвідченим особам, які мали певні знання та досвід у здійсненні цієї діяльності;

третій (XVI-XVII ст.ст.) – пов'язаний зі становленням інституту потерпілого у кримінальному судочинстві, за якого було передбачено, що розслідування вбивств могло здійснюватися як потерпілими (близькими родичами загиблого), так і третіми особами, у цей же період розпочалося формування наукового знання з судової медицини;

четвертий (XVIII ст. – перша половина XIX ст.) – ознаменований стрімким розвитком техніко-криміналістичних досліджень, що створило умови для формування криміналістичних знань, продовжувалося активне становлення знань з судової медицини та психіатрії;

п'ятий (друга половина XIX ст. – початок XX ст.) – для цього періоду характерним є розширення мережі наукових установ, з'явилися науково-дослідні експертно-криміналістичні центри, що сприяло активному формуванню криміналістичного знання, зміни, що відбулися у кримінальному процесуальному законодавстві заклали підвалини для розширення форм, у яких можуть використовуватися спеціальні знання під час розслідування;

шостий (1991-2012 рр.) – розпочалася адаптація національного законодавства до міжнародних стандартів, а також удосконалювалася і розширювалася система техніко-криміналістичного забезпечення розслідування, стрімко здійснювалася розробка методичного забезпечення експертної діяльності, що спровокувало активний науковий інтерес до проблематики використання

спеціальних знань під час розслідування злочинів різних видів. Вагомий внесок у розробку наукового знання здійснили вчені, які досліджували його окремі аспекти під час розслідування вбивств різних видів;

сьомий (2012 р. – по теперішній час) – у кримінальному процесуальному законодавстві закріплено правові статуси експерта та спеціаліста, що актуалізувало потребу перегляду раніше сформованих і розроблених рекомендацій щодо використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, а також виникла потреба впровадження новітніх науково-технічних засобів у сферу розслідування кримінальних правопорушень [85, с. 83-84].

Оцінюючи сучасний стан наукового забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, доходимо висновку, що він не в повній мірі задовольняє потреби практичних органів, адже досі комплексних напрацювань з цієї проблематики здійснено не було. Лише окремі питання розглядалися вченими у наукових працях, присвячених особливостям розслідування окремих видів вбивств. Ґрунтовного вивчення потребують особливості залучення спеціалістів до участі в окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях, особливості реалізації непроцесуальних форм спеціальних знань під час розслідування злочинів досліджуваного нами виду. Недостатнім залишається і рівень наукових розробок, присвячених можливостям криміналістичних експертиз, об'єктами яких найчастіше є використані вбивцею знаряддя та засоби, сліди вчинення злочину тощо.

На підставі викладеного, вважаємо, що у питаннях використання спеціальних знань під час розслідування вбивств наявні певні прогалини, а сучасний стан наукового забезпечення є недостатнім. Це обумовлено стрімким розвитком науки та техніки, урізноманітненням техніко-криміналістичних засобів, удосконаленням експертних технологій і методик проведення експертних досліджень, відсутністю комплексного дослідження з цієї проблематики, проведеного відповідно до положень чинного законодавства. Саме тому особливості використання спеціальних знань під час розслідування вбивств є одним з пріоритетних напрямів наукових пошуків, що потребує ґрунтовного

вивчення, а кінцевою метою відповідних наукових розробок має стати комплекс відповідних науково-обґрунтованих рекомендацій.

1.2. Поняття, сутність і форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування вбивств

Ефективність, швидкість і повнота кримінального провадження, розпочатого у зв'язку зі вчиненням вбивства, певною мірою обумовлені своєчасним і раціональним використанням можливостей спеціальних знань під час розслідування. Через це, як ми вже вказували, дослідженню теоретичних і практичних аспектів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні в різні часи приділяли увагу багато вітчизняних і зарубіжних науковців. Вивченням теоретичних основ дослідження проблем використання спеціальних знань займалися В. П. Бахін [44], В. Д. Берназ, А. Ф. Волобуєв [77], В. І. Галаган [95], В. І. Гончаренко [103; 104], В. О. Гусєва [129], А. В. Журавель [149], А. В. Іщенко [158], В. В. Коваленко [193], І. І. Когутич [199], Н. І. Клименко [187; 188], В. О. Коновалова [213], В. К. Лисиченко [263], І. М. Лузгін, В. Г. Лукашевич [274], Є. Д. Лук'янчиков [272; 273], Г. М. Надгорний [264], М. В. Салтевський [390; 391], Р. Л. Степанюк [412; 414], В. В. Тіщенко [430; 431], В. В. Циркаль [445], К. О. Чаплинський [447], В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько [460; 463], А. Р. Шляхов, М. Г. Щербаковський [472-481] та ін. Проте деякі аспекти досі залишаються невирішеними.

Уже більше ніж пів століття точаться дискусії навколо ключового поняття нашого дослідження. М. В. Кривонос і В. С. Бондар пояснюють це тим, що установлення єдиного уніфікованого його значення тільки-но на формальному рівні є нездійсненим, і доцільно говорити про певну «сім'ю» понять «спеціальні знання». Водночас з методологічної точки зору перспективним автори вбачають змістовний шлях визначення поняття «спеціальні знання» через взаємну послідовність ознак, коли їх накопичення все більше обмежує клас об'єктів, що підпадають під визначення [227, с. 28].

Науковці приділили ґрунтовну увагу як визначенню дефініції поняття «спеціальні знання», так і виокремленню типових наукових підходів до його розуміння. Б. В. Романюк серед підходів вчених, які намагалися визначити змістовну складову спеціальних знань, що використовуються у кримінальному судочинстві, виокремив зокрема такі: відповідно до першого підходу спеціальні знання є незагальнодоступними; за другого підходу – спеціальні знання це ті, що засновані на даних науки; відповідно до третього підходу – досліджувані знання, це ті, що відповідають сучасному рівню розвитку науки і можуть використовуватися у сфері кримінально-процесуальної діяльності; четвертим підходом передбачено, що спеціальні знання базуються на роді професійної діяльності за певною спеціальністю; прихильники п'ятого підходу стверджують, що спеціальні знання відсутні у суб'єкта доказування [382, с. 41-44].

В. А. Фастовець проаналізував підходи науковців до визначення поняття «спеціальні знання» з точки зору виокремлення суттєвих ознак зазначеного поняття, серед яких: протиставлення загальних знань спеціальним, способи отримання спеціальних знань, відсутність цих знань у суб'єктів доказування, розмежування спеціальних знань від знань у певних галузях права (зокрема, матеріального та процесуального права), мета використання спеціальних знань [438, с. 172-179]. Н. М. Косміна серед таких ознак виокремлює ще й процесуальне значення, яке відіграють спеціальні знання під час розслідування [217, с. 37].

Як зауважив Є. Д. Лук'янчиков з точки зору методичного підходу серед наукових позицій доцільно виокремлювати три з них, зокрема: 1) підхід, відповідно до якого дефініцію поняття «спеціальні знання» слід розкривати у широкому сенсі; 2) позиція про необхідність розкриття її у вузькому сенсі; 3) підхід про доцільність розкриття поняття спеціальні знання і в широкому, і у вузькому розуміннях [273]. Нам імпонує третій підхід, адже саме за такого підходу можливо найбільш повно розкрити сутність цього поняття, надаючи визначення цієї наукової категорії у широкому сенсі, і наповнити категоріальний апарат відповідної галузі знань простими й зрозумілими визначеннями під час тлумачення досліджуваної нами категорії у вузькому сенсі.

Тобто напрацювання вчених є досить вагомими, і хоча деякі взагалі відкидають потребу надання авторського визначення згаданого поняття [227, с. 28], ми вважаємо, що вирішення цього питання продиктоване потребами адекватного тлумачення сутності та форм спеціальних знань, адже лише у цьому разі буде гарантовано можливість їх ефективного використання у процесі розслідування кримінальних правопорушень. Більш того, не можна покладати тягар розв'язання цієї проблеми на слідчого чи суд, оскільки це призведе до формування неоднозначної слідчої та судової практики та виключатиме можливість здійснення об'єктивного розслідування. Отже, задля правильного тлумачення дефініції та сутності поняття «спеціальні знання, що використовуються під час розслідування вбивств», слід здійснити ґрунтовний аналіз та розкрити основні його суттєві ознаки та змістовні компоненти, серед яких: 1) зміст і структура спеціальних знань; 2) спосіб одержання цих знань та набуття професійних навичок; 3) суб'єкти-носії і суб'єкти, уповноважені на їх використання; 4) форми застосування у кримінальному провадженні; 5) процесуальне значення у кримінальному провадженні. Принциповим є також урахування тактичних завдань, що можуть бути виконані під час розслідування вбивств завдяки застосуванню цих спеціальних знань.

Визначаючи сутність поняття «спеціальні знання» першочергово слід зауважити, що чинним законодавством визначені лише категорії суб'єктів, які володіють спеціальними знаннями, це зокрема експерт (ст. 69 КПК України) і спеціаліст (ст. 71 КПК України) та закріплено положення, що визначають статуси останніх. У зв'язку з цим, вважаємо доцільним при вирішенні цієї наукової проблеми виходити з наукових положень, а також слідчої, судової і експертної практики розслідування злочинів досліджуваного нами виду. Адже розглядаючи вказане поняття крізь призму проблематики його використання виключно в межах методики розслідування вбивств, воно має свої особливості, що знаходять свій прояв як у відповідних галузях знань, так і в їх типових формах застосування [89, с. 57].

У науковій літературі спеціальні знання протягом тривалого часу визначали як результат оволодіння певним рівнем знань і навичок діяльності в конкретній професії та спеціальності. Визначаючись з галузями знань, які належать до категорії «спеціальних» слід зауважити, що, як правило, науковці вказують, що до них належать знання у галузі конкретної науки і техніки, мистецтва та ремесла [56, с. 6; 103, с. 114; 264, с. 18; 473, с. 3]. Відповідно до проведеного нами анкетування респондентів, під час розслідування вбивств типовим є використання знань у галузі науки (100%) та техніки (93%) (Додаток Б), і абсолютно нетиповим є використання знань у галузі мистецтва та ремесла. При цьому, проведений нами поділ є умовним, адже будь-які спеціальні знання характеризує їх наукова основа, яка забезпечує достовірність останніх і є важливою умовою їх використання в кримінальному судочинстві [481, с. 54], а тому мистецтво та ремесло також ґрунтуються на даних науки.

Щодо структури спеціальних знань, то слід зауважити, що хоча деякими науковцями і здійснюються спроби її визначення [192, с. 9; 197, с. 72-74], вичерпний перелік складових компонентів у контексті досліджуваних нами злочинів здійснити досить складно, адже він може змінюватися залежно від слідчої ситуації, що склалася, обумовлених нею тактичних завдань, які підлягають вирішенню тощо. Водночас з урахуванням класифікації галузей знань, наведених у Постанові Кабінету Міністрів України від 29.04.2015 №266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти» [357], а також на підставі проведеного нами узагальнення слідчої та судової практики, доходимо висновку, що найчастіше під час розслідування вбивств виникає потреба у залученні експертів і спеціалістів таких спеціальностей як: медична, психологічна, хімічна, біологічна, матеріалознавча, педагогічна, філологічна спеціальності, інформаційні системи та технології, біомедична інженерія, пожежна безпека тощо.

З урахуванням проведеного нами аналізу слідчої та судової практики, можемо констатувати, що до структури спеціальних знань, які використовуються під час розслідування вбивств, слід відносити практичні навички та вміння в

таких галузях: 1) у галузі охорони здоров'я (100%); 2) у галузі біології (91%); 3) у галузі матеріалознавства (63%); 4) у галузі природничих наук (хімія, фізика) (27%); 5) у галузі педагогіки (5%); 6) у галузі філології (4%) тощо (Додаток А).

Окрему увагу слід приділити вирішенню запитання про віднесення до структури спеціальних знань правових. Так деякі вчені зазначають, що спеціальні знання притаманні будь-яким видам професійної діяльності, і не є винятком галузь юриспруденції [197, с. 70; 381, с. 723]. Разом з тим, досить часто в юридичній літературі висвітлюються позиції про неможливість проведення правових експертиз і необхідність виключення знань матеріального та процесуального права з категорії спеціальних [57, с. 181; 217, с. 40; 236, с. 48; 246, с. 33-36; 460, с. 491-492; 472, с. 102-110].

Ю. Ю. Ковальов виокремив чотири основні підходи, яких дотримуються вчені під час тлумачення змістовної складової поняття «спеціальні знання», зокрема щодо віднесення до них правових знань. Автор зазначив, що науковці, які є прихильниками першого підходу, виключають зі змісту спеціальних правові знання; дослідними, що дотримуються другого – пропонують виключати з числа спеціальних лише професійні знання суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження; прихильники третього підходу, заперечують можливість проведення правових експертиз; відповідно до четвертого підходу – усі правові знання мають бути віднесені до складу спеціальних. Сам же вчений у контексті дослідження злочинів корупційної спрямованості наголосив, що правові знання та питання, які тісно пов'язані з правовими, також мають бути віднесені до змісту спеціальних [197, с. 69-70].

На нашу думку, юридичні знання в широкому розумінні слова є спеціальними і ними зобов'язані професійно володіти слідчі, прокурори, тобто всі ті, хто бере участь у процесі доказування, проте загальноновизнано, що одна й та ж особа не може встановлювати відомості про факти й оцінювати їх достовірність. Крім цього, підтримуємо позицію Н. М. Косміної, яка зазначає, що хибна практика призначення правових експертиз означає не що інше, як спробу покласти на експерта тягар доказування, тобто невластиві йому функції та

непередбачені кримінально-процесуальним законом [217, с. 40]. Імпонує нам позиція й А. Ф. Волобуєва, який вказує, що термін «спеціальні знання» використовується на протигагу обов'язковим юридичним знанням, якими повинні володіти юристи-професіонали [77, с. 236].

Недоцільність віднесення до структури спеціальних знань ще й правових, підтверджується положеннями чинного законодавства. Заборона проведення правових експертиз передбачена ч. 1 ст. 242 КПК України [240] та п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду (далі – ВС) України № 8 від 30.05.1997 р. «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» [366]. Спростовують ідею про віднесення правових знань до категорії спеціальних і більшість опитаних нами респондентів (93%) (Додаток Б).

Окрім теоретичних знань до структури досліджуваного нами поняття слід включати ще й практичні навички та вміння. Навички – це дії, що в результаті тривалого повторення стають автоматичними. Саме завдяки наявності відповідних знань у особи формуються практичні навички. У контексті досліджуваної нами проблематики, слушно вважаємо позицію М. В. Салтевського, який зауважив, що використання практичних навичок, нерідко дозволяє емпірично встановлювати окремі факти дійсності, використовувати ті чи інші закономірності, досліджувати сутність явищ тощо [393, с. 84]. Своєю чергою під вміннями слід розуміти здатність належно робити що-небудь на основі здобутого досвіду й знання. При цьому вміння передбачають виконання дій під свідомим контролем, а також певну майстерність у відповідному виді діяльності, а навичка – сформовану дію, свідомий контроль за якою не потрібен, оскільки вона вже виконується в автоматичному та прогнозованому режимі [407]. Таким чином хоча знання, уміння й навички – різні частини будь-якої цілеспрямованої діяльності, як слушно наголошує М. Г. Щербаковський, вони є невіддільними та функціонально пов'язаними [480, с. 190].

Визнаючись з носіями спеціальних знань, слід відмітити, що це доволі дискусійне запитання. Хоча до них кримінальним процесуальним законодавством

віднесено експерта і спеціаліста, висловлюються пропозиції про віднесення до цієї категорії ще й представників сторони обвинувачення. Так В. В. Юсупов залежно від суб'єктів, уповноважених на використання спеціальних знань, пропонує під спеціальними знаннями розуміти: 1) знання в певній галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, які використовують учасники кримінального провадження в межах реалізації своїх повноважень (широке значення); 2) знання, які використовують експерт або спеціаліст під час проведення досліджень або участі в слідчих (розшукових) діях (вузьке значення) [484, с. 112].

Неоднозначно висвітлюються вітчизняними науковцями також статуси психолога, педагога та перекладача у кримінальному провадженні. Уважаємо, що при вирішенні запитання про суб'єктів, які володіють спеціальними знаннями та які застосовують їх, слід розібратися з тим, що варто розуміти під використанням спеціальних знань, а що – під застосуванням.

«Застосовувати» у тлумачному словнику визначається як «використовувати що-небудь, запроваджувати в ужиток» [407]. Під «використанням» розуміють «здійснення чого-небудь для певної вигоди, користування чимсь, послуговування чимсь» [407]. Тобто застосовуючи особа може вперше запроваджувати щось у вжиток, а під використанням доцільно розуміти запозичення результатів третіх осіб, про що вказали також В. В. Коваленко [193, с. 52], Л. Г. Бордюгов [57, с. 178] та ін. Також у цьому контексті слушною є позиція К. А. Садчікової, яка вказує, що термін «використання» зазвичай уживається там, де треба підсилити значення користі, корисних наслідків для ініціатора застосування (використовувати – брати що-небудь із користю, для власних вигод) [385, с. 34]. Аналогічного підходу дотримувався і Д. М. Тимчишин при визначенні суб'єктів використання науково-технічних засобів під час розслідування вбивств і суб'єктів їх застосування [429, с. 7]. На нашу думку, слідчі, прокурори, судді та захисники можуть володіти окрім правових, ще й іншими спеціальними знаннями, однак вони будуть для них непрофесійними, а отже, і рівень володіння буде зовсім іншим, аніж у тих експертів і спеціалістів, які є працівниками відповідних науково-дослідних експертних установ та займаються такою діяльністю на

професійному рівні. Більш того, застосування спеціальних знань слідчими, прокурорами та іншими особами має інші процесуальні форми, а результати його застосування – міститимуть виключно інформацію орієнтуючого характеру [89, с. 56]. Отже, ми погоджуємося зі вченими, які зауважують, що слідчий не може виступати в ролі спеціаліста з категорії правових знань [490, с. 123-130].

Щодо визначення процесуального статусу лікарів, перекладачів (сурдоперекладачів), педагогів, психологів і можливості віднесення їх до категорії носіїв спеціальних знань, слід наголосити, що КПК України детально регламентовано тільки процесуальний статус перекладача, про інших суб'єктів містяться згадки лише в окремих статтях кримінального процесуального закону. Деякі вчені погоджуються, що лікар, педагог, психолог і перекладач (сурдоперекладач) є носіями спеціальних знань [281, с. 282], проте мають місце у теорії криміналістичної науки й інші погляди.

Наприклад, Т. М. Кузик дійшов висновку, що перекладач на стадії досудового розслідування може бути залучений у двох формах із наданням йому відповідного процесуального статусу: 1) для реалізації прав і законних інтересів особи, зокрема в частині перекладу її пояснень, показань або документів, якщо вона не володіє мовою кримінального провадження – у процесуальному статусі перекладача; 2) для вирішення тактичних завдань, пов'язаних зі встановленням факту не володіння мовою кримінального провадження, з'ясування мови, якою особа достатньо володіє, для виконання процесуальних дій, що передують внесенню відомостей до ЄРДР, зокрема, для надання допомоги слідчому, прокурору, іншій службовій особі, уповноваженій на прийняття та реєстрацію заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення під час прийняття та реєстрації таких заяв і повідомлень, участі у провадженні огляду місця події, затриманні особи – у статусі спеціаліста [248, с. 11-12]. Уважаємо, що фактично останній по-різному визначає статус перекладача залученого на стадії досудового розслідування та перекладача, залученого до початку кримінального провадження (внесення відомостей до ЄРДР), що на нашу думку, неприпустимо, адже це впливає на обсяги прав та обов'язків останнього, а тому суперечить положенням

чинного законодавства.

Висуваються вченими й ідеї про визначення окремого процесуального статусу відмінного від спеціаліста, для педагогів, психологів і перекладачів. Наприклад, про таку необхідність указують В. Ю. Шепітько [461, с. 178], К. А. Садчікова [385, с. 89] та ін. Деякі науковці взагалі вказують про необхідність виокремлення окремої – додаткової форми використання спеціальних знань у зв'язку із залученням згаданих суб'єктів до участі у кримінальному провадженні [51, с. 35; 193, с. 62; 227, с. 45-46; 242]. На підтримку такої позиції В. К. Лисиченко та В. В. Циркаль свого часу зазначали, що згадані особи за характером виконуваних функцій під час проведення процесуальних дій, за способом їх реалізації та процесуальним значенням результатів діяльності, не повинні ототожнюватися зі спеціалістами, адже потреба в їхньому залученні виникає не в усіх провадженнях, а лише у випадках, прямо передбачених законом. При цьому їхня участь не створює самостійних джерел доказів, а тому навіть у тих випадках, коли залучення перекладача, педагога, психолога, лікаря є обов'язковим, таку взаємодію треба розглядати як одну з допоміжних процесуальних форм використання спеціальних знань [265, с. 11]. Поділяє такий підхід і дехто з наших сучасників [193, с. 62]. На нашу думку, мета залучення згаданих суб'єктів безумовно є дещо іншою, проте з урахуванням положень чинного КПК України, ці аргументи не витримують критики, адже в широкому розумінні потреба залучення спеціалістів виникає не у будь-яких провадженнях і за результатами їх участі в окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях, не формуються окремі або додаткові джерела доказів. Тому ми підтримуємо вчених, які спростовують необхідність виокремлення додаткової форми використання спеціальних знань [257, с. 102] і наголошують, що це лише один з різновидів участі спеціаліста у кримінальному провадженні [223, с. 11].

Уживаючи термінологічну конструкцію «використовувати спеціальні знання» слід мати на увазі дію, що передбачає користування результатами діяльності третіх осіб, зокрема знаннями, навичками й уміннями експерта та спеціаліста, а під «застосуванням спеціальних знань» – безпосередню їх

реалізацію носіями цих знань і навичок під час здійснення професійної діяльності. Виключно експерт і спеціаліст (лікар, педагог, психолог, філолог та фахівці інших спеціальностей) є суб'єктами застосування спеціальних знань у кримінальному провадженні, інші учасники кримінального провадження, представники сторони обвинувачення та сторони захисту також можуть бути наділені спеціальними знаннями, однак у кримінальному провадженні вони віднесені до суб'єктів, уповноважених на їх використання, а професійними для останніх є правові знання [89, с. 56].

Визначивши структуру спеціальних знань та їх обсяг, можна визначити ступінь оволодіння ними експертом і спеціалістом, який є необхідним та достатнім для залучення їх до участі в кримінальному провадженні. Підставою для залучення експерта та спеціаліста до участі в кримінальному провадженні, як слушно вказує Є. В. Ковалевська, є компетентність цих суб'єктів [191, с. 8-9]. Центральне місце у визначенні компетентності носіїв спеціальних знань займає професійна освіта, про що неодноразово наголошували вітчизняні науковці [414, с. 42; 461, с. 119].

Кримінальним процесуальним законодавством детально визначено вимоги, щодо суб'єкта, який може бути залучений у якості експерта. Зазначене відповідає й вимогам ч.ч. 2, 3 ст. 10 Закону України «Про судову експертизу», згідно з якими судові експерти повинні мати відповідний рівень вищої освіти, зокрема освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче спеціаліста, а також пройшли відповідну підготовку, отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [367]. Водночас деякі науковці вказують про те, що особа, яка залучається в якості експерта до участі в кримінальному провадженні має бути компетентною. Компетентність, як зазначає М. Г. Щербаковський, – це парна до компетенції категорія, що характеризує суб'єктивні здатності експерта та відображає його готовність до практичного провадження експертних досліджень. Про компетентність майбутнього експерта під час призначення експертизи можна судити за даними про загальну та спеціальну освіту, стаж науково-дослідної роботи та роботи за фахом, наявність наукових робіт, відгуків і характеристик

щодо його експертної діяльності, атестацій, а в конкретній експертизі – результати й умовиводи, відображені у висновку. Ці відомості дозволяють особі (органу), яка залучає експерта, судити про його індивідуальну компетенцію, базову та особисту компетентність до провадження експертизи [475, с. 84-86].

Щодо вимог компетентності (фахової підготовленості) спеціалістів, то чинний КПК України детально їх не регламентує. Лише при визначенні процесуального статусу перекладача, законодавець закріпив обов'язок особи, яка залучає перекладача до процесуальної дії, пересвідчуватися в компетентності останнього (ч. 4 ст. 68 КПК України). Щодо слушних зауважень вчених з цього приводу, слід погодитися з тими, які вказують, що виконання завдань кримінального провадження можливе лише за умови, що воно здійснюється спеціалістами, які мають належний рівень професійної підготовки [435, с. 83]. Слушним є і зауваження В. В. Коновалова про те, що вимога компетентності є обов'язковою до застосування щодо спеціаліста, оскільки це визнана норма міжнародного права (правом кожного на розгляд його справи компетентним судом) [212, с. 269].

Уважаємо, що відсутність процесуально закріплених вимог щодо компетентності спеціаліста є суттєвою прогалиною, яка потребує негайного вирішення. Так зокрема ст. 71 КПК України має бути доповнена вимогою про підтвердження рівня компетентності спеціаліста дипломом про вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче бакалавра, а коли виникає необхідність виключно у застосуванні технічних навичок останнього – дипломом про здобуття професійної (професійно-технічної) освіти. Доцільним є викладення ч. 1 ст. 71 КПК України у такій редакції: «Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Як спеціаліст може бути залучений атестований судовий експерт, інша особа, компетентність якої у певній галузі знань засвідчується дипломом про вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче бакалавра, а у разі залучення останнього

виключно для надання технічної допомоги – дипломом про здобуття професійної (професійно-технічної) освіти».

Що стосується процедурних особливостей використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, то під ними ми розуміємо конкретні форми спеціальних знань, рішення про застосування яких приймає сторона обвинувачення і сторона захисту та суд [89, с. 57].

Обрання тієї чи іншої форми використання спеціальних знань визначається багатьма факторами, до яких, наприклад, Н. М. Косміна віднесла:

1. Процесуальне положення особи, яка їх застосовує:

– особи, які здійснюють розслідування і оперативно-розшукові заходи (слідчий, дізнавач, оперуповноважений, прокурор, суддя);

– обізнані особи, які мають процесуальне положення, що визначається наявністю у них спеціальних знань. Вони мають процесуальні права і обов'язки, можуть притягатися до кримінальної та іншої відповідальності. До них належать: експерт (зокрема, судово-медичний експерт), спеціаліст, лікар, педагог, перекладач, сурдоперекладач;

– обізнані особи, процесуальне положення яких не визначається наявністю у них спеціальних знань (ревізор, технічний інспектор, співробітник податкової адміністрації та ін.).

2. Мету використання: пошук, виявлення, вилучення, попередні або експертні дослідження слідів злочину.

3. Значення отриманих результатів: доказове або орієнтуюче [217, с. 47]. Такий підхід підтримується й іншими науковцями [141, с. 7-8], а також імпонує нам. Саме виходячи з тактичних завдань розслідування та згаданих ознак, особа, яка ініціює залучення експерта або спеціаліста, обирає конкретну форму використання спеціальних знань.

Для правильного і повного визначення тих форм спеціальних знань, що можуть бути використані під час розслідування вбивств, першочергово пропонуємо проаналізувати підходи вчених до їх класифікації. В. В. Семенов, наприклад, виокремлював серед них: 1) судову експертизу; 2) участь спеціаліста у

слідчих діях; 3) здійснення ревізійної (контрольно-перевірочної) діяльності; 4) здійснення довідкової та консультативної допомоги спеціаліста [397, с. 12-13]. Водночас класифікаційну підставу за якою він виокремив їх останній визначив як «вид діяльності». Незважаючи на те, що розроблена вченим класифікація здійснена до положень КПК УРСР 1960 р., вона знаходить своє визнання й у роботах вчених, розроблених відповідно до положень чинного кримінального процесуального законодавства [410, с. 243; 425, с. 60]. Досить диференційовано до класифікації форм використання спеціальних знань підходив В. В. Тіщенко [431, с. 45-46].

В. Г. Гончаренко під час класифікації форм спеціальних знань виходить з такого критерію як «суб'єкти, уповноважені на їх використання», та виокремлює серед них три групи, а саме: 1) форми, які використовуються слідчим; 2) форми, що використовуються фахівцем; 3) форми, що використовуються експертом [103, с. 112-113]. Подібну класифікацію здійснив Є. Д. Лук'янчиков, який за засадою змагальності розподілив спеціальні знання на групи, серед яких: знання сторони обвинувачення, сторони захисту та спеціальні знання осіб, які залучаються сторонами процесу до вирішення завдань кримінального провадження [273].

М. В. Салтевський залежно від суб'єктів, які володіють спеціальними знаннями, виділяє безпосередню та опосередковану форми спеціальних знань. Безпосередня форма має місце, коли слідчий, прокурор, суддя на різних стадіях розслідування застосовують технічні засоби та спеціальні знання, а опосередкована, за умов, коли згадані суб'єкти через певні обставини не можуть застосувати технічні засоби для виявлення або фіксації, дослідження речових джерел інформації або потребують консультації фахівця чи запрошують його до участі у слідчих діях або доручають проводити кваліфіковані дослідження, наприклад, судову експертизу [392, с. 82].

За таким критерієм як стадія розслідування, на якій використовувалася відповідна форма спеціальних знань, розробила класифікацію Л. Ю. Капітанчук [179, с. 304-306].

М. В. Кривонос та В. С. Бондар виокремлюють процесуальні та допоміжні

форми спеціальних знань. До процесуальних вчені віднесли: 1) використання спеціальних знань особи, яка залучається як експерт для проведення експертизи; 2) використання спеціальних знань особи, яка залучається для надання консультацій та безпосередньої технічної допомоги як спеціаліст. Серед допоміжних форм науковці виокремлюють такі: 1) участь перекладача (сурдоперекладача) в слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та судових діях; 2) участь педагога в слідчих (розшукових) та судових діях; 3) участь психолога в слідчих (розшукових) та судових діях; 4) участь лікаря в слідчих (розшукових) та судових діях [227, с. 44-46]. Очевидно, що під час здійснення цієї класифікації вчені ще й ураховували роль фахівця у вирішенні конкретних завдань, адже ті форми, які вони віднесли до допоміжних – не пов'язані з проведенням окремих досліджень, тобто вирішенням окремих завдань.

А. М. Лазебний, досліджуючи особливості використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку, зазначив, що під час їх розслідування використовуються дві основні форми, а саме: 1) пошук, фіксація й вилучення слідів цього кримінального правопорушення; 2) призначення і проведення експертиз. За ознакою процесуальної регламентації вчений виокремлює також процесуальні і непроцесуальні форми використання спеціальних знань [257, с. 93].

Така класифікаційна підстава як процесуальна регламентація форм спеціальних знань, досить часто обирається вченими в якості основної, і більше аніж півстоліття висвітлюється в теорії вітчизняної криміналістики [57; 199, с. 114; 236, с. 48-49; 249, с. 200; 474, с. 10;]. Водночас є і противники такого підходу. Хоча Н. В. Тимофєєва і зауважує, що критика більше стосується самого словосполучення «непроцесуальна форма», під яким можна розуміти неправомірні (недопустимі) дії, непередбачені кримінальним процесуальним законом [428, с. 52], усе ж таки основною підставою, що виключає можливість її використання, як зауважують вчені, є її незаконність [264, с. 48; 383, с. 37].

Про протиправність застосування спеціальних знань у непроцесуальній формі наголошують і інші вітчизняні вчені [47, с. 46; 410, с. 243]. Ми ж вважаємо,

що відсутність прямої вказівки в положеннях КПК України про порядок і підстави використання спеціальних знань у конкретній формі, не виключає такої можливості, що пояснюється декількома чинниками. По-перше, КПК України передбачено, що на території нашої держави порядок кримінального провадження визначається виключно кримінальним процесуальним законодавством України. Своєю чергою кримінальне процесуальне законодавство становлять відповідні положення Основного Закону України, міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України, КПК України та інших законів України [240]. Тобто порядок використання та застосування спеціальних знань може бути визначений й іншими нормативно-правовими актами, а не тільки положеннями КПК України. По-друге, як слушно зазначає О. В. Бишевець, реалізація непроцесуальних форм використання спеціальних знань має на меті не набуття однакового доказового значення з процесуальним використанням, а прагне створити умови для процесуального впровадження спеціальних знань у процес розслідування [46, с. 192].

Слушними вважаємо доводи і М. Г. Щербаковського та О. А. Кравченка, які зауважують, що хоча непроцесуальні форми використання спеціальних знань і знаходяться поза межами кримінального процесу, але успішно використовуються під час розслідування злочинів, зокрема такі форми як перевірка об'єктів за криміналістичними обліками, попередні дослідження слідів злочину на місці їх виявлення, консультації обізнаних фізичних та юридичних осіб та ін. [474, с. 44-69]. Тобто непроцесуальні форми спеціальних знань можуть використовуватися під час розслідування кримінального правопорушення, однак задля їх введення у межі кримінального процесу сторона обвинувачення має здійснити ряд дій, спрямованих на легалізацію отриманих даних, у тому числі для подальшого їх використання у процесі розслідування. Необхідність вжиття таких заходів обумовлена потребою недопущення визнання непроцесуальними та недопустимими тих доказів, що отримані за результатами використання непроцесуальних форм використання спеціальних знань.

Щодо виокремлення безпосередніх процесуальних форм використання

спеціальних знань, то, наприклад, В. С. Бондар указує, що чинне законодавство визначає лише дві їх форми, а саме: участь спеціаліста при проведенні слідчих (судових) дій та судову експертизу [54, с. 9]. Аналогічна позиція відображена у працях Л. Г. Бордюгова [57], Л. В. Мединської [281, с. 280] та ін. Ми дотримуємося аналогічного підходу до класифікації процесуальних форм використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування і вважаємо, що залучення експерта до проведення судових експертиз є найбільш поширеною та найефективнішою процесуальною формою використання спеціальних знань, що застосовується під час розслідування вбивств. В окремих випадках, визначених ч. 2 ст. 242 КПК України, її призначення є обов'язковим, а до основних цілей, задля досягнення яких вона реалізується під час розслідування вбивств, належать: дослідження об'єктів, явищ і процесів, отримання відповідей на запитання, вирішення яких, пов'язане з застосуванням спеціальних знань [89, с. 57]. За результатами вивчення матеріалів слідчої та судової практики доходимо висновку, що типовими судовими експертизами, які призначаються і проводяться під час розслідування вбивств є: 1) судово-медична експертиза (судово-медична експертиза трупа (100%), судово-медична експертиза підозрюваного (29%), судово-медична експертиза за результатами слідчого експерименту, проведеного за участю підозрюваного (13%); судово-медична експертиза за результатами слідчого експерименту, проведеного за участю свідка (4%)); 2) судово-медичні експертизи речових доказів (біологічні експертизи): цитологічні дослідження (76%), імунологічні дослідження (83%) тощо; 3) судово-дактилоскопічні експертизи (37%); 4) молекулярно-генетичні дослідження (31%); 5) судово-психіатричні експертизи (69%); 6) судово-психологічні експертизи (4%); 7) комплексні дослідження (19%) [89, с. 58].

Менш поширеними судовими експертизами, які призначаються під час розслідування вбивств, є: 1) судово-психологічна експертиза (5%); 2) експертиза зброї та слідів її обставин її використання (4%); 3) судова експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів (2%); 4) вибухотехнічна експертиза (0,9%); 5) судово-одорологічна експертиза (0,8%) та ін. (Додаток А).

Участь спеціаліста в слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях під час розслідування вбивств найчастіше полягає у: наданні консультацій і технічної допомоги [81, с. 93; 89, с. 57]. Також поширеним є використання спеціальних знань під час проведення окремих тактичних операцій, що, як правило, передбачає залучення спеціаліста до участі в окремих слідчих (розшукових) діях, які входять до змісту її структури, задля отримання від нього технічної допомоги під час застосування науково-технічних і техніко-криміналістичних засобів тощо [82, с. 38-41].

Разом з тим, деякі вчені, окрім визначених вище процесуальних форм, виокремлюють у цій категорії й деякі інші. Наприклад, О. А. Самойленко відносить до них ще й письмові консультації спеціалістів [394, с. 287]. На підтримку своєї позиції вчена наводить положення ч. 6 ст. 95 КПК України, відповідно до якої висновок або думка особи, надані під час отримання від неї показань, можуть визнаватися судом доказом, лише у разі, якщо отримані висновок або думка ґрунтуються на спеціальних знаннях і корисні для ясного розуміння показань (їх частини) [240]. Вважаємо, що доводи, наведені авторкою не можуть бути використані, адже ці положення КПК України можуть бути використані щодо показань, наданих у судовому засіданні, які суд сприймав безпосередньо або ж наданих у порядку, визначеному ст. 360 КПК України.

На нашу думку, письмові консультації спеціаліста не можуть бути віднесені до процесуальної форми використання спеціальних знань, адже відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України сторони кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи щодо якої здійснюється провадження, наділені правом отримання від учасників кримінального провадження, а також інших осіб пояснення, за їх згодою, які не є джерелом доказів, крім випадків, передбачених КПК України [240]. Як зазначають С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко, такі пояснення (консультування) мають тактичне значення, їх братимуть до уваги під час формулювання версій, підтверджуватимуть або спростовуватимуть висновками експертів та результатами інших слідчих (розшукових) дій [183, с. 205-206]. Підтверджується така позиція і відсутністю у

КПК України положень щодо регламентованої процедури отримання пояснень та консультацій спеціаліста на стадії досудового розслідування. Тому вважаємо, що консультаційна допомога спеціаліста під час розслідування є непроцесуальною формою використання спеціальних знань у кримінальному провадженні, незалежно від форми її отримання – усної чи письмової. Підтверджує таку позицію і проведений нами аналіз слідчої та судової практики розслідування вбивств, адже в жодному з них письмові пояснення спеціалістів не визнавалися судом в якості доказів.

Таким чином за ознакою процесуальної регламентації, до процесуальних форм, що використовуються під час розслідування вбивств відносимо: залучення експерта до проведення судової експертизи (ст.ст. 69, 242 КПК України), участь спеціаліста у слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях (ст. 71 КПК України). На стадії судового розгляду можуть бути використані такі процесуальні форми як: 1) допит експерта, з метою роз'яснення висновку, складеного за результатами експертного дослідження, (ст. 356 КПК України), 2) усні консультації або письмові роз'яснення спеціаліста, з метою дослідження доказів (ст. 360 КПК України). Ураховуючи, що предметом нашого дослідження є особливості використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування вбивств, особливості їх застосування на стадії судового розгляду виходять за межі предмету наших наукових пошуків. Більш цього, окремі аспекти окресленої проблематики досить ґрунтовно висвітлені у працях вітчизняних науковців [139; 324; 328; 478; 486], через що детально зупинятися на їх розгляді у межах нашого дослідження ми не будемо.

При визначенні непроцесуальних форм використання спеціальних знань, єдності серед вчених не спостерігається. Науковці, які вивчали цю проблематику відповідно до положень КПК України 1960 р., до них зокрема відносили: участь спеціаліста в оперативно-розшукових заходах [217, с.169; 255, с.11], використання слідчим і судом власних знань [141, с.8], попередні дослідження [142, с.69] тощо. За часів дії тогочасного КПК України непроцесуальна форма, як правило, використовувалася з метою встановлення інформації, необхідної для

порушення кримінальної справи, використання її під час планування та реалізації оперативних заходів тощо [318, с. 10]. Наразі напрями використання непроцесуальних форм спеціальних знань дещо змінилися, основна мета їх застосування полягає у своєчасному забезпеченні сторін кримінального провадження інформацією, що має орієнтуючий характер.

Щодо безпосередніх непроцесуальних форм, то К. А. Садчікова, наприклад, до них відносить: консультативну й довідкову діяльність суб'єктів спеціальних знань (усну чи у вигляді довідок); проведення аудиторських дій; участь суб'єктів спеціальних знань в оперативно-розшукових заходах; попередні дослідження матеріальних об'єктів спеціалістами й експертами (в усній чи письмовій формі); результати перевірок за криміналістичними обліками (у вигляді довідок) [385, с. 113]. Деякі вчені до непроцесуальних форм використання спеціальних знань відносять участь у слідчих (розшукових) діях психолога, педагога, лікаря допиті малолітньої або неповнолітньої особи; письмові пояснення спеціалістів; участь перекладача [430, с. 350].

Ю. Ю. Ковальов зауважує, що під час розслідування злочинів корупційної спрямованості використовуються такі непроцесуальні форми як: консультаційна діяльність обізнаних осіб; проведення ревізії та аудиторські перевірки; інвентаризація активів і зобов'язань; використання автоматизованих інформаційно-пошукових систем; отримання різного роду інформаційних довідок зі спеціальних питань [197, с. 77]. Є. В. Ковалевська дійшла висновку, що у непроцесуальних формах можуть бути застосовані і медичні знання. Серед них вона виокремила такі форми як: 1) консультації фахівців у галузі медицини до або після проведення слідчих (розшукових) дій; 2) науково-технічна допомога фахівців у галузі медицини; 3) дослідницька робота; 4) проведення експертних досліджень фахівцями у галузі медицини на замовлення сторони обвинувачення чи сторони захисту у кримінальному провадженні, результати яких можуть бути взяті на розсуд суду до уваги на стадії судового розгляду [192, с. 16].

О. А. Самойленко до непроцесуальних форм використання спеціальних знань віднесла: 1) усне консультування слідчого зі спеціалістом; 2) залучення

спеціаліста під час перевірки оперативної інформації про злочини, що вчинені або готуються [394, с. 287]. В. В. Арешонков у межах вивчення проблематики здійснення техніко-криміналістичних досліджень виокремив серед них ті, що здійснюються у непроцесуальній формі і відніс до них перевірки об'єктів за криміналістичними обліками та попередні криміналістичні дослідження [39, с. 55].

На підставі викладеного можемо зробити висновок, що обрання тих чи інших непроцесуальних форм спеціальних знань, потребує врахування специфіки кримінального правопорушення, що розслідується. Під специфікою ми розуміємо механізм учинення кримінального правопорушення, обставини, які підлягають з'ясуванню та процесуальні дії, яких необхідно вжити для їх установлення. Через цю ж обставину непроцесуальні форми не є універсальними для будь-якої категорії кримінальних правопорушень. Так, наприклад, призначення ревізій, зовсім не є характерним для кримінальних правопорушень, що посягають на суспільні відносини у сфері захисту життя та здоров'я людини, статевої свободи та статевої недоторканості тощо.

За результатами аналізу теоретичних напрацювань науковців, узагальнення матеріалів слідчої та судової практики розслідування вбивств, доходимо висновку, що до типових непроцесуальних форм використання спеціальних знань належать: отримання консультаційної допомоги спеціаліста, перевірки об'єктів за криміналістичними обліками, попередні криміналістичні дослідження; залучення спеціаліста до проведення досліджень із використанням поліграфу, залучення спеціаліста до складання суб'єктивного і психологічного портретів (Додаток А).

Таким чином, під спеціальними знаннями, які використовуються під час розслідування вбивств ми розуміємо знання в галузі конкретної науки та техніки та здобуті під час здійснення професійної діяльності уміння та навички, що є підставою для надання суб'єктами застосування цих знань (експертами та спеціалістами) висновків, консультацій, а також іншої допомоги, потреба у якій виникла через необхідність установлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування цієї категорії злочинів, та які можуть потягнути за собою

настання юридично значущих наслідків для кримінального провадження або сприяти вирішенню завдань орієнтуючого характеру.

1.3. Правові й організаційні засади використання спеціальних знань під час розслідування вбивств

Головне призначення знання – це забезпечення доцільної й ефективної діяльності людини, зокрема й слідчої діяльності щодо розслідування злочинів. Теорія пізнання доводить, що будь-яке знання повинно ґрунтуватися на достовірних засадах, під якими слід розуміти принципи, базові фундаментальні ідеї, вихідні положення, правила поведінки тощо [407].

Відповідно до загальноприйнятих засад має будуватися не тільки певне знання, але й діяльність суб'єктів, наділених владними повноваженнями, учасників правових відносин, які володіють відповідним правовим статусом. Такі тези знаходять своє закріплення у Конституції України, якою зокрема передбачено, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких органи державної влади й органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [214]. Не є виключенням і діяльність сторін кримінального провадження та його учасників, зокрема експерта і спеціаліста.

Засади, що врегульовують діяльність суб'єктів, уповноважених на використання та застосування спеціальних знань, можна класифікувати на правові й організаційні. Під правовими засадами нами розуміються принципи, передбачені кримінальним процесуальним законодавством та положеннями інших нормативно-правових актів, що регламентують діяльність суб'єктів, уповноважених на використання та застосування спеціальних знань під час розслідування вбивств. До організаційних засад належать ті, що врегульовують особливості взаємодії сторони обвинувачення та сторони захисту і носіїв

спеціальних знань під час розслідування вбивств, обумовлені слідчою ситуацією, що сформувалася на відповідному етапі розслідування.

Комплексного дослідження правових та організаційних засад використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень досі вченими проведено не було. Фрагментарно ці питання розкриті у працях Є. В. Ковалевської [191], Н. М. Косміної [217], М. В. Кривоноса та В. С. Бондаря [227], А. М. Лазебного [257], Н. В. Тимофєєвої [428], В. О. Яремчук [487; 488] та ін. Водночас учені досліджували засади судово-експертної діяльності [323; 464], принципи здійснення експертних досліджень [40; 263; 321; 322; 396; 443; 458]. Висновки, отримані згаданими науковцями, відіграють вагому роль у теорії криміналістики та судовій експертології, однак окремого вивчення засад використання спеціальних знань під час розслідування вбивств вітчизняними вченими здійснено не було.

Правові засади використання спеціальних знань закріплені у кримінальному процесуальному законодавстві, яке відповідно до ч. 2 ст. 1 КПК України з-поміж іншого становлять відповідні положення Конституції України [240]. Текстуальний аналіз положень Конституції України [214] і КПК України дозволяє стверджувати, що в них закріплені загально правові принципи, під якими розуміють сукупність керівних ідей (положень), що визначають зміст кримінального процесуального права, як галузі юридичного процесу, й виступають вихідними основними положеннями для організації та здійснення кримінальної процесуальної діяльності з метою виконання завдань кримінального провадження [277, с. 6]. До таких засад належать: верховенство права, законність, рівність перед законом і судом, повага до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла чи іншого володіння особи, таємниця спілкування, невтручання у приватне життя, недоторканність права власності презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини, свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї, заборона двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне і те саме правопорушення, забезпечення права на захист,

доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень, змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, безпосередність дослідження показань, речей і документів, забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності, публічність, диспозитивність, гласність і відкритість судового провадження та його повне фіксування технічними засобами, розумність строків, мова, якою здійснюється кримінальне провадження [240]. Своє розширене тлумачення ці засади знаходять у працях багатьох вітчизняних вчених [201; 292; 306; 344; 426; та ін.]. У контексті нашого дослідження слід наголосити, що згаданим засадам мають відповідати не тільки форма і зміст кримінального провадження, але і порядок використання спеціальних знань під час розслідування, реалізація яких відбувається і поза межами кримінального процесу.

Задля визначення правових засад використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, вважаємо доцільним визначити та розкрити правовий статус експерта та спеціаліста, до змісту якого входять права, обов'язки, принципи діяльності суб'єкта правових відносин, а також підстави притягнення до юридичної відповідальності.

Згідно зі ст. 69 КПК України експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи та якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, а також дати висновок з питань, що виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [240]. Права й обов'язки експерта визначені ст. 69 КПК України та Законом України «Про судову експертизу» [240; 367].

Судово-експертну діяльність в Україні здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених Законом України «Про судову експертизу» [367]. До державних

спеціалізованих установ належать: науково-дослідні установи судових експертиз Міністерства юстиції України [360]; науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України [332]; експертні служби Міністерства внутрішніх справ України [334; 359], Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України. Виключно згаданими державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз [367], і хоча ці положення неодноразово критикувалися науковими та практичними працівниками, наразі законодавчі зміни їх не торкнулися.

Засади, які врегульовують особливості використання спеціальних знань експертів визначені законом України «Про судову експертизу», а також відомчими нормативно-правовими актами, що регламентують діяльність державних спеціалізованих установ, уповноважених на їх проведення. Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» принципами судово-експертної діяльності є: законність, незалежність, об'єктивність і повнота дослідження [367]. Центральне місце серед них займає засада «законності», яка передбачає, що експерти під час проведення досліджень зобов'язані неухильно дотримуватися вимог Конституції України [214], КПК України [240], міжнародних договорів, ратифікованих Верховною радою України, вимог інших актів законодавства.

Засада «повноти дослідження» закріплює необхідність здійснення об'єктивного та повного (всебічного) дослідження об'єктів, явищ та процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, і, як наслідок, обов'язок надання правильного та повного висновку з питань, що виникають під час кримінального провадження. З аналізу визначеної засади доходимо висновку про можливість виокремлення і такої засади як засада правильності висновку експерта, що означає наукову обґрунтованість положень, викладених у ньому та відповідність його форми і змісту вимогам, викладеним у ст.ст. 101, 102 КПК України. Останніми передбачено, що висновок експерта

ґрунтується на наукових, технічних або інших спеціальних знаннях експерта, а сформульовані положення не можуть виходити за їх межі. Отримані результати повинні ґрунтуватися на відомостях, які експерт сприймав безпосередньо або вони стали йому відомі під час дослідження матеріалів, що були надані для проведення дослідження. Експерт дає висновок від свого імені і несе за нього особисту відповідальність [240]. Висновок експерта складається у письмовій формі, а його зміст визначений ст. 102 КПК України [240].

Правильність здобутих висновків у ході здійснення експертного дослідження гарантується засадою науковості та положеннями про кримінальну відповідальність за завідомо неправдивий експертний висновок (ст. 384 КК України) [239]. Засада науковості вимагає від експерта під час виконання певного експертного завдання застосовувати відповідні методи дослідження, затверджені методики проведення судових експертиз, а також дотримання нормативно-правових актів і нормативних документів (міжнародних, національних та галузевих стандартів, технічних умов, правил, норм, положень, інструкцій, рекомендацій, переліків, настановчих документів Держспоживстандарту України), а також чинних республіканських стандартів колишньої УРСР і державних класифікаторів, галузевих стандартів і технічних умов колишнього СРСР, науково-технічної, довідкової літератури, програмних продуктів тощо. Визначення способу проведення експертизи (вибір певних методик, (методів дослідження)) належить до компетенції експерта [165; 296]. Тобто засада науковості передбачає, що експерт зобов'язаний проводити експертизу з використанням наукових методів дослідження, згідно з розробленими методиками, зареєстрованим у відповідному реєстрі [378] та які відповідають сучасним досягненням науки та техніки і положенням нормативно-правових актів, з можливістю подальшої перевірки отриманих висновків.

Засада неупередженості означає незацікавленість експерта в результатах експертного дослідження та результатах досудового розслідування, а вимога всебічності передбачає ґрунтовне вивчення вихідних даних, формування і перевірку експертних версій, виявлення й оцінку ознак об'єктів, оцінку

результатів дослідження [90, с. 110].

До засад, які вимагають експерта діяти об'єктивно та неупереджено належать засади всебічності та компетентності. Реалізація засад об'єктивності, усебічності і повноти експертного дослідження гарантується комплексом прав експерта, а також інших положень, закріплених на законодавчому рівні. Так незважаючи на те, що експерту категорично забороняється за власною ініціативою збирати матеріали для проведення експертизи, законодавцем гарантовано, що у разі якщо поданих йому матеріалів недостатньо для виконання покладених на нього обов'язків, він має право відмовитися від надання висновку. У разі виникнення сумніву щодо змісту й обсягу доручення експерт невідкладно заявляє клопотання особі, яка призначила експертизу, чи суду, що доручив її проведення, щодо його уточнення або повідомляє про неможливість проведення експертизи за поставленим запитанням або без залучення інших осіб. У випадку неможливості проведення експертизи через відсутність у експерта необхідних знань або без залучення інших експертів, експерт невідкладно повинен повідомити про це особу, яка його залучила (ст. 69 КПК України) [240].

Незалежність судового експерта передбачає те, що інші особи не можуть втручатися у процес проведення експертизи, а експерт не повинен перебувати у будь-якій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого. Крім того, за наявності вказаних у КПК України – підстав для відводу (ст. 79 КПК України), експерт не має права брати участь у кримінальному провадженні. Таким чином законодавцем виключається можливість участі упередженого, необ'єктивного та заінтересованого експерта в результатах кримінального провадження. За неналежне виконання експертом у кримінальному провадженні, покладених на нього обов'язків, зокрема за відмову без поважних причин виконувати покладені на нього обов'язки в суді, невиконання інших обов'язків експерт несе відповідальність за ст. 385 КК України [239].

Однією з правових засад використання спеціальних знань експерта є таємниця досудового розслідування або засада недопустимості розголошення відомостей кримінального провадження, що покладає на експерта обов'язок не

розголошувати без дозволу сторони кримінального провадження, яка його залучила, чи суду відомості, що стали йому відомі у зв'язку з виконанням покладених на нього обов'язків. Можливість їх розголошення допускається лише за наявності письмового дозволу слідчого чи прокурора у межах, визначених останніми (ст. 222 КПК України) [240].

Організаційні засади участі експерта в кримінальному провадженні визначені ст.ст. 243, 244 КПК України. Ними зокрема передбачено, що експерт залучається у разі наявності підстав та за дорученням сторони кримінального провадження. Сторона захисту має право самостійно залучати експерта на договірних умовах для проведення експертизи, у тому числі обов'язкової. Таке залучення здійснюється за результатами розгляду слідчим суддею клопотання про проведення експертизи, у разі, якщо: 1) для вирішення запитань, що мають істотне значення для кримінального провадження, необхідне залучення експерта, і цього не здійснили сторона обвинувачення або ж поставлені стороною обвинувачення запитання експерту, не дозволяють дати повний та належний висновок з питань, для з'ясування яких необхідне проведення експертизи, або за наявності достатніх підстав, які свідчать про те, що залучений стороною обвинувачення експерт через відсутність у нього необхідних знань, упередженість чи з інших причин надасть або надав неповний чи неправильний висновок; 2) сторона захисту не може залучити експерта самостійно через відсутність коштів чи з інших об'єктивних причин [240].

Щодо форм, до реалізації яких залучається експерт, слід зауважити, що під час розслідування вбивств найпоширенішими серед них є судово-медичні експертні дослідження, правову основу призначення та проведення яких становлять КПК України, Закон України «Про судову експертизу», Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я», наказ Міністерства охорони здоров'я України №6 від 17.01.1995, яким затверджено ряд інструкцій [175; 240; 310; 345; 346; 347; 348; 349; 350; 351; 366; 367; 369] тощо.

Проведення судово-психіатричних експертиз, які є не менш поширеними під час розслідування вбивств, здійснюються Українським науково-дослідним

інститутом соціальної і судової психіатрії та наркології Міністерства охорони здоров'я України, центрах судово-психіатричних експертиз, відділеннях, які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень, психоневрологічних диспансерів, врегульовано наказом Міністерства охорони здоров'я України від 08.10.2007 №397 [340; 365].

Проведення криміналістичних експертиз доручається науково-дослідним установам судових експертиз Міністерства юстиції України, які керуються у своїй діяльності Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, що затверджена наказом Міністерства юстиції України 08.01.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 №1950/5) [174; 296], а також науково-дослідним експертно-криміналістичними центрами МВС України, порядок здійснення експертних досліджень в яких урегульований Інструкцією з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС України, затвердженій наказом МВС України від 17.07.2017 №591 [165], а також експертними установами іншої відомчої приналежності. Як свідчить аналіз слідчо-судової практики розслідування вбивств, найчастіше проведення криміналістичних експертиз слідчими доручається експертам науково-дослідних і експертно-криміналістичних установ судових експертиз Міністерства юстиції України, МВС України. Окремі засади, що врегульовують порядок проведення судових експертиз визначені Постановами Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України» [360], «Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України» [358], «Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України» [359], Постанову Пленуму ВС України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» [366] та ін.

Щодо засад використання спеціальних знань, носієм яких є спеціаліст, слід зауважити, що ним у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації і висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують

відповідних спеціальних знань і навичок [240]. Права й обов'язки спеціаліста в кримінальному провадженні визначені ст. 71 КПК України, а виконання покладених на спеціаліста обов'язків забезпечується положеннями про юридичну відповідальність. Так згідно з ч. 1 ст. 72 КПК України у разі неприбуття до суду без поважних причин або неповідомлення про причини неприбуття, на спеціаліста судом покладаються всі витрати, пов'язані з оголошенням перерви в судовому засіданні [240]. За завідомо неправдивий висновок спеціаліста, а також за завідомо неправильний переклад настає відповідальність за ст. 384 КК України [239]. За відмову без поважних причин виконувати визначені чинним законодавством обов'язки, перекладач несе ще й кримінальну відповідальність, передбачену ст. 385 КК України [239].

Правові засади діяльності спеціалістів визначені положеннями чинного законодавства, які допускають їх участь у кримінальному провадженні. Так участь спеціаліста у слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) діях відбувається під час: 1) допиту (ч. 3 ст. 224 КПК України), зокрема, участь перекладача (сурдоперекладача) (ст.ст. 29, 68, 224, 376 КПК України), педагога (ст.ст. 226, ч. 8 ст. 228, 230, 232 КПК України), психолога (ст.ст. 226, ч. 8 ст. 228, 230, 232 КПК України); 2) пред'явлення особи для впізнання (ч. 8 ст. 228 КПК України); 3) обшуку (ч. 1 ст. 236 КПК України); 4) огляду місця події (ч. 3 ст. 237 КПК України); 5) слідчого експерименту (ч. 2 ст. 240 КПК України), 6) судово-медичного освідування (ч. 2 ст. 241 КПК України), у тому числі проведеного за участю лікарю (ст.ст. 226, 230, 232, ч. 1 ст. 238, ч. 2 ст. 241 КПК України); 7) отримання зразків для експертизи (ч. 1 ст. 245 КПК України); 8) зняття показань технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису, огляді та виїмці кореспонденції (ч. 2 ст. 245-1 КПК України); 9) огляді та виїмці кореспонденції (ч. 1 ст. 262 КПК України); 10) дослідженні інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів (ч. 1 ст. 266 КПК України).

Залучення спеціаліста до проведення негласних слідчих (розшукових) дій здійснюється відповідно до п. 3.1 Інструкції про організацію проведення

негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні слідчий може здійснювати негласні слідчі (розшукові) дії самостійно, спільно з уповноваженими оперативними підрозділами, залучати до їх проведення інших осіб, а також доручати їх проведення уповноваженим оперативним підрозділам [168]. Серед вимог, що висуваються до спеціалістів, які залучаються до їх проведення є наявність допуску до державної таємниці.

Обов'язковою є участь спеціалістів у допиті малолітньої або неповнолітньої особи (ч. 1 ст. 226 КПК України); проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи (ч. 1 ст. 227 КПК України); огляді трупа (ч. 1 ст. 238 КПК України); огляді трупа, пов'язаного з ексгумацією (ч. 2 ст. 239 КПК України). Залучення спеціалістів до участі в інших слідчих (розшукових) діях здійснюється на розсуд слідчого, який має виходити з сукупності завдань, виконання яких може бути покладено на спеціаліста.

Слід зауважити, що порядок залучення спеціалістів до участі у слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях чинним кримінальним процесуальним законодавством не регламентовано, що є суттєвим недоліком, який призводить до формування неоднозначної слідчої практики. Відповідно до проведеного нами аналізу матеріалів кримінальних проваджень, найчастіше спеціаліст залучається до участі у слідчих (розшукових) діях без складення процесуальних документів, тобто усно (73%), рідше – на підставі постанови (21%), у деяких випадках – за запитом слідчого (ч.2 ст. 93 КПК України) (6%) (Додаток А). Уважаємо, що правильною є позиція, яка передбачає винесення окремої постанови про залучення спеціаліста до участі у кримінальному провадженні або окремій слідчій (розшуковій) чи негласній слідчій (розшуковій) дії. Така можливість гарантована положеннями КПК України, адже відповідно до ч.3 ст. 101 КПК України рішення слідчого, прокурора приймається у формі постанови, що виноситься у випадках, передбачених КПК України, а також коли слідчий, дізнавач, прокурор визнає це за необхідне [240]. На нашу думку, у такій постанові мають викладатися підстави залучення спеціаліста або групи

спеціалістів відповідних фахів, визначаються права і обов'язки останніх, здійснюється попередження про кримінальну відповідальність, визначаються завдання, задля вирішення яких залучається спеціаліст тощо. Саме закріплення обов'язку про необхідність винесення постанови про залучення спеціаліста унормує діяльність щодо їх залучення у кримінальному провадженні.

Окремі аспекти участі спеціалістів у кримінальному провадженні регламентовані підзаконними нормативно-правовими актами. Уважаємо доцільним зупинитися на положеннях тих, що регламентують порядок діяльності спеціалістів, участь яких є обов'язковою та типовою під час розслідування вбивств.

Обов'язковою є участь судово-медичного експерта, у виключних випадках – лікаря під час проведення огляду трупа. Особливості їх діяльності під час слідчої (розшукової) дії визначені Порядком взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини, що затверджений спільним Наказом МВС України, МОЗ України, Генеральної прокуратури України від 29.09.2017 № 807/1193/279. Ним зокрема передбачено, що потреба в залученні судово-медичного експерта виникає в разі надходження повідомлення про факт насильницької смерті людини чи підозри на таку або встановлення таких фактів під час огляду трупа (частини трупа) людини, яка померла раптово або за нез'ясованих обставин, а також трупа невстановленої особи. У подальшому трупи (частини трупів) людей з ознаками насильницької смерті або підозри на таку, смерть яких настала раптово або при нез'ясованих обставинах, смерть яких настала поза місцем їхнього проживання, а також особу яких не встановлено – обов'язково направляють для проведення судово-медичної експертизи [337].

Під час дії воєнного стану порядок дій слідчого та судово-медичного експерта на місці події у зв'язку з виявленням невпізнаного трупа або трупа з ознаками насильницької смерті дещо змінено. Відповідно до Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час

воєнного стану на території України, що затверджений спільним Наказом МВС України, МОЗ України, Офісом Генерального прокурора від 09.03.2022 №177/450/46, огляд трупа здійснюється слідчим в бюро судово-медичної експертизи або іншому спеціально визначеному й облаштованому безпечному місці, із залученням судово-медичного експерта або лікаря з можливим подальшим направленням трупа для проведення судово-медичної експертизи (розтину) трупа. Це відбувається у разі неможливості огляду трупа на місці його виявлення через обстріли, проведення бойових дій тощо. Після з'ясування обставин смерті та за відсутності ознак насильницької смерті чи підозри на таку працівники органів і підрозділів Національної поліції України за результатами огляду трупа, повідомляють територіальний заклад охорони здоров'я про необхідність оформлення лікарського свідоцтва про смерть [338]. Тобто невстановлена причина смерті у випадку раптової смерті або за нез'ясованих обставин вже не є обов'язковими підставами для направлення трупа на судово-медичне обстеження.

Більш того, цим Порядком введено в обіг таке поняття як «судово-медичне дослідження (зовнішній огляд)», що не передбачає обов'язковий розтин трупа. Під час такого зовнішнього огляду обов'язковими діями є: фотографування трупа із достатнім цифровим документуванням, обов'язковий відбір матеріалу для судово-імунологічного та можливого молекулярно-генетичного дослідження (за необхідності), а також за можливості збереження елементів, що стали причиною травмування. Результати, отримані за зовнішнім оглядом викладаються у дослідній частині висновку експерта, а безпосередній розтин трупа з усіма необхідними лабораторними дослідженнями здійснюється у виключних випадках, проте які це випадки у вказаному нормативно-правовому акті не визначено, що на нашу думку, є неприпустимим, адже на працівників органів державної влади, зокрема й учасників кримінального провадження, у даному разі – експертів, поширюється імперативний метод правового регулювання.

Під час дії воєнного стану для проведення судово-медичної експертизи (розтину) або судово-медичного дослідження (зовнішнього огляду)

направляються трупи (частини трупів) людей: 1) з ознаками насильницької смерті або достатньо обґрунтованої підозри на таку смерть; 2) особу яких не встановлено [338]. Водночас за умов явних ознак вогнепальної, вибухової, опікової, хімічної, радіаційної або іншої травми, як результату бойових дій, незалежно від того, чи є постраждалий військовим або цивільним, лікарське свідоцтво про смерть видається лікарем судово-медичним експертом на підставі зовнішнього огляду [338]. Таким чином, цим порядком спрощено не тільки алгоритм дій судово-медичного експерта під час огляду трупа, але й фактично змінюється порядок проведення судово-медичної експертизи трупа.

Досить часто до участі в слідчих (розшукових) діях під час розслідування вбивств у якості спеціаліста залучається спеціаліст-криміналіст. Особливості участі інспектора-криміналіста та функції під час огляду місця події врегульовані Інструкцією з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затвердженою наказом МВС України від 07.07.2017 №575 [163].

До складу слідчо-оперативної групи (далі – СОГ) окрім спеціаліста-криміналіста, за необхідності, може входити кінолог зі службовим собакою. Діяльність кінологічних підрозділів урегульована Інструкцією з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України (далі – Інструкція), затвердженою наказом МВС України від 1 листопада 2016 р. № 1145, якою визначено, що рішення про застосування службового собаки (собак) на місці події ухвалює слідчий на підставі інформації (пропозицій) кінолога щодо доцільності його застосування [164].

До участі у слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях можуть залучатися працівники Експертної служби МВС України. Остання, одним з основних завдань має підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників Експертної служби МВС як судових експертів, спеціалістів-криміналістів і спеціалістів-вибухотехніків [334].

Під час розслідування вбивств типовим є залучення працівників Експертної служби МВС України до участі в оглядах місць подій. Діяльність останніх на місці події врегульована Інструкцією про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі у проведенні огляду місця події, що затверджена наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339. Відповідно до неї інспектори-криміналісти, які залучені до участі у проведенні огляду, повинні мати при собі комплект необхідних технічних засобів, призначених для фіксації обстановки на місці події, виявлення, вилучення та упакування слідової та іншої криміналістично значущої інформації [170]. Цією ж Інструкцією передбачено й залучення спеціалізованої пересувної лабораторії. Спеціалізована пересувна лабораторія – спеціалізований автомобіль Експертної служби МВС, оснащений необхідним обладнанням, призначений для роботи групи працівників Експертної служби МВС, які мають спеціальні знання та навички застосування криміналістичних і технічних засобів під час проведення оглядів місць подій. Працівники Експертної служби МВС України уповноважені використовувати спеціалізовані пересувні лабораторії лише за письмовим клопотанням керівника органу досудового розслідування (як виняток – за усним клопотанням з подальшим оформленням його у письмовій формі) у разі виникнення об'єктивних обставин, пов'язаних зі вчиненням: вбивства або умисного тяжкого тілесного ушкодження, що спричинило смерть потерпілого із застосуванням вогнепальної зброї; розбійного нападу із застосуванням вогнепальної зброї з постраждалими особами; згвалтування неповнолітньої чи малолітньої особи або такого, що спричинило особливо тяжкі наслідки тощо [170].

Незважаючи на те, що порядок залучення спеціалізованої пересувної лабораторії Експертної служби МВС України чітко визначено, аналіз слідчосудової практики розслідування вбивств свідчить, що слідчі майже не використовують її можливості [93, с. 263]. Обумовлене це декількома причинами. По-перше, відповідно до інформації МВС України наразі пересувними спеціалізованими лабораторіями на базі автомобілів «Фіат Дукато», що оснащені

за європейськими стандартами та укомплектовані сучасною криміналістичною технікою, вимірвальними приладами та обладнанням, забезпечені тільки відділи криміналістичного забезпечення Головного слідчого управління НПУ та дев'ять регіональних підрозділів. Викладене дозволяє констатувати про недостатній рівень забезпечення пересувними спеціалізованими лабораторіями. По-друге, труднощі у їх використанні викликають й певні прогалини у чинному законодавстві, адже відповідно до відомчих інструкцій МВС України пересувні спеціалізовані лабораторії – це спеціалізований автомобіль Експертної служби МВС, а не відділів криміналістичного забезпечення підрозділів НПУ. Зазначене свідчить про необхідність негайного усунення цієї прогалини, адже вона негативно впливає на ефективність розслідування тяжких та особливо тяжких кримінальних правопорушень, зокрема й вбивств. Убачається, що доцільним є уточнення положень вищенаведеного наказу, а саме визначення поняття спеціалізованої пересувної лабораторії, що на нашу думку може бути викладене в такій редакції: «Спеціалізована пересувна лабораторія – спеціалізований автомобіль відділу техніко-криміналістичного забезпечення слідчих управлінь Головних управлінь Національної поліції, оснащений необхідним обладнанням, призначений для роботи групи працівників Експертної служби МВС, які мають спеціальні знання та навички застосування криміналістичних і технічних засобів під час проведення оглядів місць події».

На виконання положень згаданих нормативно-правових актів, з метою забезпечення участі працівників Експертної служби МВС України у слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях, Інструкцією про порядок та умови організації чергування працівників Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України, визначено, що для цього запроваджується чергування на робочому місці, з правом відпочинку в спеціально обладнаній кімнаті. Також передбачено можливість чергування спеціалістів вдома, постійно перебуваючи поблизу засобів зв'язку в готовності до виклику [171].

У разі вчинення вбивств, пов'язаних з пожежами, виникає потреба у залученні представників Державної служби з надзвичайних ситуацій (далі –

ДСНС), представники якої за дорученням слідчого як керівника СОГ здійснюють відповідні заходи та виконують дії на місці пожежі, спрямовані на виявлення і фіксацію доказів, установлення обставин та причин виникнення пожеж, а також умов, що призвели до їх виникнення і поширення. Це врегульовано Порядком спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами, що затверджений наказом МВС України від 24.07.2017 № 621. Ним же передбачено, що начальники територіальних підрозділів ДСНС забезпечують виїзд відповідальних осіб територіальних органів ДСНС на місця пожеж, унаслідок яких завдано збитків у розмірі однієї тисячі та більше неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та/або загинуло дві і більше, постраждало три і більше осіб, для організації проведення роботи на місцях пожеж та взаємодії з посадовими особами Головних управлінь Національної поліції (далі – ГУНП) та територіальних підрозділів ГУНП [341].

Окрім працівників ДСНС в оглядах місць події (пожеж), унаслідок якої загинуло дві та більше, постраждало три і більше осіб залучаються працівники вибухотехнічних підрозділів ГУНП. Метою їх залучення є організація проведення якісних оглядів місць подій, спільних дій з фіксації обстановки на місці пожежі й установлення причин пожеж тощо [341].

Таким чином, організаційні засади залучення спеціаліста полягають у наступному: 1) при вирішенні запитання про залучення спеціаліста до участі в слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) діях слід з'ясувати чи наділений відповідний фахівець належним рівнем компетентності, що передбачає визначення галузевої спеціалізації фахівця, необхідність у застосуванні спеціальних знань якого виникла під час розслідування, а також у наявності відповідної освіти; 2) з'ясування кількості спеціалістів, залучення яких є доцільним, визначається слідчим на підставі оцінки слідчої ситуації, що склалася, обсягу завдань, які будуть покладені на вирішення останніх тощо [81, с. 75].

Отже, КПК України окремо не визначає засади використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях, однак містить вичерпний перелік загальних засад кримінального провадження, які визначають зміст та форму кримінального провадження, а тому, і порядок діяльності сторони обвинувачення та сторони захисту у кримінальному провадженні, носіїв спеціальних знань – експерта та спеціаліста. Інші засади використання спеціальних знань визначені сукупністю тих нормативно-правових актів, які визначають підстави та порядок діяльності експертів і спеціалістів у разі їх залучення до участі в кримінальному провадженні.

Висновки до першого розділу

На підставі дослідження особливостей генезису інституту спеціальних знань у кримінальному судочинстві, а також за результатами вивчення положень наукових напрацювань вітчизняних і зарубіжних дослідників доведено, що стан наукової розробленості проблем використання спеціальних знань під час розслідування вбивств відбувався протягом тривалого історичного періоду під впливом багатьох чинників. За результатами проведеного узагальнення виокремлено сім етапів становлення наукового знання про використання спеціальних знань під час розслідування вбивств.

З'ясовано, що сучасний стан наукового забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування вбивств характеризується відсутністю комплексних напрацювань, а отже, не повною мірою забезпечує потреби практичних підрозділів. Зокрема відсутні комплексні науково-методичні рекомендації щодо призначення трасологічних, одорологічних експертних досліджень під час розслідування вбивств, потребують розширення й унормування організаційні засади участі спеціалістів в окремих слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях, існує необхідність визначення і розширення можливостей використання результатів, отриманих завдяки реалізації непроцесуальних форм використання спеціальних знань тощо.

Під спеціальними знаннями, які використовуються під час розслідування вбивств, у широкому сенсі слід розуміти знання в галузі конкретної науки та техніки та здобуті під час здійснення професійної діяльності уміння та навички, що є підставою для надання суб'єктами застосування цих знань (експертами та спеціалістами) висновків, консультацій, а також іншої допомоги, потреба у якій виникла через необхідність установлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування такої категорії злочинів, та які можуть потягнути за собою настання юридично значущих наслідків для кримінального провадження або сприяти вирішенню завдань орієнтуючого характеру.

Установлено, що до змісту та структури спеціальних знань, які використовуються під час розслідування вбивств належать: знання, практичні навички та вміння у галузях охорони здоров'я, біології, матеріалознавства, технічних і природничих наук, у галузях педагогіки, філології тощо.

Класифіковано форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування вбивств за ознакою їх процесуальної регламентації на процесуальні і непроцесуальні. Визначено, що під час розслідування вбивств використовуються такі процесуальні форми спеціальних знань як: залучення експерта до проведення судової експертизи, участь спеціаліста у слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях.

Визначено, що типовими судовими експертизами, які призначаються і проводяться під час розслідування вбивств є: 1) судово-медична експертиза (судово-медична експертиза трупа, судово-медична експертиза підозрюваного, судово-медична експертиза за результатами слідчого експерименту, проведеного за участю підозрюваного, судово-медична експертиза за результатами слідчого експерименту, проведеного за участю свідка; 2) судово-медичні експертизи речових доказів (біологічні експертизи), зокрема цитологічні й імунологічні дослідження; 3) судово-дактилоскопічні експертизи; 4) молекулярно-генетичні дослідження; 5) судово-психіатричні експертизи; 6) судово-психологічні експертизи; 7) комплексні дослідження, зокрема медико-криміналістичні дослідження одягу та вогнепальних поранень тощо.

Доведено, що апробованим під час розслідування вбивств є застосування і непроцесуальної форми спеціальних знань, серед яких: отримання консультаційної допомоги спеціаліста, перевірки об'єктів за криміналістичними обліками, попередні криміналістичні дослідження; залучення спеціаліста до проведення досліджень із використанням поліграфу, залучення спеціаліста до складання суб'єктивного і психологічного портретів.

Аргументовано, що непроцесуальні форми спеціальних знань можуть використовуватися під час розслідування кримінального правопорушення, за умови, якщо сторона обвинувачення здійснить ряд дій, спрямованих на легалізацію отриманих фактичних даних для подальшого їх використання у процесі доказування. Необхідність вжиття таких заходів обумовлена також потребами недопущення у подальшому визнання непроцесуальними та недопустимими тих доказів, що отримані за результатами використання непроцесуальних форм використання спеціальних знань.

Визначено правові й організаційні засади використання спеціальних знань під час розслідування вбивств. Доведено, що правові засади використання спеціальних знань визначаються обсягами правових статусів їх носіїв – експерта і спеціаліста та закріплені у відповідних законах і підзаконних нормативно-правових актах, зокрема у Законі України «Про судову експертизу», відомчих інструкціях МВС України, Міністерства юстиції України, наказах МОЗ України, що врегульовують порядок проведення окремих експертних досліджень чи функціонування спеціалізованих експертних установ, особливості взаємодії між суб'єктами різних відомств, установ, організацій, а також вироблені слідчо-судовою практикою. Наголошено, що до організаційних засад належать ті, що врегульовують особливості взаємодії сторони обвинувачення та сторони захисту і носіїв спеціальних знань під час розслідування вбивств і обумовлені слідчою ситуацією, що сформувалася на відповідному етапі розслідування.

РОЗДІЛ 2.

ОКРЕМІ ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ

2.1. Непроцесуальні форми використання спеціальних знань під час розслідування вбивств

Непроцесуальні форми використання спеціальних знань досить активно застосовуються у кримінальному судочинстві, незважаючи на відсутність нормативно-правового механізму їх використання у кримінальному провадженні. Поширеність непроцесуальних форм у слідчій практиці та дискусійність окремих положень їх реалізації, привертають увагу вчених і практичних працівників до цієї проблематики [141; 192; 196; 318; 325], проте розроблені теоретичні положення щодо реалізації непроцесуальних форм використання спеціальних знань, а також визначені на теоретичному рівні можливості використання отриманих результатів, не охоплюють усіх суттєвих аспектів цієї діяльності, а іноді взагалі неоднозначно висвітлюються в юридичній літературі. Не є винятком і особливості використання спеціальних знань у непроцесуальній формі під час розслідування вбивств, які досі не знаходили свого комплексного вивчення у наукових доробках, а лише епізодично згадувалися в дослідженнях деяких вчених [97; 276].

Відсутність ґрунтовних і комплексних досліджень проблематики використання непроцесуальних форм спеціальних знань призводить до того, що практична діяльність щодо їх використання характеризується рядом складнощів правової й організаційно-методичної природи. Через ці фактори, як зазначає Р. Л. Степанюк, відбувається зниження ефективності діяльності у кримінальному провадженні взагалі, стримується розвиток засобів криміналістичної техніки та рівня техніко-криміналістичної підготовки спеціалістів-криміналістів для діяльності в польових умовах [412, с. 20]. Зважаючи на те, що ми є прихильниками позиції вчених, які наголошують на нормативній допустимості й

інформативній цінності непроцесуальних форм використання спеціальних знань для досудового розслідування [198], пропонуємо визначити специфіку їх реалізації під час розслідування вбивств.

Метою використання непроцесуальних форм спеціальних знань, зокрема й під час розслідування вбивств, є отримання орієнтуючої інформації, що може бути використана задля встановлення особи злочинця, місця його перебування, місцезнаходження знаряддя або засобів учинення вбивства, формування суб'єктивного та психологічного портретів особи злочинця тощо. Орієнтуюча інформація сприяє вирішенню основних і допоміжних тактичних завдань розслідування, а також дозволяє підвищити якість розслідування, шляхом її використання під час: 1) формулювання слідчих версій, визначення комплексів слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на їх перевірку; 2) планування й обрання тактики проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; 3) визначення необхідних техніко-криміналістичних засобів і методів, застосування яких сприятиме виконанню завдань кримінального провадження; 4) забезпечення ефективної підготовки до призначення судових експертиз тощо. Окрім отримання орієнтуючої інформації, дослідження непроцесуальних форм актуалізоване відсутністю нормативно-правових механізмів їх реалізації, необхідністю унеможливлення порушення прав і свобод людини, зокрема учасників кримінального провадження під час їх реалізації, потребою проведення розслідування відповідно до засад кримінального провадження, унормування слідчої практики тощо.

Обрання та доцільність використання тієї чи іншої непроцесуальної форми спеціальних знань під час розслідування визначається слідчим або прокурором з урахуванням слідчої ситуації, що склалася на відповідному етапі розслідування, тактичних завдань, які необхідно вирішити, галуззю спеціальних знань у використанні яких виникла потреба тощо. Зважаючи на викладене, слідчий має чітко усвідомлювати можливості та значення таких форм, особливості їх реалізації під час розслідування кримінального правопорушення певного виду.

Під час розслідування вбивств виникає потреба у використанні спеціальних знань різноманітних галузей науки, серед яких найбільш поширеними є: медичні, психіатричні, психологічні, технічні, хімічні знання тощо. Вагоме значення для результатів розслідування також відіграють криміналістичні знання, а саме: дактилоскопічні, балістичні, одорологічні, габітологічні тощо. Зважаючи на різноманітність форм, у яких ці знання можуть бути реалізовані, пропонуємо визначити специфіку їх реалізації під час розслідування вбивств.

2.1.1. Отримання консультаційної допомоги спеціаліста

Під час розслідування вбивств типовим є отримання консультаційної або довідкової допомоги спеціаліста, реалізація якої, як правило, ініційована слідчим, адже останній усвідомлює, що йому бракує певних наукових знань задля забезпечення об'єктивного розслідування і вирішення окремих завдань, що виникають у процесі пізнання події злочину, з'ясуванні його механізму тощо. Сутність консультаційної допомоги спеціаліста полягає в передачі слідчому орієнтуючої інформації, що дозволяє прийняти відповідне рішення у сформованій обстановці, дослідити обставини безпосередньо пов'язані з подією кримінального правопорушення, отримати інші спеціальні довідкові відомості [236, с. 49]. Предмет таких консультацій може бути пов'язаний як з обставинами, що належать до предмета доказування, так і з тими, що підлягають з'ясуванню під час розслідування.

Вагоме значення цієї форми використання спеціальних знань пояснює пильну увагу науковців до цієї проблематики. Її вивченням займалися Є. Є. Демидова [135], Н. І. Клименко [187], В. В. Коваленко [193], О. А. Кожевніков [456], В. К. Лисиченко [264; 265], І. В. Пиріг [325], М. В. Салтевський [391; 392], Б. В. Романюк [383], В. В. Циркаль [264; 265], С. О. Шевцов [456], В. Ю. Шепітько [460], М. Г. Щербаковський [476; 480], В. О. Яремчук [489; 490] та ін. Однак у криміналістичній літературі досі не

знайшли свого висвітлення особливості залучення спеціалістів для надання консультацій під час розслідування вбивств.

Серед непроцесуальних форм консультаційна діяльність спеціаліста є однією з найбільш поширених у злочинах досліджуваного нами виду. За результатами проведеного анкетування респондентів, під час їх розслідування 78% з них хоча б раз зверталися за консультацією до спеціалістів, 20% – зверталися до двох і більше спеціалістів різних фахів під час розслідування одного кримінального провадження (Додаток Б). При цьому типовим є отримання консультацій спеціалістів в галузі медицини, психіатрії, генетики, криміналістики, зокрема балістики і вибухотехніки та спеціалістів інших фахів.

Потреба в отриманні консультацій під час розслідування злочинів досліджуваного нами виду, може виникнути на будь-якому етапі розслідування. Як слушно наголосив О. В. Любчинський, під час розслідування тих, що вчинені на сексуальному ґрунті, спеціалісти надають консультації вже під час огляду місць вбивств і виявлення трупа [276, с. 138]. За формою консультації можуть бути як письмовими, так усними, проте типовою є остання, адже необхідність у письмовій фіксації отриманої консультації виникала лише у 21% випадків (Додаток Б). Опитані респонденти пояснюють це необхідністю подальшого використання отриманої інформації під час обґрунтування прийнятого слідчим процесуального рішення.

Більшість консультацій спеціалістів стосується технічних характеристик засобів, необхідних для фіксації перебігу й результатів слідчої (розшукової) і негласної слідчої (розшукової) дії; вирішення запитання про кількість спеціалістів, яких необхідно залучити до кримінального провадження, рівня їх професійної компетентності; установлення інформаційно-доказового потенціалу виявлених об'єктів і можливості його реалізації за допомогою проведення попередніх і експертних досліджень; запитань, які доцільно винести на розгляд спеціаліста або експерта та відповіді на які сприятимуть розкриттю згаданого потенціалу об'єктів дослідження; про установи, які спеціалізуються на дослідженні відповідних об'єктів тощо [231, с. 315].

Тобто предметом консультацій є вирішення запитань, що потребують спеціальних знань. У цьому контексті слід зауважити, що Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджених наказом Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5, визначено окремі підстави, за яких доцільно звертатися за консультаціями до спеціалістів, з метою подальшого забезпечення ефективного проведення експертиз. На підставі узагальнення цих положень можемо констатувати, що до них зокрема належать такі обставини: у разі виникнення труднощів, пов'язаних з призначенням багато об'єктних експертиз; задля визначення даних, про які треба повідомити експерта; формулювання запитань, що виносяться на вирішення останнього; з приводу можливостей експертиз і підготовки матеріалів для їх проведення; можливостей конкретної установи, зокрема щодо наявності потрібного обладнання та спеціалістів; визначення об'єктів, необхідних для надання експерту задля здійснення кваліфікованого дослідження, порядку їх відбору тощо [296].

Засвідчують ефективність консультаційної діяльності спеціаліста перед призначенням судових експертиз і вчені, зокрема у випадках, коли необхідно призначити повторне, додаткове, комплексне дослідження об'єктів; появи об'єктів, що раніше не зустрічалися в слідчій практиці; недостатньої розробленості експертної методики; з'ясування питання про необхідність проведення досліджень з нових видів експертиз [476, с. 45]. Це призводить до полегшення та пришвидшення здійснення судових експертиз, що обумовлене коректним формулюванням запитань експерту, правильним упакуванням предметів та описом безпосередніх об'єктів дослідження [319, с. 171]. Засвідчують апробованість консультаційної діяльності спеціаліста щодо проведення судових експертиз і опитані нами працівники практичних підрозділів (74%) (Додаток Б). Тому вважаємо доцільним класифікувати консультації, що здійснюються під час розслідування вбивств і стосуються окремих аспектів призначення та проведення судових експертиз, залежно від предмету (обставин

задля з'ясування яких сторона обвинувачення зверталась до спеціалістів), на чотири групи, серед яких:

1. Консультації, що пов'язані з коректним складенням постанов про призначення експертиз (визначення відомостей, які потрібно вказати в описовій частині постанови, з'ясування того, які дозволи необхідно надати експертові, зокрема щодо об'єктів таких досліджень; формулювання запитань, що виносяться на вирішення експерта тощо).

2. Консультації, що стосуються об'єктів експертних досліджень, у переважній більшості біологічних зразків, які необхідно отримати для проведення подальшого дослідження (визначення особливостей відібрання, пакування, зберігання та транспортування, з'ясування необхідної кількості таких зразків, про доцільність отримання додаткових зразків для забезпечення порівняльного дослідження).

3. Консультації, що пов'язані зі специфікою експертного дослідження (визначення експертної установи, спеціалізації експерта або комісії експертів, яким доцільно доручити проведення експертизи тощо). Наприклад, досить поширеною підставою для отримання слідчими консультаційної допомоги спеціалістів під час розслідування вбивств ставало з'ясування фактів про те, чи потребуватиме певна сукупність запитань, які будуть винесені на вирішення експерта, застосування спеціальних знань декількох суміжних наук. Тобто чи є підстави для призначення комплексного експертного дослідження [105, с. 147] або комісійної експертизи. Попередньо отримана кваліфікована консультація знижує вірогідність отримання слідчим, після призначення експертизи, повідомлення про неможливість проведення експертизи, а отже, забезпечуватиме скорочення загальних строків її здійснення. У разі необхідності призначення комісійної експертизи – про це буде визначено слідчим у постанові, що не призведе до необхідності очікування вказівки про створення комісії керівника експертної установи. Також консультації можуть стосуватися послідовності призначення судових експертиз, а деякі вчені навіть наголошують у цьому

контексті про необхідність складення разом зі спеціалістами алгоритму призначення судових експертиз [186, с. 53.].

4. Консультації щодо визначення необхідності надання додаткових матеріалів або забезпечення участі певних осіб.

Досить часто слідчі звертаються за консультаціями до спеціалістів з метою з'ясування питання про необхідність надання експерту на проведення кваліфікованого дослідження матеріалів кримінальних проваджень, їх копій або інших матеріалів. Як слушно вказує О. В. Шевченко своєчасно отримана консультація з цього приводу дозволяє виконати дії, необхідні для забезпечення повноти документальної доказової бази на початковому етапі і водночас скоротить час на заяву та задоволення клопотань експерта про надання йому додаткових матеріалів [458, с. 114] або ж проведення повторних експертиз. У цьому контексті як позитивний приклад можна навести кримінальне провадження за фактом вбивства, учиненого громадянином Б., що розслідувалося Дергачівським ВП ГУНП в Харківській області.

Під час розслідування вбивства громадянина З. встановлено, що йому завдано тілесне ушкодження у вигляді колото-різаного поранення, яке за ступенем тяжкості належить до тяжкого тілесного ушкодження за критерієм небезпеки для життя, а також ряд інших тілесних ушкоджень, що відповідають легкому ступеню тяжкості. З метою спростування версії про можливість учинення вбивства при перевищенні меж необхідної оборони, а деяких тілесних ушкоджень – як результат падіння на площину, слідчий вирішив призначити експертне дослідження. На вирішення експерта планувалось винести запитання про наявність на тілі потерпілого тілесних ушкоджень, які б свідчили про боротьбу або самозахист, а також про відповідність показань, наданих підозрюваним гр. Б. під час допиту, медичним даним щодо характеру, локалізації та механізму нанесення тілесних ушкоджень, виявленим під час проведення судово-медичної експертизи трупа. Задля з'ясування достатності зібраних під час розслідування матеріалів для проведення кваліфікованого експертного дослідження, слідчий звернувся за консультацією до спеціаліста – лікаря судово-медичного експерта,

якому надав матеріали кримінального провадження для ознайомлення. За результатами ознайомлення з матеріалами, спеціаліст повідомив слідчому, що задля вирішення визначених вище запитань, йому додатково слід з'ясувати відомості про: взаємне розташування підозрюваного та потерпілого в момент заподіяння удару ножом, через яке утворилося виявлене тяжке тілесне ушкодження, як в подальшому змінювалося положення тіла потерпілого, чи переміщувалося воно після заподіяння згаданого тілесного ушкодження, яким чином тощо. Задля з'ясування цих відомостей слідчим було проведено за участю підозрюваного слідчий експеримент, а складений протокол в подальшому надано на дослідження експерту для проведення додаткової судово-медичної експертизи [238]. Таким чином, під час консультації спеціаліст може вказати слідчому на достатність отриманої під час досудового розслідування інформації або зразків, для вирішення запитань, що потребують спеціальних знань під час проведення експертного дослідження або необхідність отримання чи з'ясування додаткових. Гарантією отримання кваліфікованої консультаційної допомоги є ґрунтовне вивчення матеріалів кримінального провадження.

Іншу велику групу становлять консультації, пов'язані з плануванням розслідування, зокрема щодо забезпечення ефективного планування та проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, реалізації тактичних операцій і деяких інших непроцесуальних форм використання спеціальних знань.

Під час консультації спеціаліст може допомогти слідчому вирішити запитання про те, чи дійсно існуватиме потреба у використанні спеціальних знань. Це відбувається на стадії планування слідчої (розшукової) дії. Окрім цього, як слушно зауважує В. О. Яремчук, на цій же стадії слідчий визначається з формою допомоги спеціаліста, що буде надаватися, з визначенням установи, підприємства, організації тощо, звідки слід залучити спеціаліста або ж спеціаліста, який не працює в таких установах, з кількістю спеціалістів. При плануванні слідчої (розшукової) дії консультації спеціаліста можуть стосуватися: особливостей підготовки і виготовлення знарядь і засобів, які доцільно

застосовувати (наприклад, під час планування пред'явлення для впізнання – спеціаліст допомагає підібрати об'єкти, що будуть пред'являтися особі, а також консультує слідчого стосовно умов, які можуть вплинути на сприйняття об'єкта особою); часу й термінів проведення слідчої (розшукової) дії, негласної слідчої (розшукової) дії, конструювання слідчих версій і визначення алгоритмів реалізації комплексу певних дій, особливостей оцінки здобутих доказів і сформованих матеріалів кримінального провадження, інших особливостей організації слідчої (розшукової) дії, негласної слідчої (розшукової) дії тощо [489, с. 102, 105-106, 107]. Уважаємо, що суттєвою умовою отримання таких консультацій є їх отримання не на місці проведення слідчих (розшукових) дій, а задовго до початку їх провадження, адже за таких умов слідчий матиме змогу оцінити отриману інформацію та рекомендації, якісно підготується до реалізації процесуальної дії, а слідча (розшукова) дія на момент її проведення не перетвориться на фактичне консультування слідчого на місці її провадження.

Форми допомоги спеціаліста і предмет консультацій обумовлені специфікою запланованої слідчої (розшукової) чи негласної слідчої (розшукової) дії, однак визначити усі можливі різновиди допомоги спеціаліста, яку він надає під час консультаційної діяльності дуже складно, адже, як правило, така діяльність носить комплексний характер. Проведене нами опитування респондентів дозволяє констатувати, що найчастіше практичні працівники зверталися за консультаціями до спеціалістів під час розслідування вбивств перед проведенням таких слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій як: допит (63%), слідчий експеримент (40%), обшук (37%), відібрання біологічних зразків (33%), освідування (21%), негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (9%) та ін. (Додаток Б).

За результатами аналізу криміналістичної літератури, узагальнення матеріалів слідчих органів, доходимо висновку, що при плануванні слідчого експерименту спеціаліст допомагає слідчому: а) в обранні умов проведення експерименту, підборі інструментів і матеріалів; б) у визначенні особливостей проведення дослідів, наприклад, наголошує на неодноразовому їх проведенні або

визначає необхідність залучення спеціалістів іншого фаху; в) в обранні аналогів знарядь злочину; г) у підготовці всіх необхідних для фіксації дослідів науково-технічних засобів [113; 130; 375; 489, с. 104]. Також слідчі з'ясовують запитання про визначення кількості та фаху учасників майбутнього експерименту, з'ясування необхідності залучення групи різнопрофільних спеціалістів, допомога яких є суттєвою, тому що одні залучаються для надання допомоги і консультацій щодо дослідів чи випробувань, інші – для здійснення відео- та фотозйомки [486, с. 7]. Спеціаліст також може надати консультації щодо того, яким чином виготовити макети знарядь, що використовувалися вбивцею та потреба у використанні яких виникне під час слідчого експерименту або безпосередньо взяти участь у їх виготовленні тощо. За результатами проведеного нами опитування респондентів, доходимо висновку, що отримані консультації, які передують проведенню слідчих експериментів, найчастіше надаються судовими медиками, спеціалістами-криміналістами, зокрема балістами, вибухотехніками в усній формі (Додаток Б).

Під час планування обшуків найчастіше залучається спеціаліст у галузі криміналістики, який допомагає вирішити запитання про те: 1) чи плануються роботи, які неможливо чи складно здійснити без участі спеціаліста; 2) чи можливе виникнення складної обстановки, що потребує використання спеціальних знань; 3) чи планується проведення роботи, частину здійснення якої може бути доручено спеціалісту [487, с. 2]; 4) чи планується застосування техніко-криміналістичних засобів, поводження з якими вимагає спеціальних навичок; 5) чи може виникнути під час проведення обшуку потреба у попередньому дослідженні об'єктів пошуку тощо.

У проведенні ефективних допитів важливу роль також відіграють консультації спеціалістів. Наприклад, отримання консультацій спеціаліста-психолога перед проведенням цієї дії, пов'язане з визначенням тактики допиту та подальшого складання психологічного портрету вбивці. Консультації спеціалістів у галузях балістики або вибухотехніки перед допитом є важливими для подальшого якісного проведення допиту підозрюваного у вбивствах, учинених з

застосуванням вибухового пристрою, бойових припасів або зброї, навички поводження і уявлення про технічні особливості яких у слідчого відсутні.

Отже, консультації відіграють вагому роль у виконанні завдань кримінального провадження, адже завдяки ним підвищується якість розслідування, а також компетентність сторони обвинувачення й захисту.

2.1.2. Проведення попередніх криміналістичних досліджень

Вагому роль під час розслідування кримінальних правопорушень відіграють попередні дослідження, які за своєю суттю належать до непроцесуальних форм використання спеціальних знань. Для досліджуваних нами злочинів типовим є проведення попередніх криміналістичних досліджень, під якими в юридичній літературі розуміють одну з форм використання спеціальних криміналістичних знань, що є різновидом техніко-криміналістичних досліджень, має непроцесуальний характер, може здійснюватися суб'єктами-носіями таких знань, як в ході, так і поза проведенням слідчих (розшукових) дій, та яка полягає у вивченні матеріальних об'єктів за допомогою неруйнуючих (за виключенням випадків наявності великої кількості досліджуваного матеріалу) й експрес методів, а також за необхідності шляхом застосування техніко-криміналістичних засобів, з метою найбільш оперативного отримання інформації розшукового й іншого орієнтуючого характеру, що не має доказового значення [39, с. 103].

Теоретичні проблеми техніко-криміналістичного забезпечення розслідування, а також призначення та провадження окремих різновидів техніко-криміналістичних досліджень досліджували Г. К. Авдєєва, В. В. Арешонков [39], П. Д. Біленчук [48], Є. М. Блажівський, М. Ю. Будзієвський [228], Є. П. Бурдоль, В. Г. Гончаренко [104], І. В. Гора [143], Г. І. Грамович [107], Р. Б. Єзерський, А. В. Іщенко [158], В. А. Журавель, В. О. Комаха [209], В. О. Коновалова, С. І. Перлін, І. В. Пиріг, В. В. Пясковський [234; 235], М. В. Салтевський [390; 391], М. Я. Сегай [395], Р. Л. Степанюк [420], В. В. Тіщенко [431], Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько [463], А. П. Шеремет, М. Г. Щербаковський та ін.

З урахуванням проведених наукових розробок вітчизняних науковців, можемо узагальнити, що характерними ознаками, які відрізняють попередні криміналістичні дослідження від інших, і дозволяють розкрити їх специфіку у контексті досліджуваних нами злочинів, є:

1. Мета попередніх криміналістичних досліджень, що полягає в оперативному отриманні розшукової та іншої важливої для розслідування злочину інформації (про елементи механізму злочину, обставини, що підлягають з'ясуванню тощо) [209, с. 11], певних висновків [39, с. 53].

2. Здійснюються відповідними суб'єктами – спеціалістами в галузі криміналістики [39, с. 197].

3. За часом проведення – можуть здійснюватися до відкриття кримінального провадження або під час розслідування, проте передують кваліфікованому експертному дослідженню.

4. Рішення про здійснення попереднього криміналістичного дослідження не передбачає обов'язкового винесення відповідної постанови чи складення інших процесуальних документів.

5. За наслідками для процесу розслідування: виключають необхідність здійснення кваліфікованого експертного дослідження (у випадку, якщо не існує підстав для обов'язкового її проведення) або вимагають її здійснення задля закріплення доказового потенціалу виявленого об'єкта у передбаченому законом порядку.

Залежно від об'єктів попередніх криміналістичних досліджень у теорії вітчизняної криміналістики виокремлюють їх три різновиди, а саме:

1) дослідження, об'єктами яких є одиничні сліди злочину з метою встановлення ознак і якостей слідоутворюючого об'єкту і механізму їх утворення;

2) дослідження, спрямовані на вивчення множини однорідних слідів, комплексу всіх виявлених різноманітних слідів і обстановки місця події в цілому, задля з'ясування механізму і умов вчинення злочину в цілому [474, с. 61].

3) дослідження, що передбачають вивчення комплексу виявлених різноманітних слідів та відповідно обстановки місця події в цілому, з

урахуванням показань потерпілих, свідків тощо (за виключенням комплексного вивчення всіх виявлених слідів з метою з'ясування механізму і умов вчинення злочину) [39, с. 132].

Під час розслідування вбивств попередні криміналістичні дослідження дозволяють отримати орієнтуючу інформацію щодо обставин його вчинення, приналежності виявлених слідів до події вбивства або до предметів, що виключені законом з обігу, учасників події або їх окремих характеристик, механізму утворення виявлених слідів тощо. На підставі аналізу теоретичних напрацювань [229], а також слідчої та судової практики, можемо констатувати, що об'єктами техніко-криміналістичних досліджень під час розслідування вбивств найчастіше стають: 1) сліди рук і ніг людини, рукавичок, шкарпеток, взуття, іншого одягу людини та самі ці об'єкти, сліди транспортних засобів, знаряддя вчинення вбивств, а також інші об'єкти трасологічних досліджень; 2) вогнепальна та холодна зброя, бойові припаси, їх частини та складові компоненти; сліди застосування зброї, сліди пострілу, залишені на різноманітних об'єктах дослідження тощо; 3) нафтопродукти і пально-мастильні матеріали, залишки та зразки ґрунту, полімерні матеріали, хімічні речовини та інші об'єкти попередніх досліджень матеріалів, речовин і виробів; 4) волосся, кров і виділення організму людини; 5) вибухові пристрої, бойові припаси, їх складові елементи чи фрагменти, вибухові речовини, їх сліди та продукти розкладу на різноманітних об'єктах та ін.

Попередні криміналістичні дослідження використовуються під час проведення тактичних операцій: «Збір первинної інформації», «Знаряддя злочину», «Установлення місця вбивства та розчленування трупа». Завдяки попередньому дослідженню слідів та речових доказів можливо отримати орієнтовну інформацію, яка впливатиме на подальше розслідування та висунення слідчих версій. Наприклад, під час виявлення знаряддя злочину або його фрагментів можна висунути слідчі версії про особу злочинця, його спосіб життя та професійні навички, що дозволять успішно провести розпочату операцію. У разі виявлення слідів, попереднє їх дослідження також дозволить побудувати

слідчі версії про спосіб вчинення злочину, взаємне розташування особи потерпілого та особи злочинця в момент нанесення ударів тощо [82, с. 40].

За результатами аналізу слідчої та судової практики розслідування вбивств можемо констатувати, що найпоширенішими попередніми криміналістичними дослідженнями є вибухотехнічні, попередні дослідження зброї та слідів і обставин її використання, а їх предметом є знаряддя вчинення вбивств.

Попередні дослідження зброї та слідів і обставини її використання, як слушно зауважує С. О. Торопов, охоплюють весь предмет судової експертизи зброї з включенням класифікаційних (установлення виду, системи, моделі вогнепальної зброї, боеприпасів, куль, гільз), діагностичних (установлення факту застосування вогнепальної зброї, визначення кількості зброї, що застосовувалася, і кількості зроблених пострілів; з'ясування вхідного і вихідного отворів) і ситуаційних (встановлення обставин і умов застосування вогнепальної зброї, можливості здійснення пострілу в певних умовах місця події, визначення дистанції пострілу, напрямку пострілу і місцеположення стріляючого, положення потерпілого у момент поранення) завдань [434, с. 113].

У межах попередніх вибухотехнічних досліджень на місці події можуть бути розв'язані запитання щодо природи вибуху і його центру, виду підірваної вибухової речовини та її маси, форми і розмірів вибухового пристрою, місця його закладення, типу засобів ініціювання й способу підриву, способу виготовлення пристрою і використаних для цього інструментів та обладнання, матеріалів, речовин [202, с. 118]. Попереднє дослідження саморобного вибухового пристрою спрямоване на уточнення конструкції досліджуваного об'єкту, оцінку його придатності для здійснення вибуху, віднесення до відомих аналогів, з'ясування запитань, пов'язаних з технологією виготовлення окремих вузлів, деталей і виробу в цілому, визначенням кваліфікації виконавця з погляду професійних навичок з обробки матеріалів, компонування й функціонування [62, с. 124-128]. Предметом попередніх досліджень куль, дроби і картечі є з'ясування способу виготовлення (заводський чи саморобний); тип патронів, яким могла належати куля; калібр, система і модель зброї, з якої відстріляна куля [406, с. 316-329].

Отже, метою попередніх криміналістичних досліджень під час розслідування вбивств є отримання орієнтуючої інформації щодо обставин, які є предметом цих досліджень, а також підлягають встановленню під час розслідування. Найпоширенішими для досліджуваної нами категорії злочинів є попередні дослідження зброї та слідів і обставин її використання, вибухотехнічні дослідження, які, як правило, проводяться разом з одночасною реалізацією таких слідчих (розшукових) дій як огляд, обшук тощо.

2.1.3. Залучення спеціаліста до складання суб'єктивного та психологічного портретів

Досить поширеним під час розслідування вбивств є залучення спеціалістів для складання суб'єктивного та психологічного портретів. Використання таких портретів дозволяє вирішити одне з ключових завдань розслідування, що полягає у встановленні особи злочинця та його подальшій ідентифікації процесуальним шляхом.

Використання суб'єктивного портрету ми розуміємо як непроцесуальний спосіб ідентифікації особи за ознаками зовнішності, який в юридичній літературі називають оперативним впізнанням, сутність якого полягає у зіставленні зовнішності людини з суб'єктивним портретом. Такий метод ідентифікації особи застосовувався у 7% досліджуваних нами злочинів, за наявності відомостей про зовнішність особи вбивці (Додаток А). Апробованість цього способу ідентифікації особи пояснюється результативністю останнього під час установлення та розшуку осіб, причетних до вчинення кримінального правопорушення, а також під час висунення та перевірки слідчих версій, що виникають у разі його використання тощо. Затребуваність цього способу ідентифікації особи пояснюється ще й тим фактом, що за допомогою суб'єктивних портретів до розшукових завдань можна залучити не тільки особовий склад правоохоронних органів, але й представників громадськості.

Складання суб'єктивних портретів застосовується і під час проведення тактичних операцій, серед яких: «Особа вбивці», «Пошук особи вбивці-маніяка», «Місцезнаходження вбивці». Саме завдяки їх складанню та використанню можливо вирішити такі тактичні завдання як ідентифікація особи вбивці, а також встановлення його місцезнаходження [82, с. 40].

Особливості ідентифікації особи за ознаками зовнішності протягом тривалого часу залишаються предметом пильної уваги вітчизняних і зарубіжних вчених [9; 11; 14; 45; 59; 124; 148; 149; 274; 448; 463]. Дослідженню поняття, видів, особливостей складання суб'єктивних портретів присвячені праці А. О. Антощука [37], Г. М. Гетьмана [99], Т. М. Івасишина [160], М. О. Яковенка [485] та ін., а особливостям їх використання під час розслідування вбивств – Є. М. Войтовича [74], М. Г. Куп'янського [252], О. В. Любчинського [276] та ін.

У теорії вітчизняної криміналістики виокремлюють чотири основні види суб'єктивних портретів: 1) мальований; 2) мальовано-композиційний; 3) фотокомпозиційний; 4) комп'ютерно-композиційний [234, с. 282]. Мальований суб'єктивний портрет є штриховим або напівтоновим малюнком обличчя, фігури людини, що виготовляється із заздалегідь підготовлених, стандартних типізованих малюнків елементів обличчя, зібраних у спеціальних комплектах, а в завершеному вигляді є штрихованим малюнком [215, с. 83]. Фотокомпозиційний портрет виготовляється за допомогою спеціального технічного пристрою, що поєднує фрагменти фотознімків різних людей, а комп'ютерно-композиційний портрет – за допомогою спеціалізованих комп'ютерних комплексів, обладнаних відповідною периферією і спеціалізованими програмами для отримання композиційних портретів [215, с. 84].

Суб'єктивні портрети складаються шляхом використання таких прийомів та методів як: 1) прийоми художньо-графічного відтворення зовнішнього вигляду людини; 2) створення портрету із заздалегідь підготовлених малюнків елементів обличчя; 3) перетворення фотознімків людини, найбільш близьких за своїм типом до зовнішнього вигляду розшукуваного, шляхом ретуші; 4) створення портрета з

фрагментів фотознімків різних людей, не причетних до події кримінального правопорушення; 5) посилення схожості особи, чий зовнішній вигляд нагадує розшукуваного, за допомогою гриму, з подальшим фотографування чи відеозйомкою цієї людини для використання отриманих кадрів у розшукових цілях [150, с. 101-110; 228; 230].

Діяльність щодо складання суб'єктивних портретів за своєю сутністю полягає у перетворенні інформації про зовнішній вигляд людини з вербальної у візуальну [112, с. 145]. Складання суб'єктивного портрету, як ми вже наголошували, відбувається за умови встановлення свідків-очевидців, у разі вчинення замаху на вбивство – потерпілих, які мали змогу безпосередньо сприймати вбивцю та можуть відтворити детальний опис його зовнішності. Він може складатися самостійно очевидцем або ж створюватися художником [232, с. 64] чи залученим спеціалістом. У разі доручення складання суб'єктивного портрету третім особам, відбувається подвійне перетворення уявного образу людини: спочатку в процесі формування уявлення про зовнішній вигляд у пам'яті очевидця, а потім – під час формування вже складеного зображення.

Наразі більш типовим є залучення для складання суб'єктивного портрету спеціаліста, тому що така діяльність вимагає наявності в особи спеціальних знань і навичок у галузі криміналістики, а також знання технічного та психологічного характеру [485, с. 237]. Результативність взаємодії такої особи та спеціаліста також обумовлена наявністю в останнього спеціальних криміналістичних і технічних знань, що полягають у використанні програмно-технічних компонентів, призначеними для створення суб'єктивних портретів.

До участі в такій діяльності також може залучатися спеціаліст у галузі психології, який сприятиме встановленню психологічного контакту з особою, яка повідомляє відомості про ознаки зовнішності вбивці, а це своєю чергою дозволить отримати найбільш точну інформацію про зовнішність вбивці. Вагоме значення у цьому контексті також відіграють тактичні прийоми, пов'язані з актуалізацією забутої інформації [153, с. 141-152].

На можливості складання й подальшого використання суб'єктивних портретів негативно позначається вагома кількість чинників, основним з яких є відсутність нормативно-правових положень, що врегульовували б діяльність щодо їх створення. Раніше п. 4.2 наказу МВС України № 682 від 30 серпня 1999 р. «Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України», було передбачено, що складання суб'єктивних портретів доручалося спеціалісту [295], чинне кримінальне процесуальне законодавство, а також підзаконні нормативно-правові акти жодним чином не врегульовують таку діяльність. Це призводить до унеможливлення отримання за результатами їх застосування нових джерел доказів і негативно позначається на якості складених суб'єктивних портретів.

Відсутність правової основи діяльності, пов'язаної зі складанням суб'єктивних портретів, обумовлює наявність проблем кадрового забезпечення. Наразі у практичних підрозділах, зокрема в органах НПУ, відсутні штатні фахівці, яким може бути доручено їх складання. У зв'язку з цим для їх складання, як правило, слідчі залучають судових експертів відділів криміналістичних портретних експертиз ДНДЕКЦ і НДЕКЦ. Водночас М. О. Яковенко, надаючи оцінку рівню виконання останніми покладених на них функцій, вказав, що він відповідає низькому, пояснюючи це тим, що такий обов'язок не належить до переліку їх функціональних [485, с. 236].

Щодо інших проблем, які негативно позначаються на діяльності зі складання суб'єктивних портретів і пов'язані з проблемами недосконалого нормативно-правового та кадрового забезпечення, то до них вчені відносять: низький рівень технічного забезпечення (відсутність новітніх технологій по складанню фотороботів); неналежне інформаційне забезпечення, що полягає в неможливості перевірки складеного фоторобота по інформаційно-пошукових системах [14; 37, с. 13].

Негативно позначається на процесах складання та подальшого використання суб'єктивних портретів відсутність сучасних програмно-технічних комплексів за допомогою яких виготовляються комп'ютерно-композиційні

суб'єктивні портрети. Наразі найбільш поширеними програмно-технічними комплексами, що використовуються у діяльності вітчизняних правоохоронних органів та експертних установ є: «Fro-Фоторобот», «Fases 3.0», «Каскад-Фоторобот», однак більшість з них є застарілими, деякі – взагалі не наділені здатністю створення кольорових фотороботів, а інші – не мають інструментів за допомогою яких можливо додати до суб'єктивних портретів особливі прикмети тощо. Аналіз зарубіжного досвіду використання суб'єктивних портретів дозволяє констатувати, що перспективним напрямом використання інформації про ознаки зовнішності та в цілому про антропологічні характеристики особи є використання програмного забезпечення для моделювання обличчя у тривимірній проекції, які дозволяють підвищувати впізнаваність розшукуваного, надають можливість ідентифікації особи, яка спостерігалась особою (в тому числі особами з вадами зору) за допомогою тактильного контакту [136, с. 76]. Прикладом такої є програма «KLIM 3D», якій притаманна інноваційна технологія по складанню суб'єктивних портретів, характерна простота в роботі, що наділена широкими антропометричним довідковим каталогом і спектром інструментів.

Перспективним убачається і більш широке впровадження у слідчу та експертну практику системи «RAIPS-портрет», що передбачає використання методики відновлення сліду пам'яті зовнішності розшукуваної особи (врахування психологічних особливостей сприйняття, пригадування, впізнання та відтворення зовнішності людини й активізації асоціативної пам'яті очевидця при спогаді раніше спостережуваної особи, фіксації суб'єктивного образу у вигляді фотозображення), та безпосередньо використовується для створення фотокомпозиційних портретів зі слів очевидців [153, с. 143]. Завдяки використанню системи «RAIPS-портрет», створено електронний каталог фотороботів (криміналістичну колекцію), завдяки якій успішно здійснюються перевірки задля встановлення аналогії в зображеннях невідомих злочинців, розшукуваних за скоєння аналогічних або інших злочинів [276, с. 113]. У цьому контексті слід наголосити про можливість здійснення перевірок складених суб'єктивних портретів за обліком осіб за ознаками зовнішності, розпорядником

якого є Експертна служба МВС України, таким чином цей напрям використання спеціальних знань є доволі перспективним.

Не менш ваговою є роль психологічних портретів під час розслідування вбивств, зокрема під час розслідування серійних сексуально-садистських вбивств, що сприятиме здійсненню профілювання злочинців. До створення психологічних портретів можуть залучатися психологи, патопсихологи, психіатри, криміналісти, сексологи та інші спеціалісти. Метою його використання є встановлення особи злочинця (за соціально-демографічними даними, особливостями сексуальної сфери, характеристиками мотиваційної сфери, зокрема у прагненні вчинити злочини, наявністю судимостей, виду діяльності, навичок тощо) і її розшук.

Сутність діяльності зі складання психологічних портретів полягає в тому, що на підставі спеціальних знань відповідні фахівці надають ймовірну інформацію про поведінку злочинця, його прогнозовані характеристики, локалізацію і періодичність злочинів, прогнозування подальших дій особи злочинця тощо. Водночас слід ураховувати, що психологічний портрет є лише ймовірним описом окремих характеристик людини, яка вчинила злочин, а відомості, викладені в ньому, носять передбачуваний характер і не мають доказового значення [252, с. 164].

Розроблення психологічного портрета (профілю) злочинця є складною діяльністю, що вимагає реалізації цілого комплексу заходів, серед яких:

- 1) з'ясування загальної інформації про вчинені вбивства та інформаційних даних з матеріалів кримінальних проваджень;
- 2) аналіз інформативних матеріалів:
 - а) аналіз злочинів за критеріями: жертва – місце – спосіб – сліди;
 - б) аналіз злочинів за критеріями: дата – місце – спосіб – сліди;
- 3) формулювання висновків, а саме відомостей про:
 - а) вікові особливості;
 - б) місце проживання;
 - в) соціальний статус;
 - г) сімейний статус;
 - г) динамічні характеристики;
 - д) вибір знаряддя злочину (задушення);
 - е) аномальні потреби;
 - є) емоційні стани;
 - ж) індивідуально-психологічні характеристики;
 - з) зв'язок із жертвами;
 - і) сексуальні особливості вчинення злочину;
 - к) психологічна готовність до вчинення злочину

[102; 252; 403].

Отже, складання суб'єктивних і психологічних портретів може сприяти ідентифікації особи вбивці. При цьому діяльність зі складання і використання суб'єктивного портрету буде результативною у випадку дотримання ряду рекомендацій, серед яких зокрема:

1. Забезпечення негайного встановлення очевидців кримінального правопорушення, обставин та умов, за яких вони сприймали зовнішність особи злочинця, а саме: відстань, освітлення, погодні умови, час протягом якого відбувався контакт, особливості їх стану здоров'я тощо.

2. Установлення психологічного контакту з такими особами та своєчасне залучення їх до складання суб'єктивного портрету (упродовж 2–3 днів після вчинення кримінального правопорушення, при роботі з дітьми – до 1 дня) [215, с. 84].

3. Залучати кваліфікованого спеціаліста до складання суб'єктивного портрету вбивці – судового експерта відділу портретних експертиз, за потреби, інших спеціалістів (педагога, психолога).

4. Використовувати під час складання суб'єктивного портрету сучасних програмно-технічних компонентів, віддаючи перевагу тим, що облаштовані інструментами тривимірного моделювання.

5. Складати суб'єктивні портрети з кожним із очевидців окремо.

6. Ініціювати перевірки складеного суб'єктивного портрету за обліком за ознаками зовнішності особи Експертної служби МВС України.

Своєю чергою використання психологічних портретів є характерним під час розслідування серії вбивств і може надати позитивні результати під час установлення та ідентифікації особи злочинця за відомостями, установленними під час розслідування, які в переважній більшості стосуються мотиваційно-психологічних факторів, що обумовлюють поведінку особистості.

2.1.4. Перевірки об'єктів за криміналістичними обліками

Вагоме значення під час розслідування вбивств відіграють криміналістичні обліки, під якими розуміють систему реєстрації, систематизації та зосередження об'єктів або відомостей про них за їх ідентифікаційними ознаками з метою використання облікових даних для розслідування та попередження кримінальних правопорушень, що ґрунтується на наукових даних і узагальненнях практики боротьби зі злочинністю [91; 215, с. 21]. Проблематику криміналістичної реєстрації, інформаційно-технічне забезпечення цієї діяльності досліджували В. П. Бахін, В. Д. Берназ, П. Д. Біленчук [48], В. В. Бірюков, В. І. Боднар, В. С. Бондар, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, І. В. Гора, В. О. Гусєва, Д. В. Дабіжа, В. А. Журавель, А. В. Іщенко [158], В. А. Колесник [202], Н. І. Клименко, В. О. Коновалова, В. С. Кузьмічов [249], І. І. Когутич, В. К. Лисиченко [264], В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, О. І. Мотлях, В. І. Пашко, В. О. Приходько [353], М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Д. Б. Сергєєва [400], І. Я. Фрідман, В. Г. Хахановський, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, В. Ю. Шепітько, А. П. Шеремет та ін.

Криміналістичні обліки мають свою специфіку, обумовлену видом інформації про об'єкти, що складають їх масиви, а кожен їх вид має своє безпосереднє цільове призначення [91, с. 451]. Систему криміналістичних обліків складають: балістичний облік; вибухотехнічний облік; дактилоскопічний облік; облік генетичних ознак людини; облік записів голосів та мовлення осіб; облік ідентифікаційних позначень транспортних засобів та реквізитів документів (підписів, печаток, штампів); облік осіб за ознаками зовнішності; облік холодної зброї; облік матеріалів, речовин та виробів; пожежно-технічний облік; трасологічний облік та ін. [215, с. 23; 230, с. 203]. Майже усі згадані обліки функціонують в Експертній службі МВС України, а перевірки об'єктів за ними здійснювалися у 17% досліджуваних нами злочинів (Додаток А).

На підставі вивчення матеріалів кримінальних проваджень досліджуваної нами категорії злочинів можемо констатувати, що під час їх розслідування

типовим є здійснення перевірок за обліками генетичних ознак людини, дактилоскопічним, обліком осіб за ознаками зовнішності, трасологічним і балістичним обліками. При цьому, у межах нашого дослідження пріоритетним є розгляд саме специфіки здійснення перевірок за цими обліками, адже їх апробованість під час розслідування вбивств засвідчує і проведений нами аналіз матеріалів кримінальних проваджень (Додаток Б).

Безсумнівним, на нашу думку, є той факт, що перевірки об'єктів за криміналістичними обліками належать до непроцесуальних форм використання спеціальних знань, а суб'єктами, що реалізують цю форму використання спеціальних знань є спеціалісти ДНДЕКЦ і НДЕКЦ, адже саме ці установи є розпорядниками криміналістичних обліків.

Метою використання криміналістичних обліків під час розслідування вбивств є: ідентифікація невпізнаних трупів, їх частин, шляхом здійснення перевірок за обліком генетичних ознак людини, дактилоскопічним обліком, а також у деяких випадках – обліком осіб за ознаками зовнішності, ідентифікація особи, яка вчинила вбивство або причетна до його вчинення (організатор, пособник та ін.). Таким чином завдяки перевіркам за криміналістичними обліками під час розслідування вбивств іноді вдається розв'язати досить складні завдання, що й пояснює необхідність дослідження особливостей їх здійснення у межах нашого дисертаційного дослідження.

Облік генетичних ознак людини складається з оперативно-пошукових колекцій, які ведуться в ДНДЕКЦ (центральний рівень) та в НДЕКЦ (обласний рівень). Оперативно-пошукові колекції формуються з ДНК-профілів: 1) осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, узятих під варту, засуджених у випадку їх добровільної згоди; 2) біологічних слідів, вилучених під час огляду місця події, зокрема за фактами безвісного зникнення осіб, проведення інших слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів; 3) невпізнаних трупів [167]. Для поміщення до центрального обліку генетичних ознак слідів біологічного походження, вилучених за фактами вчинення

нерозкритих злочинів, що залишені однією особою, мінімальна кількість локусів повинна бути не менше 9; для невпізнаних трупів – не менше 13 [172].

Перевірки ДНК-профілів невпізнаних трупів або їх частин, а також ДНК-профілів, виявлених під час молекулярно-генетичних досліджень щодо окремих об'єктів, які були вилучені під час оглядів місць подій, обшуків, негласного отримання зразків для експертизи тощо, здійснюються за обліками генетичних ознак людини. Сутність цих перевірок полягає у виявленні збігу генетичних ознак (ДНК-профілів) на предмет установлення їх біологічної спорідненості з ДНК-профілями, що зберігаються в базі.

Перевірки за обліком генетичних ознак людини проводяться експертами підрозділів біологічних досліджень та обліку територіальних НДЕКЦ МВС України після проведення відповідних досліджень за ДНК-профілями обласних колекцій за територіальним принципом. При отриманні негативного результату під час перевірки заповнюються реєстраційні картки у двох примірниках, один з яких ставиться на облік в обласній колекції, а другий надсилається до ДНДЕКЦ МВС України для проведення перевірки та поставлення на облік у центральній колекції. У випадку ж проведення судової експертизи експертами ДНДЕКЦ МВС України після отримання під час проведення експертних досліджень ДНК-профілів проводиться їх перевірка одразу за центральною колекцією. Про отримання негативного результату заповнюється реєстраційна картка, яка ставиться на облік у центральній колекції [411, с. 28].

Перевірка за обліком генетичних ознак людини не завжди дає необхідний результат, адже кількість ДНК-профілів оперативно-пошукових колекцій не повністю задовольняє потреби судово-слідчих органів, через обмеженість зразків, що зберігаються в базі, про що неодноразово зазначалося в юридичній літературі [106; 123; 146; 270]. Більш того, порядок функціонування цього обліку врегульований Інструкцією з організації функціонування криміналістичних обліків Експертної служби МВС України, затвердженою наказом МВС України від 10 вересня 2009 р. № 390 [167], переважна більшість положень якої є застарілою і потребує перегляду. Водночас у разі не отримання позитивного

результату під час перевірки ДНК-профілю за обліком генетичних ознак людини, проблему ідентифікації особи невідомого трупа чи особи злочинця можна спробувати вирішити шляхом перевірки біологічних (дактилоскопічних) зразків, за даними дактилоскопічного обліку.

Перевагами перевірок за *дактилоскопічним обліком*, як слушно вказують І. І. Припхан і Х. М. Бдайцієва, полягають у тому, що дактилоскопічна ідентифікація є одним з найшвидших, найбільш достовірних і найдешевших (до прикладу, в порівнянні з ДНК-ідентифікацією) методів установлення особи, що обумовлене унікальністю, неповторністю і незмінністю впродовж усього життя папілярних візерунків на пальцях і долонях рук кожної людини [352, с. 210].

Інструкцією про порядок функціонування дактилоскопічного обліку Експертної служби МВС України (затвердж. наказом МВС України від 11.09.2001 № 785), визначено, що призначенням цього обліку є: розшук людей, які зникли безвісти; установлення особи невідомого трупа; підтвердження особи людини, яка раніше була піддана дактилоскопіюванню; установлення осіб, які залишили сліди рук на місці події; з'ясування фактів залишення однією особою слідів рук у скоєнні різних злочинів [173].

Ефективність функціонування дактилоскопічних обліків у структурних підрозділах Експертної служби МВС України забезпечується завдяки використанню з 2012 р. програмно-апаратного комплексу АДС «Дакто-2000», що здійснює ідентифікацію відбитків в автоматичному режимі, забезпечує можливість оперативного надання інформації органам досудового розслідування щодо осіб, дактилоскопічні карти яких містяться в масиві обліку, і слідів рук вилучених під час розслідування злочинів, наявних у базі [162, с. 171].

Сутність перевірок за допомогою системи АДС «Дакто-2000» полягає в тому, що експерт кодує сліди, після чого система аналізує ознаки в закодованих слідах та перевіряє їх з наявними відбитками та відтисками, поміщеними до масиву. Після ретельного аналізу та відбору система видає список найбільш подібних відбитків, які потім оператор перевіряє власноруч [50, с. 105]. Незважаючи на позитивні аспекти впровадження програмно-технічних засобів,

які дозволили у певній мірі забезпечити автоматизацію цього процесу, існують чинники, що ускладнюють процес наповнення та функціонування дактилоскопічних обліків. Їх переважна більшість обумовлена неналежним виконанням працівниками правоохоронних органів своїх обов'язків, зокрема тих, які залучаються до процесу вилучення слідів, відбору зразків та ініціаторів перевірок.

Проведений нами аналіз слідчої та експертної практики дозволяє констатувати, що досить поширеним є надання дактилоскопічної інформації неналежної якості, що стосується як дактилокарт, так і якості вилучених слідів рук з місць подій. Слід відмітити той факт, що це є багатоаспектним явищем – результатом об'єктивних і суб'єктивних чинників, проте практичні працівники мають усвідомлювати, що незадовільна якість слідів впливає на час їх обробки та знижує пошукові характеристики [98, с. 203]. Порушень допускаються не тільки спеціалісти-криміналісти, а й інші особи, зокрема працівники оперативних підрозділів, які досить часто залучаються до дактилоскопіювання громадян. Найчастішими з них є недотримання вимог, що висуваються до дактилоскопічних карт, зокрема щодо щільності і кольору паперу бланка дактилокарти.

Дактилокарти, виготовлені з нещільного паперу, як вказує К. О. Гапченко, при довгому зберіганні псуються. Інформація, розміщена на краях паперу може бути погано видима, оскільки він перегинається, рветься, втрачає форму, а також просвічується при скануванні для занесення в АДС. Крім цього, призводять до часткової втрати інформації темні або світлі смуги, розміщені на бланках дактилокарт, що з'являються через «забитість» тонера копіювально-розмножувальної техніки, яку використовують у практичних підрозділах [98, с. 203]. Крім порушення вимог, що висуваються до дактилокарт, окрему проблему ідентифікації, зокрема й невідомих трупів, становлять неякісні зразки – відбитки пальців і долонь особи. У зв'язку з цим, убачаємо доцільним доручати дактилоскопіювання осіб, лише тим особам, які володіють відповідними навичками, зокрема спеціалістам-криміналістам.

Щодо дактилоскопіювання невідомих трупів, слід зауважити, що організація цієї діяльності покладена на підрозділи карного розшуку із залученням за необхідності фахівців Експертної служби МВС України та бюро судово-медичної експертизи [173], однак чинне законодавство не містить нормативно врегульованої процедури дактилоскопіювання невідомих трупів. Відсутність порядку дій і відповідного алгоритму, який би забезпечив обов'язковість і чітку послідовність проведення процедури дактилоскопіювання трупів, у тому числі зі значними посмертними змінами, призводить до того, що більшість невідомих трупів так і залишаються невстановленими [200, с. 83]. Це негативно позначається не тільки на якості розслідування окремих вбивств, а в цілому на стані кримінального судочинства, адже таким чином унеможлиблюється реалізація його завдань.

Уважаємо, що вирішенню перерахованих проблем сприятиме впровадження безконтактних систем зняття відбитків пальців. Наприклад, агенти Федерального бюро розслідування Сполучених штатів Америки, здійснюючи огляд місця події, користуються спеціальними бездротовими сканерами відбитків пальців осіб, що здійснюється шляхом зйомки пальців у спеціальних умовах освітлення – структурованим світлом, які відразу відправляють зразки в центральну лабораторію правоохоронних органів країн Європи та США [162, с. 171].

Задля підвищення якості зразків, які вилучаються під час огляду, приналежність яких не встановлена, може застосовуватися інноваційна високотехнологічна робоча станція «EVISCAN», розроблена в Німеччині. Вона дає змогу експертам виявляти, покращувати якість і зберігати в цифровому вигляді невидимі та маловидимі відбитки пальців рук. Пристрій працює з відбитками без фізичного контакту та без використання хімічних речовин. Після здійснення їх сканування, їх передають в установлене програмне забезпечення для підвищення якості зображення. Речовини, відбитки пальців і ДНК залишаються в їх первинному стані. Ще однією перевагою цього комплексу є надзвичайна швидкість роботи, можливість оперативного поміщення виявлених

зразків до різних баз даних, таких як AFIS чи EURODAC, і їх подальшого використання для ідентифікації осіб [260].

Щодо негативних факторів, які негативно позначаються на процесі перевірки об'єктів за дактилоскопічним обліком, як вказує Ю. М. Комар є його перевантаженість зразками осіб, яких немає в живих або потреба у перевірці яких вже неактуальна. Адже у випадку встановлення особи невідомого трупу або місцезнаходження безвісно зниклої особи оперативні підрозділи не інформують про це підрозділи Експертної служби МВС України, що негативно позначається на діяльності останніх [204, с. 257]. Тому незважаючи на досить тривалий період функціонування дактилоскопічного обліку, усе ж таки, існує велика кількість факторів, які негативно впливають на процес його функціонування та здійснення перевірок за ним. У цьому контексті вважаємо, що першочергово слід переглянути положення відомчої інструкції, яка врегульовує порядок функціонування цього обліку, адже їх переважна більшість не задовольняє сучасні потреби кримінального судочинства.

Досить інформативними під час розслідування вбивств є перевірки за даними *трасологічного обліку*. Завданнями трасологічного обліку є встановлення фактів залишення слідів (взуття, рукавичок, знарядь зламу, транспортних засобів) одним і тим же слідоутворюючим об'єктом, наприклад, взуттям, рукавичкою, знаряддям зламу, транспортним засобом (саме протектором шини) під час вчинення декількох кримінальних правопорушень [353, с. 101; 459, с. 131]. Перевірка за ним передбачає ідентифікацію виявлених слідів за колекціями, що складаються зі слідів взуття, рукавичок, знарядь зламу, транспортних засобів [64, с. 138]. Організація перевірок за трасологічними обліками може здійснюватися за письмовим запитом установленної форми у межах однієї області, сусідніх областей, а також за Центральним трасологічним обліком [459, с. 130].

Центральна оперативно-пошукова колекція слідів, вилучених з місць подій за різними видами тяжких та особливо тяжких злочинів, а також злочинів, коли ідентичні сліди вилучені з двох та більше місць їх учинення, які залишились нерозкритими, функціонує на рівні ДНДЕКЦ МВС України. На обласному рівні в

НДЕКЦ функціонують оперативно-пошукові колекції слідів низу взуття, знарядь зламу, транспортних засобів і слідів рукавичок. До них вносяться об'єкти та сліди, що вилучені під час оглядів місць подій нерозкритих злочинів, учинених на території обслуговування [459, с. 130]. Для проведення ідентифікаційних досліджень потрібно мати доступ до дуже великої колекції зразків, однак, як наголошують в юридичній літературі зважаючи на наявність величезної кількості зразків предметів (об'єктів) відповідних категорій, що існує на ринку, бази даних укомплектовані недостатньо [308, с. 375].

Вагома кількість об'єктів на ринку не єдина проблема, що негативно позначається на наповненості трасологічного обліку та знижує результативність перевірок за ним. Слідчі досить часто не призначають експертні дослідження щодо вилучених об'єктів, а подекуди вилучені зразки визнаються непридатними для вирішення ідентифікаційних завдань через їх недостатню якість. При цьому позитивним аспектом є те, що внесення сліду до колекції, у разі визнання його придатним для порівняння, і його перевірка є обов'язками експерта і здійснюється без окремого розпорядження ініціатора дослідження, що цілком позитивно впливає на формування обліків. За необхідності, експерт зобов'язаний направити даний слід до центральної оперативно-пошукової колекції [167].

Завдяки здійсненню перевірок за трасологічним обліком відповідної категорії можна ідентифікувати об'єкт, яким залишено сліди при вчиненні декількох кримінальних правопорушень та ідентифікувати окремий предмет, що належить конкретній особі, за слідами, що вилучені під час огляду місця події чи за результатами проведення іншої слідчої (розшукової) дії.

Ще однією проблемою, яка негативно позначається на процесі перевірки об'єктів за трасологічними обліками, як зазначають у юридичній літературі, є недостатня автоматизація процесу ідентифікації трасологічних об'єктів [353, с. 101]. Зокрема відсутність відповідного програмно-технічного забезпечення, як слушно вказують О. Ю. Шевчук та І. Ю. Сливка, призводить до того, що перевірки об'єктів здійснюються у паперових слідотеках, у ручному режимі, а процес пошуку є трудомістким і тривалим, та з часом призводить до

псування карток. Водночас спостерігаються й позитивні тенденції щодо підвищення рівня техніко-криміналістичного забезпечення експертної діяльності, адже наразі Експертна служба МВС України оснащена універсальною системою «TrasoScan», що призначена для дослідження відбитків взуття, пальців, документів та інших пласких поверхонь [459, с. 134]. На базі цієї системи планується автоматизація трасологічного обліку, здійснення перевірок в онлайн режимі по всій території України. Разом з тим не слід нехтувати можливостями програмного забезпечення іноземного виробництва, які призначені для перенесення у цифровий формат трасологічної оперативної-пошукової колекції з можливістю автоматизованого пошуку слідів, серед яких: «EverASM», «SoleMate FPX», «FAST» та ін. [405, с. 97]. Ураховуючи вагоме значення перевірок об'єктів за трасологічними обліками, слід наголосити на автоматизації цього процесу.

У процесі розслідування досліджуваних нами кримінальних правопорушень вагоме значення відіграють також перевірки об'єктів за *балістичним обліком*, адже вбивства, учинені з застосуванням вогнепальної зброї мають непоодинокий характер. Про наслідки військової агресії Російської Федерації на території України та кількості незареєстрованої зброї, і через це у негативній перспективі підвищення рівня кількості кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням вогнепальної зброї, зокрема й вбивств, наразі ми можемо тільки висувати припущення. Водночас зі свого боку маємо докладати зусиль щодо реалізації праксеологічної функції криміналістики, зокрема в аспекті підготовки, формування та впровадження у правозастосовну практику науково-обґрунтованих рекомендацій, спрямованих на підвищення рівня професійної підготовки слідчих і якості розслідування. У зв'язку з цим вважаємо доцільним розглянути можливості й особливості здійснення перевірки об'єктів за балістичним обліком під час розслідування вбивств.

Об'єктами балістичного обліку під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених із застосуванням вогнепальної зброї, є: зброя, кулі та гільзи зі слідами вогнепальної зброї, боєприпаси, об'єкти зі слідами застосування вогнепальної зброї [167]. На підставі аналізу юридичної літератури [54, с. 18-20;

108, с. 126-127], а також з урахуванням проведеного нами аналізу матеріалів кримінальних проваджень, розпочатих у зв'язку з учиненням вбивств, доходимо висновку, що завдяки проведенню перевірок об'єктів за балістичними обліками під час їх розслідування можуть бути вирішені такі тактичні завдання як: об'єднання кримінальних проваджень за умови встановлення учинення різних кримінальних правопорушень тією ж вогнепальною зброєю, визначення загальних й індивідуальних ознак вогнепальної зброї, слідів її застосування, приналежність правоохоронцям, військовослужбовцям або окремим громадянам; установлення того, чи було саморобну зброю виготовлено на одному й тому самому устаткуванні тощо [108, с. 126-127].

Щодо особливостей функціонування та наповнення балістичного обліку Експертної служби МВС України, а також проблем, які унеможливають повноцінне їх використання, чинять негативний вплив на результативність проведених перевірок, то серед них слід виокремити не направлення до балістичного обліку об'єктів або направлення їх після спливу тривалого строку. Така проблема виникає через те, що після проведення балістичних експертних досліджень, слідчі отримують разом із висновком експерта й надані на експертизу об'єкти, які в подальшому долучаються до матеріалів кримінальних проваджень у якості речових доказів з подальшим визначенням їх місця зберігання. Такі дії пояснюються тим фактом, що після завершення досудового розслідування сторона захисту повинна ознайомитися як з матеріалами кримінального провадження, так і зібраними речовими доказами (ст. 290 КПК України). З урахуванням п. 19 Порядку зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. №1104, слідчі зберігають вогнепальну зброю та боєприпаси в уповноважених підрозділах НПУ. Водночас відповідно до п. 19-1 згаданого Порядку, речові докази, зокрема у вигляді куль і гільз зі слідами зброї, які зберегли на собі сліди знарядь учинення кримінального правопорушення або

містять інші відомості, що можуть бути встановлені під час їх перевірки за криміналістичним обліком, беруться на криміналістичний облік і зберігаються Експертною службою МВС, якщо за результатами перевірки не встановлено походження таких об'єктів [339]. Останнє призводить до виникнення складнощів у слідчих щодо реалізації вимог, визначених ст. 290 КПК України, адже ознайомлення з такими зразками передбачає необхідність здійснення виїзду до експертної установи, залучення до цієї процедури працівників згаданого закладу або ініціювання витребування (тимчасового отримання) цих зразків для надання стороні захисту на ознайомлення. Незважаючи на критику працівниками органів досудового розслідування НПУ цих положень, ми вважаємо, що вони не потребують перегляду, адже спрямовані на підвищення якості розслідування та забезпечення виконання засад кримінального провадження.

Ще одним обліком, який сприяє забезпеченню ефективного розслідування є *облік осіб за ознаками зовнішності*, який формується з суб'єктивних портретів чи фотознімків, що складаються за письмовим запитом працівників оперативних підрозділів. У випадку складання суб'єктивного портрету під час розслідування вбивства, він обліковується на реєстраційній картці обліку суб'єктивного портрета та направляється до обласної колекції в десятиденний термін. У разі встановлення особи, на яку було складено суб'єктивний портрет, працівник оперативного підрозділу, який є ініціатором завдання на його виготовлення, надає до експертного підрозділу фото затриманої особи.

Під час розслідування вбивств типовим є використання результатів перевірок за цим обліком для ідентифікації особи вбивці або осіб, причетних до їх учинення. Водночас результативність таких перевірок низька, що на нашу думку обумовлена рядом проблем, серед яких:

- 1) недостатнє наповнення обліку відповідними зразками;
- 2) недостатня автоматизація процесу перевірок, що обумовлена відсутністю належного програмно-технічного забезпечення;
- 3) дефіцит кадрового потенціалу, які б кваліфіковано створювали суб'єктивні портрети тощо.

Отже, перевірки за криміналістичними обліками дозволяють вирішувати велику кількість ідентифікаційних завдань, проте наявність певних чинників, що пов'язані з особливостями наповнення та функціонування цих обліків, унеможливають їх ефективне використання під час розслідування вбивств. Виникнення цих чинників обумовлене низьким рівнем професійної компетентності працівників правоохоронних органів, відсутністю сучасного техніко-криміналістичного забезпечення. Вирішенню цих проблем першочергово має стати перегляд законодавчих положень, переважна більшість яких є застарілою, упровадження апробованого міжнародного досвіду, підвищення фінансування експертних установ, зокрема в частині підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення тощо.

2.1.5. Застосування поліграфу під час розслідування вбивств

Застосування поліграфу є досить апробованим засобом отримання криміналістично значимої інформації, тому він активно використовується у правоохоронній діяльності. Пріоритетним напрямом досліджень багатьох вітчизняних вчених, зокрема О. О. Алексєєва, Д. О. Алексєєвої-Процюк [32], А. Ф. Волобуєва [76], В. О. Гусєвої [18; 129], О. В. Линника [262], О. І. Мотляха [290; 291], Д. Б. Сергєєвої [400], С. С. Чернявського [450; 451], В. О. Шаповалова [455], Р. А. Яремчук [491] та ін., вже тривалий час залишаються особливості застосування поліграфу у кримінальному судочинстві України. Тривале застосування поліграфу, активні теоретичні напрацювання та вагома правозастосовна практика дають підстави деяким ученим стверджувати про формування такої міждисциплінарної науки як поліграфологія [291], однак деякі з таких положень є дискусійними, а окремі вагомні аспекти діяльності щодо його застосування і досі залишаються поза увагою науковців.

Довготривала практика використання поліграфу під час розслідування кримінальних правопорушень дозволяє констатувати як про позитивні аспекти такої діяльності, так і про негативні. Безперечними перевагами використання

поліграфа є отримання в ході опитування орієнтуючої інформації про ступінь ймовірності повідомленої опитуваною особою інформації, її повноту, джерела отримання; уявлень опитуваної особи про певну подію; іншої орієнтуючої інформації, необхідної для конструювання версій розслідування певних подій [174]. Як детально визначила Ж. Ю. Половнікова, до переваг його використання належать: можливість зменшення підозрюваних або осіб, причетних до події розслідуваного злочину; визначення ймовірної ролі опитуваної особи щодо планування, підготовки та вчинення конкретного злочину; надання оцінки достовірності інформації, що повідомляється опитуваною особою; здобуття оперативно значущої інформації, яку в інший спосіб отримати неможливо; отримання фактичних даних, матеріальних доказів та інших відомостей для своєчасного проведення слідчих (розшукових) дій, а також для виявлення, припинення, запобігання й розкриття злочинів; перевірка достовірності показань особи щодо обставин конкретного злочину; установлення місцезнаходження матеріальних доказів на місцевості та в приміщенні, у тому числі й безпосередньо під час обшуку; з'ясування правдивості показань свідків, достовірності даних, отриманих від очевидців, потерпілих чи заявників [331].

Під час розслідування вбивств поліграф застосовується для з'ясування ймовірності та повноти повідомленої особою інформації, отримання орієнтуючої інформації про: її причетність до вчинення чи приховування вбивства, безвісного зникнення потерпілого, причетність до цих обставин третіх осіб, відповідність пояснень особи з'ясованим іншим шляхом відомостям про механізм учинення вбивства (часу, місця, знаряддя, мотиву та мети вчиненого діяння тощо), обставин, які передували події вбивства, відомостей про алібі особи або алібі третьої особи, яке підтверджує опитувана особа тощо [84, с. 97].

Інформація отримана за результатами застосування поліграфу носить орієнтуючий характер і не може визнаватися доказами, про що неодноразово вказували науковці в юридичній літературі [129, с. 306; 400, с. 98], хоча висвітлюються і діаметрально протилежні позиції – про можливість її використання у процесуальній формі [291]. Ми є прихильниками першої позиції,

тому що вважаємо, що доказовий потенціал результатів, отриманих завдяки застосуванню поліграфу, спростовується факторами правового й організаційно-методичного характеру, які вважаємо доцільним розглянути детально.

До чинників правового характеру зокрема належить той факт, що хоча професія експерта-поліграфолога і включена до Класифікатора професій, затвердженого Наказом Держспоживстандарту України № 327 ще 28.07.2010 (код професії – 2144.2) [298], така спеціальність відсутня у Реєстрі атестованих судових експертів Міністерства юстиції України [377].

Освітня діяльність поліграфолога в Україні, як слушно відмічає О. І. Мотлях, на державному рівні досі залишається нерозробленою. Їх готують у приватних школах, і кожна з них на власний розсуд розробляє навчальні й робочі програми підготовки цих фахівців. Це обумовлює відсутність уніфікованих освітніх програм, тобто визначеної процедури здобуття такої освіти й отримання документа, що засвідчує цей факт [291, с. 60].

Порядок застосування поліграфу під час розслідування кримінальних правопорушень урегульовано Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичними рекомендаціями з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, що затверджені наказом Міністерства юстиції України від 03.11.98 №53/5 у редакції наказу Міністерства юстиції України від 27.07.2015 №1350 (далі – Рекомендації). Зокрема розділом VI згаданих Рекомендацій визначено порядок проведення психологічної експертизи, а пунктом 6.8 цього розділу – проведення опитування із застосуванням спеціального технічного засобу: комп'ютерного поліграфу [174; 296].

Інструкцією про порядок використання поліграфів у НПУ, що затверджена наказом МВС України від 13 листопада 2017 року №920 визначено основні принципи, завдання, загальні умови, організацію проведення опитування поліцейських із використанням поліграфу. Зокрема положеннями останньої передбачено добровільність реєстрації психофізіологічних даних особи, а також те, що отримана інформація має орієнтуючий характер [169], проте положення

останньої жодним чином не врегульовують діяльність щодо застосування поліграфу під час розслідування кримінальних правопорушень. Інших нормативних документів, які б урегульовували порядок застосування поліграфу під час розслідування кримінальних правопорушень законодавчими органами прийнято не було, через що під час слухання судових справ, розгляду клопотань про залучення експерта (за спеціальністю поліграфолог) тощо, суди вказують про законодавчо врегульовану можливість використання поліграфу виключно у вузькому професійному колі [436]: під час вступу на службу та проходження служби органах НПУ, Державному бюро розслідувань [354]. Тому слушною є позиція вчених про можливість використання поліграфу у процесуальній формі лише після прийняття відповідних законодавчих змін [155, с. 51; 244, с. 117; 404, с. 190].

Відсутність правового механізму використання поліграфу під час розслідування кримінальних правопорушень призводить до формування неоднозначної правозастосовної практики. Зокрема проводяться різні за специфікою дослідження, за результатами яких складаються довідки, акти, висновки тощо. Нами встановлено, що під час розслідування вбивств поліграф найчастіше застосовувався під час опитувань (41%), психофізіологічних досліджень (23%), психофізіологічних експертиз (18%), судово-психологічних експертиз (9%), психофізіологічних інтерв'ю (4%), комплексних психолого-психіатричних експертиз (5%) та ін. (Додаток А). Отже, єдина практика застосування поліграфу під час розслідування досі не сформувалася [84, с. 97].

Неоднозначною є і судова практика щодо оцінки судом матеріалів, отриманих за результатами застосування поліграфу. Так, наприклад, неможливість визнання результатів психофізіологічних інтерв'ю та досліджень доказами, колеги суддів пояснюють тим фактом, що ані довідки за результатами опитування, ані висновки психофізіологічних досліджень не є процесуальними джерелами доказів. Ті результати, що оформлюються у вигляді висновків експертів, складені за результатами проведення психофізіологічних експертиз, також не визнаються доказами, тому що порядок проведення зазначеного виду

дослідження не внесений до Реєстру методик проведення судових експертиз, а дані про поліграфологів – відсутні у Державному реєстрі атестованих судових експертів [84, с. 97]. Апелюють суди проти визнання висновків досліджень, проведених з застосуванням поліграфу до категорії доказів, зауважуючи, що їх метою є отримання орієнтувальної інформації задля конструювання слідчих версій, як про це зазначено у п. 6.8.1 Рекомендацій [174].

До чинників організаційно-методичного характеру, що унеможливають визнання результатів, отриманих шляхом застосування поліграфу, у якості доказів, належить той факт, що вони не містять беззаперечних і достовірних висновків, адже однозначно вирішити питання про наявність образів (ідеальних слідів) у пам'яті особи про конкретні обставини вчинення вбивства неможливо, про що зазначають спеціалісти-поліграфологи у своїх висновках. До причин, якими останні пояснюють подібні висновки належать: 1) наявність тривалого проміжку в часі між досліджуваною подією (моментом вчинення вбивства) та моментом проведення експертизи; 2) психічне захворювання особи; 3) перебування у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння у момент вчинення вбивства та ін. [84, с. 97].

Ускладнює можливість однозначного тлумачення висновків поліграфологів ще й той факт, що слідчі досить часто порушують вимоги, які висуваються до такого роду досліджень. Так, особливу увагу слід приділяти формулюванню запитань, ураховуючи при цьому межі компетенції поліграфолога. Самі запитання мають бути чіткими, зрозумілими та лаконічними [117, с. 294].

Суттєвою умовою проведення дослідження з застосуванням поліграфу є наявність добровільної згоди особи на участь в ньому, адже відповідно до ст. 28 Конституції України жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим досліддам [214]. Така згода має бути складена у письмовому вигляді, проте досить часто слідчі нехтують дотриманням цієї вимоги. Серед проаналізованих нами кримінальних проваджень письмова згода містилася лише у 61% з них (Додаток А). Не роз'яснюють слідчі та поліграфологи учасникам досліджень і положення ст. 63 Конституції України, відповідно до якої

особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе або членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначене законом [84, с. 97; 214]. Через це вважаємо, що хоча даний спосіб отримання криміналістично значимої інформації є непроцесуальною формою використання спеціальних знань, усе ж таки слідчі мають підвищувати рівень професійної компетентності щодо порядку та особливостей підготовки та проведення досліджень, пов'язаних із застосуванням поліграфу, адже альтернативних технічних засобів, спрямованих на отримання відомостей про наявність образів (ідеальних слідів) у пам'яті особи про конкретні обставини вбивства, поки що не розроблено.

Слід зауважити, що опитування з використанням поліграфу можуть провадитися під час тактичних операцій. Доцільним є його проведення у таких операціях як: «Склад та рольові функції злочинної групи», «Викриття злочинця», «Місцезнаходження злочинця», «Розшук зниклої особи», «Перевірка алібі підозрюваного». Саме завдяки такому опитуванню можливо з'ясувати достовірність наданих особою пояснень [82, с. 40].

Отже, непроцесуальні форми використання спеціальних знань відіграють вагомe значення у розслідуванні вбивств. Обрання тієї чи іншої непроцесуальної форми використання спеціальних знань зумовлене тактичними завданнями відповідного етапу розслідування, обставинами, що підлягають з'ясуванню тощо, а доцільність їх використання визначається на власний розсуд слідчого.

2.2. Залучення спеціаліста до проведення слідчих (розшукових) дій

Залучення спеціалістів до участі у слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях одна з досить поширених процесуальних форм використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, реалізація якої у випадках визначених чинним кримінальним процесуальним законодавством є обов'язковою.

Розслідування кримінальних правопорушень, зокрема, тяжких та особливо тяжких, вимагає від представників правоохоронних органів досить чіткого

планування своїх дій, особливо на початковому етапі розслідування [446, с. 247]. Одним з таких є вирішення запитання про залучення спеціалістів.

Необхідність залучення спеціалістів до проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій обумовлена багатьма факторами, серед яких у криміналістичній літературі виокремлюються такі як: підвищення складності слідчих дій у зв'язку з загальним розвитком науки, техніки; значний розвиток криміналістичної техніки; появу нових видів експертиз, заснованих на дослідженні об'єктів, виявлення, фіксація та вилучення яких пов'язані з застосуванням спеціальних знань і навичок; відсутність вузькоспеціальних знань і навичок у слідчого, необхідність проведення окремих дій з етичних, тактичних міркувань відповідним спеціалістом; великий обсяг роботи, що потребує спеціальних знань і навичок, необхідність використання одночасно декількох науково-технічних засобів і методів, наявність ризику спричинення шкоди людському організму, якщо спеціальні знання не будуть використані відповідним спеціалістом тощо [107, с. 22; 235, с. 414].

Уже тривалий час науковці, серед яких П. Д. Біленчук, В. О. Гусєва, В. В. Ковальов, О. А. Кравченко, І. Т. Луцюк, Б. В. Романюк, Б. С. Хідоятів, В. В. Циркаль, К. О. Чаплинський, В. О. Яремчук та ін., зосереджують свої зусилля на дослідженні тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій, у межах якої визначають і певні особливості залучення до їх проведення і спеціалістів, вивченні процесуального статусу останніх, організаційних і тактичних засадах їх участі у слідчих (розшукових) діях тощо [48; 127; 184; 196; 223; 275; 383; 441; 445; 447; 488]. Тактику проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування вбивств, зокрема й окремі аспекти участі в них спеціалістів у межах монографічних досліджень вивчали В. І. Воронін, Т. В. Ганжа, А. І. Кунтій, М. Г. Куп'янський, В. В. Невгад та ін., однак комплексного дослідження проблематики участі спеціалістів у слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях під час розслідування вбивств у теорії вітчизняної криміналістики здійснено не було.

Типовим під час розслідування вбивств є залучення спеціалістів до участі в оглядах (огляді трупа 100%, огляді місця події 97%, огляді речей 13%), відібранні зразків для експертиз (71%), слідчих експериментах (56%), обшуках (23%), освідуваннях (17%), допитах (11%), негласному отриманні зразків, необхідних для порівняльного дослідження (9%) та ін. (Додаток А).

Найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією під час розслідування вбивств є огляд. Залежно від об'єкту огляду в юридичній літературі розрізняють такі його різновиди: огляд місця події, огляд ділянок місцевості та приміщень поза місцем події, огляд предметів і документів, огляд транспортних засобів, огляд трупа та його частин, огляд тварин (птахів) або їх частин [447, с. 18].

Дослідженням тактики проведення огляду місця події, зокрема й можливостей участі в них спеціалістів вивчали В. І. Алексеїчук [31], П. Д. Біленчук [48], О. А. Бухаченко [63], В. О. Гусєва [120; 127; 128], В. О. Комаха [210], Л. С. Купріянова [253], О. В. Одерій, М. Л. Цимбал [444], Б. В. Черняхівський, К. О. Чаплинський [447] та багато інших.

Будь-який огляд у кримінальному провадженні щодо розслідування вбивства є складним, адже на слідчого покладено виконання багатьох завдань з дотриманням ряду правових і організаційних засад. До основних принципів, відповідно до яких слід забезпечувати провадження огляду, ми відносимо такі:

1. Пересвідчитися до початку здійснення огляду у наявності інформації про вчинення кримінального правопорушення, зафіксованої у певній процесуальній формі [342].

Інформація про вчинення вбивства або виявлення трупа чи його частин, про раптову смерть особи, безвісне зникнення особи тощо, може міститися в заяві про вчинення кримінального правопорушення, протоколі отримання заяви (повідомлення) від особи; рапорті працівника правоохоронного органу з приводу отримання ним інформації про вчинене кримінальне правопорушення або самостійне виявлення такого факту; повідомленнях підприємств, установ, організацій про вчинення вбивства, смерть особи тощо або затримання підозрюваної особи під час учинення або замаху на вчинення кримінального

правопорушення чи безпосередньо після вчинення кримінального правопорушення, чи під час безперервного переслідування особи, яка підозрюється в його вчиненні [240]. Згадані документи повинні бути зареєстровані відповідно до Порядку ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події [336] до проведення огляду житла чи іншого володіння особи.

2. На початку проведення огляду слід роз'яснити всім учасникам слідчої (розшукової) дії їхні права й обов'язки, передбачені КПК України, а також попередити про відповідальність, установлену законом (ч. 3 ст. 223 КПК України). У разі залучення до огляду затриманого, підозрюваного або його родичів, останнім необхідно роз'яснювати ще й положення ст. 63 Конституції України [214], залученим спеціалістам – положення ст. 71 КПК України [240], а також повідомити залученого перекладача про кримінальну відповідальність, передбачену ст. 384 КК України [239].

3. Огляд житла чи іншого володіння особи слід проводити з дотриманням правил, передбачених КПК України для обшуку житла чи іншого володіння особи. Зокрема, проникати до них лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, а у невідкладних випадків, за відсутності таких документів, але лише задля врятування життя людей та майна, безпосереднього переслідування осіб, які підозрюються у вчиненні вбивства (ч. 3 ст. 233 КПК України).

4. Під час огляду житла чи іншого володіння особи, а також під час огляду трупа, у тому числі, пов'язаного з ексгумацією, має бути забезпечено присутність не менше двох понятих. При цьому, обшук або огляд житла чи іншого володіння особи, обшук особи здійснювати з обов'язковою участю не менше двох понятих, незалежно від застосування технічних засобів фіксації відповідної слідчої (розшукової) дії (ч. 7 ст. 223 КПК України) [240].

5. Заяви осіб, які є учасниками огляду підлягають обов'язковому занесенню до протоколу (ч. 4 ст. 237 КПК України) [240], а заяви спеціалістів – долучати до протоколу огляду в якості додатків.

6. Огляд трупа здійснювати за обов'язковою участю судово-медичного експерта або якщо його вчасно неможливо залучити – за участю лікаря (ч.1 ст. 238 КПК України).

7. Під час здійснення будь-якого огляду вилучати лише ті речі та документи, що мають значення для кримінального провадження або вилучені з обігу. Забезпечувати негайний огляд й опечатування вилучених речей і документів, із завіренням підписами учасників огляду, зокрема й спеціалістів. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування (ч. 5 ст. 237 КПК України) [240].

8. Вимірювання, фотографування, здійснення звуко- чи відеозапису, складання планів і схем, виготовлення графічних зображень оглянутого місця чи окремих речей, виготовлення відбитків і зліпків, оглядів і вилучення речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, може здійснюватися як самостійно слідчим, так і доручатися відповідному спеціалісту (ч. 7 ст. 237 КПК України) [240].

Дотримання цих засад під час проведення оглядів є гарантією визнання слідчим суддею таких оглядів законними, у тому числі під час розгляду клопотання у порядку ч. 3 ст. 233 КПК України, а також знижуватиме ймовірність відмови у накладенні арешту на тимчасово вилучене майно і не створюватиме підстав для визнання здобутих доказів недопустимими під час судового розгляду.

Найбільш інформативною слідчою (розшуковою) дією у кримінальних правопорушеннях досліджуваного нами виду є, як правило, *огляд місця події*.

Огляд місця події не прирівняно до самостійної слідчої (розшукової) дії, адже кримінальним процесуальним законодавством визначено та регламентовано порядок проведення огляду (ст. 237 КПК України), огляду трупа (ст. 238 КПК України), у тому числі, пов'язаного з ексгумацією (ст. 239 КПК України). Термінологічна конструкція «огляд місця події» вживається законодавцем у ч. 3 ст. 214 КПК України, якою передбачено здійснення огляду місця події до

внесення відомостей до ЄРДР, а також у ч. 2 ст. 238 КПК України, якою забезпечено можливість здійснення огляду трупа одночасно з оглядом місця події [240]. Тобто огляд місця події – це криміналістичне поняття, яким називають різновид слідчого огляду, виокремлений за такою класифікаційною підставою як безпосередній об'єкт, сутність якого полягає у реалізації складного комплексу заходів, спрямованих на пізнання злочинної події, що сталася, шляхом дослідження обстановки, яка існує на ділянці місцевості, у житлі чи іншому володінні особи на початку його проведення.

Інформативність оглядів у кримінальних провадженнях про вбивства пояснюється особливостями механізму вчинення цих злочинів. У криміналістиці всі способи вчинення вбивств поділяються на дві великі групи: ті, що пов'язані з порушенням анатомічної цілісності тіла людини і виділенням крові та не пов'язані з порушенням анатомічної цілісності тіла людини [232, с. 112; 335, с. 180-182]. За результатами проведеного аналізу матеріалів кримінальних проваджень, доходимо висновку, що найбільш поширеними є ті способи, що пов'язані з порушенням анатомічної цілісності тіла людини і виділенням крові, серед яких: нанесення колото-різаних ран (42%), побиття із застосуванням певних предметів (кувалд, палиць, каміння) (27,7%), нанесення вогнепальних пошкоджень (3,6%), використання високої температури (підпал особи) (0,9%), використання для вбивства вибухових пристроїв (0,5%). Менш поширеними є задушення (механічна асфіксія) (14,3%), побиття без використання будь-яких знарядь (кулаками, ногами тощо у життєво важливі органи, тобто із застосуванням м'язової сили (7,1%), інші способи (Додаток А). У зв'язку з цим, безсумнівним є той факт, що у вітчизняній слідчо-судовій практиці розслідування вбивств типовим є виявлення та вилучення різноманітних матеріальних слідів, за результатами кваліфікованого дослідження яких вдається ідентифікувати особу потерпілого, осіб, присутніх на місці події до вчинення вбивства, особу вбивці, та інших осіб, причетних до його вчинення, а у випадку неможливості вирішення ідентифікаційних завдань – забезпечується можливість вирішення діагностичних завдань. Також слідчий отримує змогу моделювати механізм злочину, обставини

його вчинення тощо [93, с. 256; 251, с. 154]. Через це вагомого значення набувають завдання з забезпечення повного, швидкого та кваліфікованого огляду місця події, що у вирішальній мірі обумовлене залученням кваліфікованих спеціалістів, про що наголошується в юридичній літературі [271, с. 26] і підтверджують 93% опитаних нами респондентів (Додаток Б).

Можливість залучення спеціалістів до участі в оглядах гарантована положеннями ст.ст. 71, 237-239 КПК України та відомчих нормативно-правових актів. Порядок і тактика проведення огляду місця події є ситуаційно залежними [252, с. 168]. Визначення кількості та фаху спеціалістів, є однією з тактичних особливостей проведення огляду. Незважаючи на наявність законних гарантій і вагому роль спеціалістів у проведенні оглядів, слідчі досить часто нехтують перевагами такої взаємодії: вони або не використовують у повній мірі потенціал залучених спеціалістів, або взагалі не залучають останніх, що є неприпустимим і потребує викорінення зі слідчої практики.

На місці події, яким найчастіше стає або місце вчинення вбивства, або місце виявлення трупа, виникає потреба в отриманні допомоги спеціаліста-криміналіста (92%), кінолога (3%), водолаза (2%), вибухотехніка (1%), геолога та спеціалістів інших фахів (Додаток А). Будучи впевненими у тому, що ефективність цієї слідчої (розшукової) дії обумовлена межами спеціалізації та професійної компетентності спеціалістів, які залучаються, пропонуємо розглянути можливості участі останніх в згаданій слідчій (розшуковій) дії [93, с. 258].

Категорія спеціалістів у галузі криміналістики є однією з найбільш широко затребуваних під час здійснення оглядів. У повсякденній практиці роботи органів досудового розслідування НПУ такими фахівцями є працівники внутрішньовідомчих підрозділів техніко-криміналістичного забезпечення (інспектори-криміналісти та техніки-криміналісти). У складних випадках до огляду місця події можуть також залучатися спеціалісти з числа співробітників Експертної служби МВС України [420, с. 128].

Під час огляду місця вчинення вбивства спеціаліст-криміналіст надає технічну допомогу, що, як правило, полягає у здійсненні фото- та відеофіксації,

яка у разі проведення огляду місця події у житлі чи іншому володінні особи здійснення аудіо- та відеофіксації є обов'язковими (ч. 10 ст. 236 КПК України). Здійснення оглядової, орієнтуючої, детальної та вузлової фотозйомки на місці події також доручається спеціалісту-криміналісту.

Окрім фіксації перебігу огляду, спеціалістам-криміналістам доручається проведення вимірювань, складення планів і схем. На планах і схемах огляду місця події відображаються всі суттєві деталі, зокрема інформація про місце розташування та позу трупа, знаряддя вчинення вбивства, відображення особливостей взаємного розташування трупа та знаряддя вчинення вбивства на місці події, предметів, на яких розміщено сліди вчинення вбивства тощо. Плани і схеми на яких зафіксовано обстановку, що існувала на місці події, використовуються під час конструювання слідчих версій, визначення механізму вчинення злочину тощо. Більш того, правильно складений план дозволяє не тільки сформулювати загальне уявлення в учасників кримінального провадження про обстановку на місці події, а й на високому рівні проводити ситуаційні дослідження. Доручення цієї діяльності спеціалісту-криміналісту є важливим, адже будь-яка помилка в плані призводить до зміни вихідних даних, унеможлиблює встановлення фактів, що мають значення для провадження при проведенні судової експертизи та навіть може стати причиною невідповідності встановлених і дійсно існуючих на місці події обставин [54, с. 35-36].

Суттєвим завданням, у вирішенні якого допомагає інспектор-криміналіст під час оглядів місць вчинення вбивств є виявлення, вилучення та пакування слідів біологічного походження (потожирових слідів, крові, слини, сперми, волосся), слідів взуття, транспортних засобів, а також запахів слідів. Під час здійснення цих дій останній повинен застосовувати неруйнівні методи, і у разі не надання ними бажаного результату, за погодженням зі слідчим, може застосовувати руйнівні методи виявлення слідів. За можливості сліди вилучаються разом з об'єктами-слідоносцями, у разі неможливості вилучення слідової інформації спеціалістом здійснюється їх фотографування за правилами масштабної фотозйомки та виготовлення копій (відбитків та зліпків) цих слідів.

Пакування виявлених слідів, об'єктів-слідоносіїв, інших предметів здійснюється за допомогою спеціаліста згідно зі встановленими вимогами [170].

Під час огляду спеціаліст-криміналіст за власною ініціативою має право звертати увагу слідчого на обставини, що мають відношення до події злочину чи особливості речей і документів, за необхідності – допомагає скласти протокол огляду, з детальним відображенням у ньому виявленої слідової інформації. У протоколі здійснюється опис специфічних характеристик виявлених слідів (їх виду, кількості, локалізації, способів виявлення тощо). Також спеціаліст допомагає у створенні носіїв інформації за допомогою технічних засобів, на яких зафіксовано перебіг процесуальної дії. Після проведення огляду місця події залучені спеціалісти консультують слідчого з питань, вирішення яких пов'язане з застосуванням відповідних спеціальних знань і навичок, щодо порядку та особливостей пакування слідів та об'єктів-слідоносіїв, можливості їх дослідження, доцільності вирішення тих чи інших питань, а також потреби залучення для цього інших спеціалістів [170].

Під час розслідування вбивств, учинених шляхом підпалу, і наслідком яких є пожежі, спеціалісту-криміналісту доручається вилучення зразків для подальшої пожежно-технічної експертизи, якими зокрема можуть бути обгорілі предмети, вугілля, зола тощо. Такі дії слід проводити оперативно: 2-4 зразки – із осередку загорання, 2-4 (контрольні) – на значній відстані, з подальшим їх герметичним пакуванням у скляну, поліетиленову тару [220, с. 29].

Кінолог зі службовим собакою, який виїжджає на місце події, залучається до огляду місця вчинення вбивства задля встановлення напрямків руху пересування злочинця, його місцезнаходження, а також здійснення затримання злочинця по гарячих слідах. На місці вчинення вбивства кінолог зі службовим собакою можуть допомогти виявити труп, у разі наявності інформації про його приховування або частини розчленованого трупу, а також предмети, з якими контактував вбивця та відносно яких, у подальшому можуть бути призначені судово-одорологічні експертизи. Також кінолог зі службовим собакою допомагають у розшуку злочинця [120, с. 18].

Рішення про застосування службового собаки (собак) на місці події приймає слідчий на основі інформації (пропозицій) кінолога щодо доцільності такого застосування [164]. Як свідчить проведений нами аналіз слідчої практики розслідування вбивств у разі виявлення трупа у квартирах багатоповерхових будинків, розташованих у великих містах, залучення службового собаки, як правило, є безрезультатним. В інших випадках, зокрема якщо вбивство було вчинено нещодавно та є підстави вважати, що на місці події могли залишитися запахові сліди, його застосування є доцільним [120, с. 18].

Для отримання позитивного результату перед застосуванням службового собаки слід пересвідчитися, що на місці події не було сторонніх осіб. «Запуску» собаки має передувати фотографування місця події. У подальшому кінолог з дозволу слідчого здійснює збір запахових слідів і предметів для використання розшукових собак чи собак-детекторів. Рух за кінологом здійснюється на відстані 20-25 кроків, завданням слідчого та спеціаліста-криміналіста у цьому випадку є огляд прилеглої території задля виявлення слідів, знявдь кримінального правопорушення, інших предметів, що можуть бути долучені до кримінального провадження в якості доказів. За результатами своєї діяльності кінолог складає акт про застосування службового собаки у двох примірниках, один з яких долучається слідчим до протоколу огляду місця події, інший – зберігається в кінологічному підрозділі, а також складає довідку про результати застосування службового собаки або у разі невикористання рапорт із зазначенням причин [164].

Кінолог на місці вчинення вбивства може надавати допомогу у відібранні запахових слідів, які в подальшому будуть направлені на проведення кваліфікованого експертного дослідження шляхом моделювання поведінки злочинців на місці події, звертаючи увагу на місця тривалого їх перебування [177, с. 252], у чому йому допомагає слідчий.

Пошук запахових слідів має здійснюватися з дотриманням таких вимог: створення умов, які забезпечують максимальну збереженість запахових слідів; обмежена кількість учасників СОГ, дотримання правил поведінки й пересування

задля унеможливлення руйнування слідів чи їх забруднення сторонніми пахучими речовинами тощо [118; 119, с. 67].

Отже, кінолог зі службовим собакою сприяє виявленню та вилученню слідів вбивства, знявчю його вчинення, сприяє отриманню інформації, що може використовуватися під час формулювання слідчих версій, зокрема про пересування потерпілого, вбивці, використання останнім транспортного засобу тощо. Межі правового статусу кінолога у випадку його участі в огляді місця події визначаються ст. 71 КПК України, адже за таких умов він наділяється статусом спеціаліста.

За деяких обставин до участі в огляді місця події під час розслідування вбивства доцільним є залучення спеціаліста-біолога, якому доручають пошук слідів крові (замитих, стертих або знищених іншим способом) чи інших об'єктів біологічного походження. Під час розслідування вбивств така ситуація виникає у разі проведення додаткового огляду або коли огляд проводиться після спливу значного проміжку часу з моменту вчинення злочину.

До можливостей спеціаліста-біолога у процесі огляду місця події можна віднести: а) установлення подібності (або відмінності) мікрочастинок ґрунту, рослинності, знайдених на трупі, характерних для місця його виявлення; б) діагностику за такими мікрочастинками (або видом комах, що заселяють труп), можливого місця вчинення вбивства; в) з'ясування механізму слідоутворення за характером пошкоджень волокнистих матеріалів, виробів із них, об'єктів рослинного та тваринного походження, визначення типу (виду) слідоутворюючого об'єкта; г) орієнтовне визначення часу настання смерті з урахуванням аналізу розвитку рослинності, ентомофауни трупа; ґ) визначення специфічних властивостей і можливого походження окремих мікро частинок, волокон; д) діагностику типу тканини за її відбитками на елементах обстановки; е) визначення можливого попереднього місцезнаходження, належності знайдених предметів, знявчю злочину за характером наявних на них мікрочастинок; є) діагностику контактуючих об'єктів за мікрочастинками волокнистих матеріалів; ж) попереднє встановлення належності до єдиного цілого елементів

текстильних виробів; з) попереднє визначення часу вчинення вбивства шляхом вивчення нашарувань опалого листя, під якими знайдено останки людини тощо [31, с. 249].

У разі вчинення вбивства із застосуванням вогнепальної зброї, або виникнення пожежі, у якій загинуло двоє і більше осіб, вибуху, до участі в огляді місця події може залучатися спеціалізована пересувна лабораторія Експертної служби МВС. Прибувши на місце події, спеціалісти отримують від слідчого необхідну інформацію про обставини справи, дії учасників огляду на місці події, завдання, задля вирішення яких їх залучено та які вимагають застосування спеціальних знань. У подальшому вони визначають межі та порядок проведення огляду, здійснюють фотографування та відеозйомку місця події. На динамічній стадії огляду місця події та після отримання завдання про виявлення слідової інформації, спеціалісти визначають алгоритм пошуку доказів (слідів, речей, документів) і методи їх виявлення, після чого приступають до їх реалізації [93, с. 262; 170]. У цілому специфіка діяльності членів спеціалізованої пересувної лабораторії відповідає тій, що здійснюється інспектором-криміналістом.

Вагому роль під час огляду вчинення вбивства, учиненого з застосуванням вогнепальної зброї відіграє спеціаліст у галузі балістики на місці вбивства, учиненого з застосуванням вогнепальної зброї. Останній допомагає слідчому: фіксувати обстановку на місці події, виявляти зброю, сліди її застосування, у фіксації їх стану та характеристик; з'ясувати обставини застосування зброї (вид і модель застосованої зброї, дистанцію, напрямок пострілу, кількість і черговість проведення пострілів тощо); встановити причинний зв'язок між знайденими на місці події слідами застосування вогнепальної зброї і подією, що відбулася; визначити механізм утворення слідів застосування зброї та їхньої придатності для ідентифікації; побудувати версії тощо; вилучити та упакувати зброю, сліди її застосування, а також відібрати з них об'єкти для подальшої експертизи; за виявленими на місці події незгорілими частками пороху висуває припущення про взаємне розташування злочинця і жертви, напрямок і відстань пострілу, вид застосованого пороху і зразок зброї тощо [120; 304, с. 27-30].

Щодо огляду місця кримінального вибуху, то, як правило, у ньому бере участь багато фахівців, серед яких: вибухотехніки, спеціалісти у галузі радіоелектроніки, металознавства, будівництва, технології виробництва, експлуатації транспорту, інспектори органів пожежного нагляду, судові медики та ін. Однак, як слушно вказує О. А. Бухаченко, основну допомогу слідчому у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії, фіксації її результатів надає спеціаліст-вибухотехнік [63, с. 13].

Участь спеціаліста-вибухотехніка під час огляду місця події, який на підставі власних спеціальних знань, що ґрунтуються на розумінні процесів вибухового перетворення та інформації про ймовірний склад продуктів вибуху, допомагають виявити ознаки відображення вибуху у відповідних слідах [161, с. 323], виявити і вилучити фрагменти вибухового пристрою, залишки вибухових речовин або конструктивно схожих на них предметів. Задля їх виявлення спеціалісти-вибухотехніки застосовують дрейф-спектрометри та газові хроматографи.

За результатами проведених дій спеціаліст-вибухотехнік складає відповідний акт, який долучається до протоколу огляду місця події, у якому зазначає відомості про виявлені уламки та вибуховий пристрій, фрагментами якого вони є, а також технічні засоби або методи, що були застосовані для їх ідентифікації. Спеціаліст-вибухотехнік при огляді місця події спроможний оцінити потужність заряду вибухового пристрою, який спрацював, визначити спрямованість дії ударної хвилі, вид вибухової речовини, якою був оснащений вибуховий пристрій, окреслити зону пошуку речових доказів, висунути обґрунтоване припущення про місце перебування підричника під час вибуху керованого вибухового пристрою, установити інші обставини відповідно до конкретних умов огляду [63, с. 13]. Отримана інформація про вибуховий пристрій може бути використана для побудови слідчих версій і відповідних їм алгоритмів слідчих (розшукових) дій до отримання відповідного висновку експерта.

Зважаючи на те, що одним із поширених способів приховування вбивств – є скидання трупів у водойми, під час розслідування деяких з них виникає потреба у

залученні до оглядів водолазів. Найчастіше до таких оглядів у якості спеціалістів залучаються працівники рятувально-водолазних служб, що створюються як комунальні підприємства при органах місцевого самоврядування, а також працівників ДСНС. Потреба у їх залученні обумовлена необхідністю пошуку трупа на дні водойм, діставанні трупа та доставленні його до берега. Зважаючи, що це складний процес, особливо у разі довготривалого перебування трупа у воді, на ньому можуть бути як прижиттєві, так і посмертні ушкодження, тому на це слід звернути увагу під час огляду трупа за участю судово-медичного експерта.

Отже, огляд місця події є складною слідчою (розшуковою) дією, швидкість і повнота проведення якої обумовлені участю в ній спеціалістів різних фахів. Залучення спеціалістів до участі в огляді – є правом слідчого і лише у разі здійснення огляду місця події одночасно з оглядом трупа – обов'язком.

Не менш складною і поширеною слідчою (розшуковою) дією, що проводиться під час розслідування вбивств є *огляд трупа*, метою якого є виявлення ознак, що дозволяють встановити особу потерпілого, місце, час, обставини і причини смерті, а також ознак, що вказують на можливого злочинця.

Під час визначення правових засад використання спеціальних знань нами вже було визначено правову основу таких оглядів, якою передбачено, що вони здійснюються за обов'язкової участі судово-медичного експерта, який бере участь в ньому на всіх стадіях. Під час зовнішнього огляду трупа, який складається з двох стадій: загальної та детальної, обов'язково досліджують: позу трупа та його положення на місці події; стан одягу (чи його залишків) на трупі; ложе трупа; одяг на трупі; тіло трупа і пошкодження на ньому; предмети, виявлені в одязі трупа. Труп, особу якого не встановлено, фотографують, складають схему його розміщення, виготовляють зліпки та відбитки слідів, беруть зразки волосся, крові, тканин тіла, відбитки пальців [372, с. 30-31].

Слід відмітити, що слідчі не завжди вдаються до проведення оглядів трупа на місці його виявлення, а здійснюють їх у приміщеннях бюро судово-медичних експертиз через неможливість своєчасного залучення судово-медичних експертів. Неможливість залучення останніх пов'язана з нечисленністю штатів бюро і як

наслідок велику завантаженість судово-медичних експертів, на яких окрім чергування та виїздів на огляди покладається ще й проведення судово-медичних експертиз.

Відповідно до проведеного опитування слідчих органів НПУ, останні не залучають до оглядів трупів відповідних спеціалістів, через неможливість забезпечення їх своєчасного прибуття на місце події. Пояснюють це опитані респонденти тим фактом, що у випадку надходження повідомлення про виявлення трупа, виїжджає слідчий, який є членом СОГ, рекомендований час збору до виїзду для основних і додаткових СОГ при чергуванні за місцем розташування підрозділу – до 5 хвилин, а прибуття на місце події при перебуванні наряду в зоні оперативного реагування у межах міста до 7 хвилин, у сільській місцевості – до 20 хвилин [166]. Досить часто виїзд здійснюється не з територіального відділу поліції (НПУ), а після завершення іншого огляду місця події. Через відсутність у бюро судово-медичних експертиз службового транспорту для виїзду на місце події, увесь склад СОГ виїжджає за судово-медичним експертом, що вимагає більш тривалого проміжку часу для прибуття. Водночас відволікання судово-медичних експертів, кількість яких невелика, особливо в провінції, на виїзди для огляду всіх трупів (навіть не кримінальних) призводить до зниження якості їхньої роботи щодо проведення експертиз. У зв'язку з цим слід навести більш прогресивний досвід США, де відсутня обов'язкова вимога участі судово-медичного експерта при огляді трупа на місці події, а вирішення питання про залучення останнього покладено на детектива залежно від обставин справи. У зв'язку з цим Р. Л. Степанюк та С. П. Лапта запропонували уточнити формулювання ч. 1 ст. 238 КПК України, якою передбачили, що «огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі лікаря або, за необхідності, судово-медичного експерта» [417, с. 305]. Ми підтримуємо пропозицію вчених, адже вбачаємо її цілком раціональною, оскільки огляд трупа особи щодо якої немає підстав вважати, що вона стала потерпілою від учинення протиправних дій, достатньо проводити тільки за участю лікаря. Тому вважаємо, що ч. 1 ст. 238 КПК України слід викласти у такій редакції «Огляд трупа слідчим,

прокурором проводиться за обов'язкової участі лікаря, а у разі наявності підстав, що свідчать про насильницький характер смерті – за участю судово-медичного експерта».

Має місце у слідчій практиці і нехтування законодавчою вимогою про забезпечення участі судово-медичного експерта в оглядах трупа, тобто слідчі здійснюють огляди без залучення спеціалістів, шляхом їх проведення одночасно з оглядами місця події, за результатами чого складають протоколи огляду місця події, житла чи іншого володіння особи, хоча фактично під час їх здійснення проводили ще й огляд самого трупа.

За результатами вивчення слідчої та судової практики розслідування вбивств нами встановлено, що участь судово-медичних експертів у одночасних оглядах місць подій, поєднаних з оглядом трупів, забезпечувалася лише у 70,5% кримінальних проваджень, у 17,5% – огляд трупа на місці події не проводився взагалі, а здійснювався у бюро судово-медичної експертизи, у 5% проваджень – слідчі не залучали до оглядів судово-медичних експертів, а у 6% – не проводили огляди взагалі (Додаток А).

Окремо слід наголосити на необхідності здійснення огляду трупа за участю судово-медичного експерта на місці його виявлення, що пояснюється потребами у виявленні та фіксації обставин, які відіграють вагоме значення при проведенні судово-медичної експертизи та взагалі для розслідування злочину. До таких обставин належать: 1) положення трупа відносно інших предметів на місці події; 2) поза трупа; 3) ложе трупа; 4) одяг та пошкодження на ньому, його стан, відповідність порі року тощо; 5) температура трупа, ступінь вираження трупних явищ у певний час огляду (трупні плями та трупне заляккання); 6) наявність і характер тілесних ушкоджень на трупі; 7) фактори зовнішнього середовища (температура повітря, вологість, наявність опадів) тощо.

За результатами аналізу слідчої практики розслідування вбивств слід відмітити, що не проведення огляду трупа на місці його виявлення відбувається не тільки через неможливість своєчасного залучення спеціаліста, а й через несприятливі погодні умови (наприклад, труп було виявлено вночі під час

хуртовини) [93, с. 260-261; 94]. Також встановлено, що у 0,95% кримінальних проваджень були виявлені окремі скелетовані останки, через що здійснювався фактично лише огляд місця події. Уважаємо, що така практика є неприпустимою з декількох причин.

Потреба у здійсненні огляду трупа на місці його виявлення пояснюється тим, що при транспортуванні до бюро судово-медичної експертизи первинний вигляд одягу може змінитися, про що постійно наголошується у криміналістичній літературі [267; 421, с. 77]. Ці ж обставини пояснюють необхідність фіксації тілесних ушкоджень, адже вони також можуть змінити свій первинний вигляд, а в окремих випадках і зникнути, наприклад, слабо виражена странгуляційна борозна [267]. Інформація про трупні явища та фактори зовнішнього середовища, що існували на місці події на момент його виявлення, впливають на можливість точного встановлення часу настання смерті при проведенні судово-медичної експертизи. Тому згадані відомості мають бути зафіксовані у протоколі огляду, а його копія – надіслана судово-медичному експерту разом із постановою про призначення судово-медичної експертизи трупа.

Під час розслідування вбивств досить часто виникає потреба у проведенні *слідчих експериментів* (34%). Поширеність цієї слідчої (розшукової) дії обумовлена її метою (ст. 240 КПК України) та завданнями, виконанню яких вона сприяє [130; 240]. При прийнятті рішення про проведення слідчого експерименту слідчий має усвідомлювати, що існують достатні відомості, які вказують на можливість досягнення мети цієї слідчої (розшукової) дії, а також висловлена добровільна згода потенційного учасника.

Учені, які займалися дослідженням тактики проведення слідчих експериментів одногосно констатують, що ця слідча (розшукова) дія належить до однієї з найбільш складних [130, с. 53; 211, с. 249], а задля полегшення її проведення та підвищення ефективності доцільно залучати спеціалістів [43, с. 86; 115; 375]. Можливість участі останніх у слідчих експериментах гарантована положеннями ч. 2 ст. 240 КПК України, відповідно до якої спеціалістові доручається здійснення вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис,

складання планів і схем, виготовлення графічних зображень, відбитків і зліпків, що додаються до протоколу [240].

У досліджуваній нами категорії злочинів найчастіше слідчі експерименти проводяться за участю підозрюваних (98%), рідше свідків (12%) (Додаток А). Проведення цієї слідчої (розшукової) дії за участі підозрюваних обумовлене необхідністю уточнення чи перевірки їх показань, адже задля свого захисту останні або намагаються викривити обставини вчинення кримінального правопорушення з метою уникнення кримінальної відповідальності, або зменшення міри своєї вини у вчиненому вбивстві. У спростуванні чи підтвердженні позиції захисту досить вагому роль відіграють спеціальні знання, зокрема медичні, адже завдяки їх застосуванню експерт здійснює їх оцінку у межах кваліфікованого експертного дослідження. Також спеціаліст допомагає проводити досліді і випробування, фіксувати отримані результати, кваліфіковано складати протокол слідчої (розшукової) дії тощо.

Питання про залучення спеціаліста до участі в слідчому експерименті, як правило, вирішується слідчим самостійно, про що вказали 92% опитаних нами респондентів. Водночас у 6% кримінальних проваджень залучення спеціалістів, шляхом подання відповідного клопотання, ініціювали, як сам підозрюваний, так і його захисник. Менш поширеним є надання таких вказівок керівниками органів досудового розслідування та процесуальними керівниками у кримінальному провадженні – прокурорами (2%) (Додаток Б).

За результатами аналізу слідчої та судової практики, доходимо висновку, що найчастіше до участі в слідчому експерименті під час розслідування вбивств, у якості спеціалістів залучаються спеціалісти-криміналісти (64%), спеціалісти у галузі медицини (21%) та інші фахівці (Додаток А).

Найпоширенішою підставою залучення спеціаліста у галузі криміналістики до слідчого експерименту є отримання технічної допомоги. При цьому участь спеціалістів цього фаху не зводиться лише до надання ними технічної допомоги, сутність якої розкрита законодавцем у положеннях ч.2 ст. 240 КПК України, спеціаліст залучається ще й для надання допомоги слідчому під час вирішення

ряду інших завдань. Окрім технічної, як слушно вказує Є. О. Даніч, під час слідчого експерименту спеціаліст виконує консультаційну, довідкову, інформаційну, організаційно-технічну функції [133, с. 76]. Водночас участь спеціаліста в слідчому експерименті не має розцінюватися слідчим як спосіб самоусунення чи перекладення своїх обов'язків на спеціаліста, що є досить поширеним у слідчій практиці, адже організація та безпосереднє проведення цієї дії, належна її фіксація та дотримання інших умов, які суттєво впливають на її перебіг, покладаються на слідчого [203, с. 17].

З урахуванням нормативно-правових положень, на підставі проаналізованого емпіричного матеріалу, а також викладених у криміналістичній літературі підходів до класифікації різновидів слідчих експериментів, можемо визначити ті різновиди, що є типовими під час розслідування вбивств і передбачають обов'язкове використання спеціальних знань. На нашу думку, такі слідчі експерименти доцільно класифікувати на дві великі групи. До першої групи ми відносимо ті, що проводяться задля перевірки відомостей, які мають значення для кримінального провадження (проведення дослідів, випробувань тощо), зокрема для:

а) установлення можливості бачити, чути в певних умовах, розрізнати деталі, що характеризують цей об'єкт, у тому числі з застосуванням певних технічних засобів. Як правило, такого виду слідчі експерименти проводяться за участю свідків, задля підтвердження або спростування можливості сприймати обставини вчинення вбивства або особу вбивці, його ознак за певних умов (залежно від умов освітлення, відстані до сприймаючого об'єкта тощо);

б) перевірки можливості вчинення певної дії за деякий проміжок часу. Під час такого експерименту перевіряють можливість подолати відстань, виконати певну роботу за конкретний час, для чого подеколи залучають дублера. Наприклад, замість водія таксі, який з об'єктивних причин не може взяти участь в експерименті для забезпечення або спростування алібі підозрюваного, його може замінити інший таксист. Проте дублером може бути залучено особу, яка має аналогічний вік, стаж, професійні навички [133, с. 109]. Інший приклад стосується

з'ясування можливості переміщення підозрюваним трупа в просторі (наприклад, самостійного перенесення тіла потерпілого на значну відстань від місця вчинення вбивства за відповідний проміжок часу без використання або з використанням додаткових знарядь і засобів);

в) з'ясування спеціальних і професійних навичок особи. Таку перевірку проводять у випадках, коли підозрюваний з певних причин стверджує, що саме він, володіючи необхідними професійними навичками, виконав конкретну роботу [235]. Наприклад, зробив зашморг для ініціювання повішення особи шляхом виготовлення певних вузлів.

Під час проведення слідчих експериментів першої групи найчастіше залучають спеціалістів у галузі криміналістики – інспекторів-криміналістів, що пояснюється необхідністю здійснення великого об'єму технічних дій. Так задля об'єктивної фіксації ходу та результатів проведених дослідів, випробувань тощо слідчий приймає рішення про безперервну фіксацію перебігу слідчої (розшукової) дії шляхом здійснення відеозйомки (здійснювалася у 84% проаналізованих кримінальних проваджень (Додаток А). Відеозапис дозволяє наочно відобразити динамічні елементи змісту цієї слідчої (розшукової) дії, зокрема самостійність у демонстрації обстановки, зміст окремих дій, реакцію особи, показання якої перевіряються [301, с. 260], а також дозволить встановити, чи не було порушень законних прав і інтересів учасників слідчого експерименту.

Окрім доручення здійснення відеозапису, спеціалістам-криміналістам також досить часто під час проведення слідчих експериментів, спрямованих на перевірку певних відомостей, доручалося проведення вимірювань, складання планів і схем. Наприклад, плани місцевості з відображенням напряму переміщення підозрюваного складалися спеціалістами під час проведення тих слідчих експериментів, у ході яких підозрювані вказували напрямок переміщення та залишення трупа чи його частин з метою їх приховування або інсценування нещасного випадку, місць, де залишали знаряддя вчинення злочину чи речі, на яких збереглися сліди вчиненого вбивства тощо.

Для вимірювання відстаней, складання схем тощо доцільно запрошувати спеціаліста-топографа. Це важливо, коли слідчий експеримент проводять на великій за площею місцевості зі складним рельєфом або в гірській місцевості. Топограф допомагає не тільки професійно складати схеми території проведення масштабної слідчої (розшукової) дії, а й точно визначати відстань між двома об'єктами чи точками відліку, між якими складні природні умови для пересування, гірські долини тощо [133, с. 99-100].

Складені плани та схеми мають відображати дислокацію учасників експерименту й об'єктів у місці його проведення. План, який складають у масштабі, найчастіше використовують для фіксації місця розташування людей та об'єктів, у статичному стані розміщення понятих, інших учасників, місця дії тощо. Для фіксації динамічних стадій експерименту схеми складають стосовно кожної стадії експерименту окремо. Їх креслять довільно, не в масштабі, а необхідні розміри проставляють безпосередньо на відповідних ділянках. Схематично може бути зафіксовано шлях людини або транспортного засобу, фіксуючи положення (місця) в певні вузлові моменти. Іноді можуть складати графіки типу «шлях – час». На такому графіку фіксують, наприклад, рух транспортного засобу із заданою швидкістю визначеним шляхом і рух людини (швидкість, шлях відомі) до місця їхньої зустрічі, тобто місця, коли транспортний засіб потрапив у поле зору людини [43, с. 159].

Під час участі в слідчих експериментах першої групи дії спеціалістів також можуть полягати у коригуванні дослідних дій у межах їх спеціальних знань, їх фіксації у протоколі у випадку повторного або неодноразового проведення дослідницьких дій [43, с. 159-160].

Другу групу складають слідчі експерименти, метою яких є уточнення відомостей, що мають значення для кримінального провадження, а саме:

а) слідчий експеримент для встановлення механізму вчинення певних дій [133, с. 107], наприклад, задля з'ясування способу проникнення до приміщення, механізму нанесення тілесних ушкоджень потерпілому тощо.

Найпоширенішою під час розслідування вбивств у таких слідчих експериментах є участь судово-медичного експерта (21% Додаток А). Участь судово-медичного експерта або фахівця у галузі судової медицини полягає в дослідженні та реконструкції подій, що відбулися, та подальшому поставленні на вирішення експерта запитань про можливість чи неможливість утворення конкретних тілесних ушкоджень у певній ситуації [125, с. 180]. Можливість самостійного сприйняття спеціалістом механізму та локалізації нанесення тілесних пошкоджень, на які вказує особа під час проведення слідчої (розшукової) дії, а також можливість постановки спеціалістом додаткових запитань – усе це є запорукою ефективного проведення додаткової судово-медичної експертизи [89, с. 58], адже висновки експерта, який безпосередньо спостерігав за відтворенням обстановки вчинення злочину під час слідчого експерименту, є більш обґрунтованими, аніж висновки, сформовані виключно на підставі вивчення матеріалів кримінального провадження.

У ході такого слідчого експерименту також може бути відтворено спосіб учинення вбивства (зокрема обстановку і способи підготовки, безпосереднього вчинення та приховування вбивства), можуть відшукуватися й вилучатися предмети, які мають значення для кримінального провадження (зброя вчинення вбивства, предметів, які зберегли на собі сліди вчинення злочину, засобів, що використовувалися винним тощо). Наприклад, у кримінальному провадженні № 12017040640001900, що розглядалося Бабушкінським районним судом м. Дніпро, на стадії досудового розслідування проводився слідчий експеримент за участю підозрюваного, під час якого останній вказав напрям свого пересування, а також на місця, де він приховав динамометричний ключ і речі, у які він був одягнений в момент вбивства. Згадані предмети були вилучені під час слідчого експерименту [68]. У цьому контексті слід наголосити, що виявлені предмети підлягають фіксації за допомогою техніко-криміналістичних засобів, детальному опису в протоколі слідчої (розшукової) дії, вилучення й пакуванню, у чому може допомогти залучений спеціаліст-криміналіст. Водночас слід погодитися з вченими, які зауважують, що під час таких складних дій, пов'язаних

з одночасною фіксацією перебігу слідчої (розшукової) дії та виявленням і вилученням слідів злочину, не варто обмежуватися участю одного спеціаліста, адже діяльність останнього під час перевірки складних слідчих дій за змістом передбачає два окремі види діяльності спеціаліста [326, с. 179-183], що актуалізує залучення групи спеціалістів [486].

б) слідчий експеримент для встановлення механізму утворення слідів. Зазначений експеримент також передує призначенню відповідної експертизи [133, с. 109].

На заключному етапі слідчого експерименту, залучений спеціаліст будь-якого фаху допомагає скласти протокол проведення слідчої (розшукової) дії. Він, як і інші учасники, має право ознайомитися з матеріалами кримінального провадження, внести до нього зауваження або додати свої письмові пояснення, що будуть долучені в якості додатку до протоколу. Зміст пояснень спеціалістів, як правило, становлять розбіжності між повідомленими учасником відомостями та отриманими результатами, причини яких мають як суб'єктивний характер, так і об'єктивний, що зокрема полягають у допущенні суттєвих помилок під час організації випробувань. Тобто на заключному етапі спеціаліст, як вказує В. В. Коваленко, допомагає ще й оцінювати отримані результати [193], може у консультативній формі роз'яснювати застосовані методи й отримані результати, вказати на певні недоліки, зробити висновки щодо результатів відтворення обстановки й обставин певної події або дій особи, проведення необхідних дослідів чи випробувань тощо [133, с. 192].

Досить поширеним під час розслідування вбивств є залучення спеціалістів до участі у відбиранні біологічних зразків для експертизи (ч. 3 ст. 245 КПК України), зокрема й негласному отриманні зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України).

Законодавцем у ч. 2 ст. 245 КПК України визначено порядок відібрання зразків з речей і документів, а також відбирання біологічних зразків у особи (ч. 3 ст. 245 КК України). Останнє здійснюється гласно, за тими ж правилами, що й освідування особи. Водночас передбачене й негласний спосіб відібрання зразків, у

разі, якщо їх гласне отримання неможливе без завдання значної шкоди кримінальному провадженню (ст. 274 КПК України) [240].

У загальному розумінні під отриманням зразків для експертизи розуміють самостійну слідчу (розшукову) дію, що відіграє допоміжну, забезпечувальну роль у проведенні ідентифікаційних порівняльних досліджень та у випадках, установлених кримінальним процесуальним законом, забезпечується можливістю застосування заходів примусу [216, с. 9]. Негласне отримання зразків – це негласна слідча (розшукова) дія, що полягає у здійсненні на підставі ухвали слідчого судді дій щодо отримання і закріплення без відома власника чи володільця біологічних зразків або вилученні та фіксації інших матеріальних носіїв юридично значущої інформації як об'єктів подальшого порівняльного дослідження, зокрема в публічно недоступних місцях, якщо їх отримання під час проведення гласної слідчої дії неможливе [427, с. 454].

Під час розслідування вбивств типовим є гласне отримання біологічних зразків (94%) (Додаток А), під якими слід розуміти зразки, що походять від людини як біологічної сутності, – кров, слина, сперма, волосся, екскременти, частки епідермісу, потожирова речовина та інші біологічні матеріали [216, с. 14-15]. Відібрання зразків може полягати як у відібранні власне зразків особи, так і тих, що збереглися на її тілі, унаслідок вчинення кримінального правопорушення, походження та приналежності яких ще планується встановити.

Юридичною (правовою) підставою для отримання біологічних зразків для експертизи є постанова прокурора або ухвала слідчого судді, науковою – неможливість вирішення поставлених експерту питань без спеціально дібраного порівняльного матеріалу [241, с. 550]. Підготовку необхідних процесуальних документів, які гарантуватимуть належний порядок подальшого проведення слідчої (розшукової) дії та виключатимуть можливість визнання їх неналежним доказом, здійснюють на стадії підготовчого етапу [95, с. 198-199].

Ще однією необхідною умовою відібрання зразків у особи, про яку вказують у криміналістичній літературі, є попереднє вивчення особи, у якої відбиратимуть зразки для проведення експертизи. Як зазначає Н. С. Моргун,

вивчення особи надає змогу спрогнозувати лінію її поведінки, визначитися з тим, у якій ситуації відбуватиметься отримання зразків: конфліктній чи безконфліктній. Якщо ситуацію прогнозують як конфліктну, слід отримати ухвалу слідчого судді для примусового відбирання в особи біологічних зразків, запросити спеціалістів, які сприятимуть проведенню цієї дії, зокрема для фото- чи відеофіксації, застосування науково-технічних засобів, необхідних для проведення процесуальної дії, що забезпечать всебічне та повне отримання зразків для експертизи [289, с. 66].

Під час розслідування вбивств найчастіше виникає потреба у відібранні біологічних зразків підозрюваного. Про можливість добровільного надання ним необхідних зразків можна з'ясувати ще під час його допиту, а у випадку відмови – протокол допиту може бути наданий у якості матеріалів, які обґрунтовують вимоги, викладені у клопотанні про примусове відбирання зразків.

Обов'язковими умовами отримання біологічних зразків є: відбирання їх належним суб'єктом; від особи, яка має відповідний процесуальний статус, необхідний для отримання у неї зразків; з дотриманням умов, установлених кримінальним процесуальним законодавством; з урахування положень КПК України щодо недопустимості доказів, отриманих внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, а також із застосуванням методів, які не повинні бути небезпечними для життя і здоров'я осіб, в яких відбираються зразки [216, с. 11].

Методика отримання біологічних зразків передбачає такі способи: 1) загальні (отримання зразків волосся, нігтів, слини); 2) спеціальні, тобто пов'язані з застосуванням медичних методів і маніпуляцій (отримання зразків крові, шлункового соку) [256, с. 145].

Правильність відбирання біологічних зразків, на нашу думку, обумовлена своєчасним залученням спеціалістів, який наділений навичками поводження зі сучасними науково-технічними засобами і методами. Потреба в залученні спеціаліста пов'язана не тільки з тим, що подекуди відбирання зразків є травматичним, і внаслідок порушення відповідних вимог, може бути завдано шкоду життю та здоров'ю особи, але й через те, що саме участь спеціаліста

гарантує можливість вилучення зразків, які відповідатимуть ряду умов, що висуваються до них. До таких вимог зокрема належать: виключення можливості походження зразків від об'єктів, які перевіряють; вилучені зразки, відображають достатній обсяг їх властивостей; вони придатні для порівняння з ідентифікуючими об'єктами [233]. Більш того, саме завдяки залученню спеціалістів до відібрання зразків можливо вирішити комплекс тактичних завдань, серед яких:

- 1) визначення потрібного виду, кількості та якості зразків;
- 2) визначення умов відібрання зразків (місця, часу, фізіологічного стану особи, у якої відбиватимуться зразки);
- 3) здійснення кваліфікованого опису проведених процесуальних дій та опису характеристик вилучених зразків у протоколі;
- 4) проведення попереднього дослідження вилученого;
- 5) дотримання правил пакування вилучених зразків та подальших умов їх збереження;
- 6) отримання консультацій щодо подальшого формулювання запитань, які доцільно поставити на вирішення експерта під час проведення експертного дослідження тощо [83, с. 96];
- 7) дотримання інших суттєвих умов (рекомендацій та правил), розроблених МОЗ України, а також іншими відомствами.

Суттєвою вимогою є обрання місця відбору біологічних зразків. Як вказує С. О. Коропецька відібрання крові, сперми, слини та інших виділень людського організму можливе з дотриманням санітарних норм, що унеможливають заподіяння шкоди здоров'ю особи, в якій вони відбираються, зокрема в умовах медичного закладу [216, с. 11]. Під час розслідування вбивств, підозрювані, як правило, перебувають у слідчих ізоляторах, у зв'язку з чим, організація слідчої (розшукової) дії є більш ускладненою, адже слідчий має або забезпечити присутність лікаря (судово-медичного експерта) у приміщенні слідчого ізолятора, або забезпечити вивезення підозрюваного для участі в слідчій (розшуковій) дії до бюро судово-медичної експертизи чи медичного закладу.

Ретельно слід підходити щодо підготовки засобів, які доцільно використовувати для здійснення змивів, вжиття ряду дій перед пакуванням і щодо підготовки самого пакування [194, с. 228].

Досить складним є відібрання зразків для проведення молекулярно-генетичних досліджень, адже задля збереження ДНК доцільно здійснити правильний їх відбір і пакування, створити і в подальшому підтримувати відповідні умови зберігання та, у певних випадках, забезпечити якнайшвидше призначення згаданої експертизи [88, с. 85]. Тому за відсутності відповідних знань і навичок у слідчого доцільним є залучення спеціаліста-генетика.

Найбільш розповсюдженим на практиці є відібрання букального епітелію, адже цей метод є безпечним, його здійснюють з використанням стерильних ватяних паличок і щіточок [178]. Проте вагому роль у вирішенні ідентифікаційних завдань під час молекулярно-генетичної експертизи відіграє дотримання ряду інших вимог, про які, як правило, відомо лише спеціалістам відповідного профілю. Серед яких зокрема:

1. За одну годину до відібрання потрібно утриматися від паління та вживання їжі й будь-яких напоїв.

2. Перед відбиранням зразків букального епітелію кілька разів прополоскати ротову порожнину чистою водою, не використовуючи при цьому зубної пасти або інших засобів гігієни для порожнини рота.

3. Якщо дитина не може самостійно прополоскати ротову порожнину – їй необхідно дати попити води (якщо дитина не п'є води – відбір зразків у дитини здійснюють не раніше ніж за дві години після годування груддю або за одну годину після годування дитячими сумішами).

4. Для безпосереднього відбирання зразків букального епітелію особа, у якої відбирають біологічні зразки (для малолітньої особи – батько або мати), поміщає щіточку (або стерильну ватяну паличку) у ротову порожнину і проводить нею щонайменше 10 разів по внутрішніх поверхнях правої та лівої щоки (злегка натискаючи та повертаючи щіточку чи ватяну паличку). Для кожної особи процес

відбирання зразків повторюють двічі (з використанням ще однієї щіточки або ватяної палички).

5. Після завершення процедури відбирання зразків букального епітелію складають відповідний акт (якщо участь у процесі, крім особи, у якої було відібрано зразок, бере виключно працівник Експертної служби МВС) або протокол відбору зразків слідчим [285]. У подальшому виявлені й відібрані біологічні зразки, а також речові докази, потрібно висушити, запакувати у паперове пакування і зберігати у прохолодному, з низькою вологістю місці, за відсутності сонячного світла. У разі замороження зразків, необхідно уникати випадків їх неодноразового розмороження. Зважаючи на наявність великої кількості вимог, яких слід дотримуватися під час відбирання зразків букального епітелію, важливості не допущення контамінації (забруднення об'єктів біологічного походження чужорідною ДНК), доцільним є залучення до участі в цій слідчій (розшуковій) дії спеціаліста у галузі генетики.

Не менш складним є відбирання зразків крові, що також доцільно здійснювати за участю спеціаліста у галузі медицини. Ця дія досить складна, адже кров беруть із пальця чи вени ліктьового згину в кількості 2-3 мл. Суттєвими є вимоги щодо транспортування та зберігання зразків. Наприклад, якщо строк транспортування крові в лабораторію не перевищує 1-2 доби (у негарячу пору року), то її надсилають у рідкому вигляді в чистому флаконі з-під пеніциліну, щільно закривають поліетиленовою чи гумовою пробкою, з етикеткою з зазначенням дати взяття крові і прізвища особи, у якої вона відібрана. При більш тривалому терміні транспортування кров спочатку висушують при кімнатній температурі, попередньо виливши її на чисту марлю, складену в чотири шари (пляма має бути розміром 5-6 см). Після висихання крові марлю поміщують у паперове пакування із зазначенням на ньому дати відібранні зразків та анкетних даних особи, у якої вони відібрані. У другий конверт кладуть чисту марлю від того ж шматка для контролю. Зразок крові з трупа береться під час розтину з порожнини серця чи великих судин. Для уникнення загнивання, зразки крові зберігають у холодильнику й доставляють у найкоротші строки в лабораторію на

дослідження [75, с. 39; 312, с. 28-29]. За результатами взяття зразків крові слідчий складає протокол, який підписує лікар, медсестра й особа, в якій взята кров.

За умов, коли підозрюваний активно, фізично протидіє виконанню ухвали суду про примусове відібрання зразків, у юридичній літературі наголошують про необхідність залучення до цієї слідчої (розшукової) дії спеціаліста, який би надав оцінку психологічного або психічного стану цієї особи [287, с. 172; 470, с. 130].

Провадження негласного отримання зразків вимагає, окрім дотримання визначених вище умов, ще й виконання правових приписів, які стосуються загальних правил провадження негласних слідчих (розшукових) дій (ст.ст. 246, 248–250, 252 КПК України). Найчастіше потреба в негласному отриманні зразків для проведення порівняльного дослідження, виникає у разі вилучення на місці вчинення злочину біологічних слідів ймовірного злочинця [276, с. 165]. Як приклад може бути наведене кримінальне провадження, що розглядалося Жовтневим районним судом Миколаївської області. Відповідно до матеріалів справи, 15.05.2019 обвинувачений прийшов до місця проживання потерпілих, маючи при собі раніше заготовлений предмет продовгуватої форми із загостреними гранями, шириною близько 1-1,5см, з метою заволодіння чужим майном, шляхом вчинення розбійного нападу та умисного вбивства двох осіб. У подальшому обвинувачений здійснив усі дії, необхідні задля реалізації злочинного умислу до кінця, унаслідок чого потерпілі загинули. Під час огляду місця події слідчим виявлено та вилучено рукавичку з генетичними ознаками клітин зразка крові потерпілої та невстановленої особи чоловічої генетичної статі. У подальшому під час розслідування на підставі ухвали слідчого судді Миколаївського апеляційного суду від 20 червня 2019 року надано дозвіл на проведення негласної слідчої дії- негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (букальний епітелій тощо) у обвинуваченого (Т.2 а.с.239). Відповідно до протоколу негласної слідчої (розшукової) дії, шляхом проведення візуального спостереження за поведінкою обвинуваченого з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження проведено негласне отримання зразків клітинних елементів, що

необхідні для порівняльного дослідження, зокрема вилучено недопалок цигарки. У подальшому проведено молекулярно-генетичну експертизу у ході якої встановлено, що Генетичні ознаки клітин з ядрами, виявлених на недопалку, який вилучений у ході проведення негласної слідчої (розшукової) дії, містяться серед змішаних генетичних ознак на рукавиці, і належать четвертій невстановленій особі чоловічої статі, якою було визначено генетичні ознаки обвинуваченого [70].

Суттєва відмінність відібрання біологічних зразків полягає в тому, що у випадку гласного відібрання зразків у особи, вона повинна мати процесуальний статус у кримінальному провадженні, а у випадку негласного отримання зразків – такої умови не висувається.

За результатами слідчої та судової практики розслідування вбивств доходимо висновку, що дискусійним залишається питання про відібрання зразків тканин і органів або частин трупа, адже воно по-різному висвітлюється у наукових колах. М. Й. Кулик, Н. С. Моргун, Ю. В. Терещенко з цього приводу запропонували доповнити ст. 245 КПК України положенням про особливий порядок відібрання зразків тканин і органів або частин трупа як особливого об'єкта матеріального світу з посиланням на спеціальну норму статті 239 КПК України, у якій визначається процесуальний порядок огляду трупа, пов'язаного з ексгумацією [250, с. 123]. На нашу думку, така пропозиція є логічною, однак не врегульовує порядок відібрання зразків тканин і органів трупа, що не пов'язані зі здійсненням ексгумації.

Відповідно до Правил проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи здійснюється відбір певних видів біологічних зразків (вид та розмір визначається в залежності від причини смерті), подальше їх дослідження у ході експертизи, а також забезпечується їх зберігання у гістологічному архіві протягом трьох років [351]. Це сприяє забезпеченню можливості проведення повторних або інших видів судових експертиз без необхідності здійснення ексгумації [343; 437], а отже, не передбачає посягання на морально-етичні норми, прийняті у суспільстві.

Наразі практикою вироблено два підходи для відібрання зразків тканин і органів трупу з гістологічного архіву: на підставі ухвали слідчого судді або суду про тимчасовий доступ до речей або ж на підставі постанови прокурора, у випадку здійснення досудового розслідування. Таким чином, уніфікованої практики вилучення зразків тканин і органів або частин трупа наразі не існує, а отже, достеменно визначити яким чином судова колегія під час розгляду кримінального провадження оцінить здобуті докази неможливо. Непроцесуальний підхід до вилучення зразків тканин і органів або частин трупа призводить до знищення біологічного матеріалу, який і так є вичерпним, а тому за деяких випадків – знижує ймовірність завдань кримінального провадження.

Менш характерним, однак також досить поширеним під час розслідування вбивств, є проведення обшуків. Метою цієї слідчої (розшукової) дії є виявлення, фіксація та вилучення предметів, слідів, за результатами дослідження яких буде отримано інформація про обставини вчинення кримінального правопорушення або його механізм, відшукування знарядь учинення вбивства або майна, що було здобуто внаслідок його вчинення, предметів, вилучених законом з обігу, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб і трупів [303, с. 48-49]. Залучення спеціаліста до участі в обшуку є типовою формою використання спеціальних знань під час проведення такого роду дій, окремі аспекти реалізації якої вже неодноразово вивчалися вітчизняними вченими [208; 303; 388; 487 та ін.].

Функції спеціаліста під час проведення обшуку є подібними до тих, що виконує спеціаліст під час огляду, серед яких: технічна; довідкова; консультаційна; організаційно-технічна; інформаційна. Обираючи тактику залучення спеціаліста до обшуку, визначення фаху спеціалістів та кількість осіб, яких слід залучити, ураховуючи: 1) вид обшуку, який буде проведено (житла чи іншого володіння особи, приміщення, місцевості, транспортного засобу, особи); 2) особливості об'єкту обшуку та предметів обшуку (знаряддя злочину, речі та цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети й документи, що мають значення для встановлення істини у справі або злочинця, який

переховується); 3) суб'єкта, у якого проводять обшук; 4) мету обшуку; 5) якого спеціаліста слід запросити; 6) необхідність запрошення кількох спеціалістів до проведення обшуку; 7) ситуацію, у якій буде проведено обшук (залежно від наявних матеріалів кримінального провадження); 8) чи буде це додатковий, повторний обшук; 9) необхідність залучення спеціаліста до проведення тактичної операції «груповий обшук» [487, с. 2].

Ураховуючи складність досліджуваної слідчої (розшукової) дії, В. В. Коваленко сформулював рекомендації щодо комплексного використання спеціальних знань, серед яких:

1) завчасне формування групи спеціалістів, знання яких будуть необхідні під час проведення обшуку і своєчасне вжиття організаційних заходів щодо забезпечення їх участі в слідчій (розшуковій) дії;

2) забезпечення діяльності групи спеціалістів на підставі чіткого узгодженого плану (дотримання засади плановірності);

3) повноцінне використання всіх форм і способів взаємодії слідчого зі спеціалістами та спеціалістів один з одним на кожній стадії проведення обшуку;

4) активне використання групи спеціалістів у фіксації результатів обшуку [193].

Проведений аналіз слідчої практики розслідування умисних вбивств дозволяє констатувати, що найчастіше до участі в обшуках залучаються такі спеціалісти як: спеціаліст-криміналіст (брав участь у 97% проаналізованих нами кримінальних проваджень, у яких проводилися обшуки); судово-медичний експерт (лікар) (6%); працівники підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій (3%); кінологи зі службово-розшуковими собаками (3%); вибухотехніки НПУ (1%) та ін. (Додаток А).

Під час проведення обшуків у ході розслідування вбивств найчастіше виникає потреба саме в отриманні технічної допомоги спеціаліста-криміналіста, яка переважно полягає у здійсненні фото- та відеофіксації перебігу цієї слідчої (розшукової) дії, а також у вилученні та пакуванні об'єктів пошуку.

З урахуванням об'єктів пошуку, підбір спеціаліста-криміналіста має здійснюватися на підставі наявності у нього навичок поводження з техніко-криміналістичними засобами, потреба у яких виникне під час проведення обшуку. Найчастіше виникає потреба у застосуванні таких техніко-криміналістичних засобів: 1) засобів фіксації (фото-, відеоапаратура); 2) засобів виявлення невидимих і мало видимих слідів, інших об'єктів і слідів; 3) пошукових засобів для виявлення різних об'єктів, що можуть мати значення речових доказів; 4) засобів фіксації (копіювання) і вилучення слідів; 5) засобів для одержання відбитків пальців у живих осіб і трупів; 6) універсальних засобів: уніфікованих валіз й пересувних криміналістичних лабораторій, призначені для використання під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема й обшуку в житлі та іншому володінні особи; 7) засобів для попереднього дослідження речових доказів тощо [303].

Таким чином питання про залучення до обшуку спеціалістів має вирішуватися ще на стадії його планування, з урахуванням об'єктів обшуку та предметів пошуку. Типовим є залучення спеціалістів для доручення виконання їм технічної допомоги, тому залучені спеціалісти мають бути наділені рядом відповідних навичок щодо поводження з сучасними техніко-криміналістичними засобами.

Під час розслідування вбивств слідчі вдаються і до залучення спеціалістів у проведенні допитів, адже завдяки останнім відомості, які безпосередньо становлять предмет доказування й інші обставини, які підлягають з'ясуванню у кримінальному провадженні, можуть бути з'ясовані більш повно та швидше.

Дослідженням особливостей організації та безпосереднього проведення допитів присвячені праці В. П. Бахіна [44], В. К. Весельського [66], А. Ф. Волобуєва [78], В. В. Гірука [100], В. О. Гусєвої [121; 122], І. А. Жалдак [147], В. С. Комаркова [207], В. О. Коновалової [213], О. М. Процюк [371], Л. Д. Удалової [435], В. Ю. Шепітька [462] та ін., однак проблеми залучення спеціалістів до участі в допитах розглядаються вченими опосередковано – у межах окремих методик розслідування деяких видів злочинів.

У досліджуваних нами кримінальних провадженнях найчастіше допитуються підозрювані та свідки, тому під час таких дій на слідчого, окрім з'ясування ряду суттєвих відомостей, покладаються ще й завдання щодо створення сприятливої психологічної атмосфери, установлення психологічного контакту з допитуваним, вжиття комплексу заходів щодо усунення протидії розслідуванню, з'ясування неточностей у показаннях допитуваних осіб тощо. Це свідчить про складність цієї слідчої (розшукової) дії та необхідність залучення спеціаліста, адже така взаємодія не тільки дозволить раціонально спланувати порядок проведення допиту, забезпечити його ефективне проведення, але й сприятиме реалізації ряду інших допоміжних функцій.

Спеціалісти під час допитів, як слушно зауважує Б. В. Романюк, своїми спеціальними знаннями, уміннями та навичками сприяють слідчому: консультаціями і поясненнями при підготовці до допиту, у з'ясуванні біопсихічних характеристик особи й у встановленні з нею психологічного контакту, в обранні тактичних прийомів психологічного впливу; у з'ясуванні та тлумаченні спеціальних професійних термінів, в установленні рівня обізнаності допитуваного щодо питань, які вимагають спеціальних знань (наприклад, про технічну характеристику певного устаткування, облаштування і застосування зброї тощо); у методично правильному проведенні допиту; у фіксації перебігу слідчої (розшукової) дії, у складенні планів (схем), суб'єктивних і психологічних портретів тощо [383, с. 237-238].

Незважаючи на гарантовану законодавцем можливість залучення спеціалістів до участі в допитах, їх вагому роль у забезпеченні реалізації багатьох завдань, сторона обвинувачення досить часто нехтує такими можливостями, адже останні залучалися лише у 12% проаналізованих нами кримінальних проваджень, причому, як правило, це були спеціалісти у галузі психології, педагогіки, криміналістики та ін. (Додаток А). Водночас це, як правило, ситуації, коли участь спеціалістів, є обов'язковою, тобто залучалися спеціалісти-психологи чи педагоги до допитів малолітніх і неповнолітніх осіб (ст.ст. 226, 227, 354, 491 КПК України).

Слід зауважити про поширеність участі в допитах спеціалістів у галузі психології, про що також неодноразово наголошували вітчизняні науковці [131, с. 80; 254; 282, с. 72]. У широкому сенсі участь спеціаліста-психолога, як вказує Ю. Ю. Ковальов, відкриває широкі можливості у вирішенні низки завдань, які мають значення для розслідування, зокрема тих, що пов'язані з визначенням або оперативним коригуванням загальної тактики проведення допиту, обранням більш ефективних методів психологічного впливу (переконання, навіювання, викриття, емоційного впливу тощо), особливо у ситуаціях, коли допитуваний відмовляється від дачі показань, а також прогнозуванням динаміки можливих змін обраної допитуваним лінії поведінки, подальшого ходу та ймовірних результатів цієї слідчої (розшукової) дії [197, с. 95-96].

Спеціаліст-психолог під час допиту може зробити висновок про масштаби психотравмуючої дії події злочину на психіку потерпілого (зокрема члена сім'ї або близького родича померлого). У подальшому отриманій інформації має бути надана відповідна оцінка, адже за умов підтвердження психотравмуючого впливу події злочину на потерпілого, доцільно буде вирішити питання про призначення судово-психологічної експертизи задля підтвердження цих фактів, а також установлення можливого розміру грошової компенсації за завдані страждання.

Завдяки спеціалісту-психологу під час допиту підозрюваного у вчиненні вбивства можливо з'ясувати відомості про те, чи перебував підозрюваний на момент учинення злочину в стані необхідної оборони, за наявності таких обов'язкових його ознак, як раптовість і виникнення внаслідок протизаконних насильницьких дій систематичного знуцання або тяжкої образи з боку потерпілого. Можна з'ясувати особистісну оцінку та суб'єктивне сприйняття ситуації допитуваним, про його емоційну реакцію на насильство, знуцання або образу з боку потерпілого [278, с. 134-135]. У подальшому такі відомості можуть мати вагоме значення, зокрема взяті до уваги та піддані критичній оцінці експерта під час здійснення кваліфікованого дослідження.

Вагому увагу слід приділяти кваліфікації залученого спеціаліста-психолога, особливо того, який залучається до допиту неповнолітнього потерпілого чи

свідка. Необхідно звертати увагу на компетентність, фаховість такої особи, досвід роботи, вміння налагодити контакт з допитуваним, її можливість брати участь у слідчих (розшукових) діях. Також важливо врахувати побажання дитини щодо такої особи та думку її законних представників [449, с. 154, 156]. Незважаючи на наявність розроблених криміналістичних рекомендацій, слідчі або нехтують ними, або ж підходять до їх виконання формально, адже як слушно зауважує О. В. Пчеліна, у якості спеціалістів-психологів слідчі залучають осіб, в яких є відповідна фахова освіта, не звертаючи уваги на їх спеціалізацію в галузі юридичної психології, наявність досвіду роботи з окремими категоріями осіб тощо [374, с. 368].

До участі в допиті особи, яка не володіє мовою, якою здійснюється кримінальне судочинство має бути запрошений перекладач, права й обов'язки якого визначені ст. 68 КПК України. Найчастіше така потреба виникає під час розслідування вбивств, учинених іноземцями. Залучаючи перекладача слідчий має пересвідчитися в його особі і компетентності, з'ясувати його стосунки з допитуваною особою, щоб пересвідчитися у відсутності підстав для відводу, роз'яснити його права й обов'язки, а також попередити про відповідальність за завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин виконувати покладені на нього обов'язки (ст. 384 КПК України).

Залучений спеціаліст-перекладач має право: ставити запитання, спрямованих на уточнення інформації для забезпечення правильного перекладу; ознайомлюватися з протоколами процесуальних дій, у яких він брав участь, вносити до них зауваження; одержувати винагороду за здійснений переклад та відшкодування витрат, пов'язаних із його залученням до кримінального провадження; клопотати про забезпечення безпеки у випадках, передбачених чинним законодавством [240]. Водночас, як вказують у юридичній літературі, спеціалісту-перекладачу можуть бути доручені виконання не тільки функцій перекладу, але й реалізація окремих тактичних прийомів. Як зауважує Б. В. Замула, до таких прийомів можуть бути віднесені прийоми впливу, серед яких: «Створення враження про обізнаність слідчого», «Створення вираженого

розуміння і готовність слідчим допомогти», «Демонстрація щирості», «Актуалізація мотиву самоповаги допитуваного» та інших. За допомогою них перекладач може не тільки перекладати слова слідчого, але і всіляко підкреслювати їх значення зміною тону голосу, сили гучності голосу, жестами та мімікою, що не суперечить ані процесуальним, ані морально-етичним нормам [152, с. 15-160]. Беззаперечним є той факт, що напередодні допиту, слідчий має оговорити з перекладачем особливості реалізації цих тактичних прийомів, адже інакше – неможливо досягнути бажаного результату.

Допит є найпоширенішою слідчою (розшуковою) дією до участі в якій залучається і спеціаліст-поліграфолог [261, с. 193], хоча отримані результати не мають доказового значення і використовуються слідчим лише як орієнтуюча інформація. Проте така інформація може сприяти вирішенню багатьох тактичних завдань не тільки щодо розслідування конкретного кримінального правопорушення, але й щодо інших, наприклад, таких як перевірена причетності особи до вчинення інших злочинів. Як приклад можна навести кримінальне провадження №12018100050006702, що розглядалося Оболонським районним судом м. Києва. Під час розслідування вбивства жінки, залучена до участі в кримінальному провадженні спеціаліст-поліграфія пояснила, що здійснила ґрунтовний аналіз матеріалів кримінальних проваджень з метою встановлення тих деталей злочину, які могли б бути відомі лише причетній особі та задля складення відповідних тестів (побудованих на методиці «знання відомого»).

За результатами проведеного опитування, остання зробила висновок про те, що в підозрюваного встановлені значущі реакції на запитання про те, що він зробив, щоб його не впізнала особа, яка проходила поруч з місцем (установлено, що підозрюваний закрив обличчя руками, сів на присідки, нахилив голову), звідки йому відомі деталі вбивства сусідки (сам бачив процес вбивства та брав участь у ньому), який був спосіб і кількість тілесних ушкоджень (отримано реакції щодо специфічного заподіяння тілесних ушкоджень у вигляді укусів грудей потерпілої, відсутності предметів одягу на потерпілій у цей момент). Крім цього, поліграфія на підставі значущих реакцій пояснила, що мотивом учинення вбивства

потерпілої було звалтування (статевий мотив), а також вона установила наявність значущих позитивних реакцій підозрюваного щодо аналогічного вбивства, яке мало місце в 2017 році у населеному пункті Березань Баришевського району Київської області [72]. Таким чином, вагомим є значення й участі спеціаліста-поліграфолога під час допиту, і не обов'язковим для цього є призначення судово-психологічної експертизи або інших видів досліджень. Успішність реалізації такої форми використання спеціальних знань як участь спеціаліста-поліграфолога в допиті гарантує отримання позитивного результату лише за умови ретельної підготовки до допиту, що полягає у ґрунтовному вивченні матеріалів кримінального провадження.

Під час розслідування вбивств, учинених із застосуванням вогнепальної зброї або вибухових пристроїв, може виникнути необхідність вирішення запитань, пов'язаних, з формуванням базових знань у слідчого щодо ключових понять і термінів, які стосуються предмету допиту [329, с. 270-271]. Наприклад, щодо особливостей створення вибухового пристрою або поводження зі зброєю, навички поводження з якою у слідчого відсутні. За таких випадків доцільно або отримувати консультації спеціалістів у галузі криміналістики, зокрема баліста або вибухотехніка, напередодні проведення допиту та залучати їх до безпосередньої участі в допитах. Таким чином до участі в допиті може бути залучена різноманітна кількість спеціалістів залежно від того, спеціальні знання якої галузі необхідно використати задля досягнення цілей цієї слідчої (розшукової) дії.

Ще одним напрямом використання спеціальних знань є залучення спеціалістів до участі в негласних слідчих (розшукових) діях. Останні зокрема залучаються до їх підготовки, для фіксації, оформлення одержаних результатів і їх збереження, проведення дослідження отриманих матеріалів. З цього приводу ми цілком погоджуємось з В. О. Яремчук у тому, що форми допомоги спеціаліста під час його участі в плануванні та організації негласної слідчої (розшукової) дії схожі із формами його допомоги при організації й плануванні слідчої (розшукової) дії [489, с. 100-108], однак слід наголосити, що все ж таки ця діяльність відрізняється своєю специфікою. Так, зокрема, головним чином

спеціальні знання застосовуються фахівцями на підготовчому та заключному етапах, зокрема у формі консультацій з питань, що потребують використання спеціальних знань і навичок [227, с. 201].

За результатами узагальнення положень юридичної літератури [227; 300; 490], з урахуванням здійсненого аналізу слідчої та судової практики розслідування вбивств, можемо констатувати, що на підготовчій стадії проведення негласних слідчих (розшукових) дій використання спеціальних знань пов'язано із обранням доцільних умов здійснення такої дії, прогнозуванні варіантів розвитку ситуацій при провадженні НС(Р)Д й обранні відповідних алгоритмів дій; обранні, підготовці та перевірці справності необхідних технічних засобів, предметів і документів, відповідних методів, необхідних при проведенні НС(Р)Д, зокрема й виготовленням імітаційних засобів, підборі учасників процесуальної дії, визначенні ролі окремих з них і порядку взаємодії, проведенні інструктажу; оформленні змісту завдання уповноваженому оперативному підрозділу, що безпосередньо застосовує спеціальні технічні засоби при проведенні негласних процесуальних дій тощо.

На заключній стадії спеціалісти залучаються до фіксації ходу й результатів проведення НС(Р)Д, що здійснюється за допомогою застосування різноманітних науково-технічних засобів, з обов'язковим складанням відповідних процесуальних документів, зокрема у складанні протоколу – належному описі ознак виявлених предметів, документів та інших об'єктів, характеристик технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які були застосовані, умов та порядку їх використання тощо; виготовленні окремих додатків. Також дії спеціалістів полягають у наданні такої технічної допомоги як вилучення, засвідчення, пакування виявлених предметів і документів, забезпеченні умов для їх надійного транспортування та збереження, приєднанні цифрових носіїв інформації до матеріалів кримінальних проваджень, забезпеченні захисту таких носіїв і зафіксованих на них відомостей від несанкціонованого втручання, деформації, розмагнічування, знебарвлення, стирання інформації тощо [227].

Отже, участь спеціалістів у слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях є досить поширеною формою використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, завдяки чому підвищуються якісна й інформаційна результативність розслідування, вірогідність здобуття інформації, наділеної доказовим потенціалом тощо.

Висновки до другого розділу

Під час розслідування вбивств досить часто виникає потреба у використанні непроцесуальних форм спеціальних знань, основною метою реалізації яких є отримання інформації орієнтуючого характеру, що сприяє вирішенню основних і допоміжних тактичних завдань розслідування, а також дозволяє підвищити якість розслідування, шляхом її використання під час: 1) формулювання слідчих версій, визначення комплексів слідчих (розшукових) дій, спрямованих на їх перевірку; 2) планування й обрання тактики провадження гласних і негласних слідчих (розшукових) дій; 3) визначення необхідних техніко-криміналістичних засобів і методів, застосування яких сприятиме виконанню завдань кримінального провадження; 4) забезпечення ефективної підготовки до призначення судових експертиз тощо.

Необхідність вивчення у теоретичному аспекті особливостей реалізації у кримінальному провадженні непроцесуальних форм спеціальних знань, пояснюється відсутністю нормативно-правових механізмів їх реалізації, потребами унеможливлення порушення прав і свобод людини, зокрема учасників кримінального провадження, забезпечення здійснення розслідування відповідно до засад кримінального провадження, унормування слідчої практики, ефективного забезпечення отримання орієнтуючої інформації тощо.

Досить поширеною непроцесуальною формою використання спеціальних знань під час розслідування вбивств є отримання консультацій спеціалістів, сутність якої полягає в отриманні дорадчої допомоги у вирішенні запитань, що потребують спеціальних знань. Найпоширенішою підставою отримання

консультацій спеціалістів було з'ясування запитань про окремі аспекти призначення та проведення судових експертиз. Залежно від предмету таких консультацій, їх було класифіковано на чотири групи, серед яких: 1) консультації, що пов'язані з коректним складенням постанов про призначення експертиз; 2) консультації, що стосуються об'єктів експертних досліджень (як правило, біологічних зразків); 3) консультації, що пов'язані зі з'ясуванням специфіки самого експертного дослідження; 4) консультації щодо визначення необхідності надання додаткових матеріалів або забезпечення участі певних осіб.

Вагому роль під час розслідування вбивств також відіграють консультації, що стосуються планування розслідування і проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, реалізації тактичних операцій і деяких інших непроцесуальних форм використання спеціальних знань. Визначено та охарактеризовано сутність консультаційної діяльності спеціаліста у плануванні таких слідчих (розшукових) дій як слідчий експеримент, обшук, допит.

Типовим під час розслідування вбивств є проведення попередніх криміналістичних досліджень, зокрема вибухотехнічних досліджень і попередніх досліджень зброї та слідів і обставин її використання.

Задля ідентифікації особи вбивці поширеним є складання та використання суб'єктивного і психологічного портретів. Наразі актуальним є підвищення ефективності діяльності зі складання згаданих портретів, розширення можливостей їх використання під час висунення та перевірки слідчих версій. Визначено, що діяльність зі складання і використання суб'єктивного портрету буде результативною у випадку дотримання ряду рекомендацій, серед яких зокрема: 1. Забезпечення негайного встановлення очевидців кримінального правопорушення, обставин та умов, за яких вони сприймали зовнішність особи злочинця, а саме: відстань, освітлення, погодні умови, час протягом якого відбувався контакт, особливості їх стану здоров'я тощо. 2. Установлення психологічного контакту з такими особами та своєчасне залучення їх до складання суб'єктивного портрету (упродовж 2–3 днів після вчинення кримінального правопорушення, при роботі з дітьми – до 1 дня). 3. Залучати

кваліфікованого спеціаліста до складання суб'єктивного портрету вбивці – судового експерта відділу портретних експертиз, за потреби, інших спеціалістів (педагога, психолога). 4. Використовувати під час складання суб'єктивного портрету сучасних програмно-технічних компонентів, віддаючи перевагу тим, що облаштовані інструментами тривимірного моделювання. 5. Складати суб'єктивні портрети з кожним із очевидців окремо. 6. Ініціювати перевірки складеного суб'єктивного портрету за обліком за ознаками зовнішності особи Експертної служби МВС України.

Суттєве значення у виконанні завдань кримінального провадження під час розслідування вбивств відіграють перевірки за криміналістичними обліками, адже отримані за результатами їх здійснення відомості, сприяють вирішенню великої кількості тактичних завдань. Ефективне їх провадження під час розслідування унеможливлене рядом чинників, що пов'язані з особливостями наповнення та функціонування цих обліків, такі як: низький рівень професійної компетентності працівників правоохоронних органів, відсутність сучасного техніко-криміналістичного забезпечення останніх, що негативно позначається на можливості наповнення обліків, а також недосконале техніко-криміналістичне забезпечення експертних установ. Доведено, що вирішенню цих проблем сприятиме вдосконалення законодавчих положень, переважна більшість яких є застарілою, упровадження апробованого міжнародного досвіду, використання сучасного техніко-криміналістичного забезпечення. Охарактеризовано сутність та визначено можливості реалізації під час розслідування вбивств такої непроцесуальної форми використання спеціальних знань як перевірки об'єктів за обліком генетичних ознак людини, дактилоскопічним, трасологічним і балістичним обліками, обліку осіб за ознаками зовнішності.

Установлено, що під час розслідування вбивств результативними є дослідження, проведені з застосуванням поліграфу, основною метою яких є отримання орієнтуючої інформації для конструювання, підтвердження або спростування слідчих версій, а також з'ясування ступеню ймовірності і повноти повідомленої особою інформації про: її причетність до вчинення чи приховування

вбивства, безвісного зникнення потерпілого, поінформованість особи про причетність до цих обставин третіх осіб, відповідність пояснень особи з'ясованим іншим шляхом відомостям про механізм учинення вбивства (часу, місця, знаряддя, мотиву та мети вчиненого діяння тощо), обставин, які передували події вбивства, відомостей про алібі особи або алібі третьої особи, яке підтверджує опитувана особа тощо. Визначено чинники правового й організаційно-методичного характеру, що унеможливають застосування поліграфу у процесуальній формі та визнання доказового потенціалу отриманих відомостей.

Наголошено, що досягненню цілей слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, сприяє залучення спеціалістів, кожен з яких, виконує відповідну функцію, що визначається галуззю його спеціальних знань і навичок. Рішення про залучення спеціалістів приймається слідчим, у разі якщо участь спеціаліста не є обов'язковою, що приймається за результатами оцінки слідчої ситуації, що склалася. Забезпечення слідчими участі спеціалістів в оглядах, під час розслідування умисних вбивств, здебільшого, як і в інших слідчих (розшукових) діях, можливе у разі об'єктивного усвідомлення ними перспектив такого залучення, зокрема, допомоги та інформації, яку можна буде отримати у разі використання спеціальних знань зазначених суб'єктів.

Здійснення повного, швидкого та кваліфікованого огляду місця події у вирішальній мірі обумовлене залученням до участі в ньому кваліфікованих спеціалістів, зокрема спеціаліста-криміналіста, біолога, кінолога, спеціалістів у галузі балістики і вибухотехніки, групи спеціалістів у вигляді спеціалізованої пересувної лабораторії.

Обґрунтовано, що ч. 1 ст. 238 КПК України слід викласти у такій редакції «Огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі лікаря, а у разі наявності підстав, що свідчать про насильницький характер смерті особи – за участю судово-медичного експерта».

Виокремлено дві групи слідчих експериментів, що проводяться під час розслідування вбивств та передбачають обов'язкове використання спеціальних знань. До першої групи віднесені ті, що провадяться задля перевірки відомостей,

які мають значення для кримінального провадження (проведення дослідів, випробувань тощо), а до другої – слідчі експерименти, метою яких є уточнення відомостей, що мають значення для кримінального провадження. З урахуванням здійсненої класифікації визначено роль і фах спеціалістів, а також завдання, задля виконання яких вони залучаються з урахуванням специфіки виокремленої групи.

Визначено тактичні завдання, вирішенню яких сприяє залучений до відібрання біологічних зразків спеціаліст-генетик або спеціаліст у галузі медицини. Серед них зокрема:

- 1) визначення потрібного виду, кількості та якості зразків;
- 2) визначення умов відібрання зразків (місця, часу, фізіологічного стану особи, у якої відбиватимуться зразки);
- 3) здійснення кваліфікованого опису проведених процесуальних дій та опису характеристик вилучених зразків у протоколі;
- 4) проведення попереднього дослідження вилученого;
- 5) дотримання правил пакування вилучених зразків та подальших умов їх збереження;
- 6) отримання консультацій щодо подальшого формулювання запитань, які доцільно поставити на вирішення експерта під час проведення експертного дослідження тощо;
- 7) дотримання інших суттєвих умов (рекомендацій та правил), розроблених МОЗ України.

Аргументовано, що питання про залучення до обшуку спеціалістів має вирішуватися на стадії планування цієї слідчої (розшукової) дії, з урахуванням об'єктів обшуку та предметів пошуку. Визначено, що типовим є залучення спеціалістів до обшуку для отримання від них технічної допомоги, тому вони мають бути наділені рядом навичок щодо поводження з сучасними техніко-криміналістичними засобами. З'ясовано, що до участі в допитах слід залучати спеціалістів у галузі педагогіки, психології, філології, криміналістики, поліграфології, охарактеризовано сутність їх діяльності в цій слідчій (розшуковій) дії.

РОЗДІЛ 3.

ЗАЛУЧЕННЯ ЕКСПЕРТА ДО РОЗСЛІДУВАННЯ ВБИВСТВ

3.1. Призначення судово-медичних експертиз

Розслідування будь-якого вбивства вимагає від слідчого використання спеціальних знань у кваліфікованих формах, до яких належать судові експертизи. Дослідженням загальної теорії та практики призначення і проведення судових експертиз досить активно займалися вітчизняні вчені, серед яких: В. М. Абрамова, Л. Ю. Ароцкер, В. Г. Гончаренко, Г. І. Грамович [107], В. О. Гусєва, Ф. М. Джавадов, Н. І. Клименко, В. В. Курдюков, С. П. Лапта, В. К. Лисиченко [263; 264], О. М. Моїсєєв, І. В. Пиріг, Г. В. Прохоров-Лукін, М. В. Салтевський, Е. Б. Сімакова-Єфремян [402], М. Я. Сегай, О. А. Сокиринська, З. М. Соколовський, В. М. Шевчук, В. Ю. Шепітько [460; 463], М. Г. Щербаковський, В. Д. Юрчишин та ін. Внесок вчених у цю проблематику досить вагомий, а їх напрацювання стали підґрунтям для сучасних досліджень у теорії криміналістики та судової експертології.

У криміналістичній літературі під судовою експертизою розуміють процесуальну дію, що відбувається за формою, установленною законодавством на підставі процесуального рішення сторони обвинувачення або за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони захисту, і полягає у дослідженні незацікавленою в результатах кримінального провадження обізнаною в науці, техніці або інших спеціальних галузях знань особою, речових доказів та інших матеріалів і об'єктів, виявлених під час досудового розслідування, кінцевим результатом якого є обґрунтований висновок зі спеціальних запитань, що дозволяє вирішити завдання кримінального провадження [230, с. 422; 236, с. 49].

У розслідуванні кримінальних правопорушень судові експертизи відіграють вагоме значення, адже завдяки ним: 1) забезпечується можливість одержання нових доказів; 2) реалізується змога введення до процесу доказування фактичних

даних, які недоступні для органолептичного сприйняття та дослідження; 3) забезпечується можливість перевірки достовірних фактів, установлених органолептичними засобами; 4) уможливаються процеси ототожнення людей і різноманітних об'єктів за матеріальними відображеннями [48, с. 105].

Підставою призначення судових експертиз у кримінальному провадженні є необхідність з'ясування обставин, які відіграють вагоме значення у встановленні завдань кримінального провадження, вирішення яких потребує застосування спеціальних знань. Чинним кримінальним процесуальним законодавством закріплено перелік завдань, задля вирішення яких слідчий (прокурор) має забезпечити обов'язкове проведення судової експертизи, серед яких:

1) установлення причини смерті, ступеню тяжкості та характеру тілесних ушкоджень (п. п. 1, 2 ч. 2 ст. 242 КПК України), установлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості (п. 4 ч. 2 ст. 242 КПК України) [240], тобто з'ясування відомостей, що становлять предмет судово-медичної експертизи;

2) визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності (п. 3 ч. 2 ст. 242 КПК України) [240], що визначається під час проведення судово-психіатричної експертизи;

3) з'ясування розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру (п. 6 ч. 2 ст. 242 КПК України) [240], і з'ясовується у межах провадження судово-товарознавчої або судово-психологічної експертизи відповідно та ін.

Таким чином обставини, перелічені в ч.2 ст. 242 КПК України, потребують обов'язкового засвідчення за допомогою такого джерела доказів як висновок експерта, адже, як слушно вказує М. Г. Щербаковський, якщо в кримінальному провадженні не призначалася експертиза задля з'ясування цих обставин, то такий

пізнавально-доказовий процес не може вважатися завершеним і виключає можливість прийняття підсумкового юридичного рішення [477, с. 149].

Обов'язковість призначення судових експертиз певною мірою обумовлює їх поширеність під час розслідування кримінальних правопорушень. Так для досліджуваних нами злочинів типовим є використання у кваліфікованій формі спеціальних медичних знань.

Генезис наукових знань у галузі судової медицини відбувався протягом декількох століть. Вагомий внесок у цю проблематику здійснили В. Д. Арсеньєв, А. А. Бабанін, М. С. Бокаріус, С. С. Бондарь, І. Г. Галдецька, А. М. Денисюк, С. П. Дідковська, Л. Г. Дунаєвська, Є. Я. Костенко, Б. В. Михайличенко, В. В. Семенов, І. М. Сорочотягін, В. Ю. Стеценко, М. М. Тагаєв, В. В. Циркаль, В. А. Шевчук та ін. Щодо дослідження специфіки судово-медичних експертиз у контексті розслідування деяких видів вбивств і заподіяння тілесних ушкоджень, то тут слід відмітити зусилля А. О. Антощука [38], В. І. Вороніна [80], О. І. Груздя [110], Б. А. Замули [152], А. В. Іваниці [159], Л. І. Керик [181], А. І. Кунтія [251], М. Г. Куп'янського [252], О. В. Любчинського [276], С. О. Саїнчина [387], І. В. Січковської [403], В. С. Суходубова [423], С. В. Товтин [432], О. Ф. Федорової [439] та ін. Вчені й наразі приділяють вагому увагу деяким аспектам призначення та провадження судово-медичних експертиз [36; 144; 156; 384; 403; 423]. Водночас оцінюючи здобутки останніх, слід відмітити, що під час розробки окремих криміналістичних методик розслідування вбивств, вони віддавали перевагу визначенню типових різновидів експертних досліджень або розглядали підстави призначення чи загальні можливості судово-медичних експертиз, що актуалізує необхідність більш ґрунтовного вивчення цієї проблематики.

Специфікою судово-медичних експертиз є те, що вони є самостійним класом судових експертиз, проте на законодавчому рівні не визначено вичерпний перелік їх різновидів, що призводить до численних дискусій у теорії судової експертології та судової медицини. Це негативно позначається на з'ясуванні компетенції експерта, визначенні вичерпного переліку видів експертних

досліджень, особливостях їх відмежування від інших різновидів судових експертиз тощо. Більш того, класифікація судових експертиз у практичній площині, як наголошує М. Г. Щербаковський, сприяє ефективному використанню результатів експертних досліджень у слідчій і судовій практиці, тому що сторона обвинувачення, сторона захисту і суд отримують об'єктивне уявлення про можливості різних родів і видів експертиз, диференціюють об'єкти експертних досліджень, формулюють перед експертом запитання, що відповідають процесуальному законодавству і компетенції експерта [481, с. 112].

Інструкцією про проведення судово-медичної експертизи визначено, що до компетенції останньої належить: 1) експертиза трупів у випадках насильницької смерті; 2) експертиза трупів при підозрі застосування насильства або з інших обставин, що обумовлюють необхідність такої експертизи; 3) експертиза потерпілих, обвинувачених та інших осіб; 4) експертиза речових доказів; 5) експертиза за матеріалами кримінальних і цивільних справ [175]. Окреслена компетенція судово-медичної експертизи здійснена з урахуванням специфіки об'єктів цих експертних досліджень, і навіть визнається деякими вченими як їх класифікаційна підстава [191, с. 13; 236, с. 58; 311, с. 26-27;].

У наукових колах мають місце й деякі інші підходи до класифікації судово-медичних експертиз. Типовим є виокремлення таких різновидів судово-медичних експертиз як: судово-медичне дослідження трупів; судово-медичне освідчування живих осіб; судово-біологічне дослідження речових доказів (крові, волосся, виділень організму тощо) [327]. Вирізняють в юридичній літературі і деякі інші види цих досліджень. Наприклад, І. С. Сиводед указує, що під час розслідування умисних вбивств військовослужбовців під час проведення бойових дій призначають такі різновиди судово-медичних експертиз як: 1) експертиза трупа; 2) експертиза речових доказів – виділень (крові, слини, сперми), а також залишків тканин, умісту шлунку тощо; 3) експертиза волосся, нігтів, зубів тощо [401, с. 179]. Уважаємо, що останній здійснив класифікацію судово-медичних досліджень за різновидами ймовірних об'єктів без урахування специфіки конкретних досліджень. При визначенні об'єктів експертизи речових

доказів, волосся, нігті та зуби останній відніс до окремого різновиду експертиз, а виділення і вміст шлунку – об'єднав в один різновид, хоча виділення досліджуються у відділеннях імунології, а вміст шлунку – у токсикології. Проте слід відмітити, що питання класифікації різновидів судово-медичних експертиз речових доказів дійсно є доволі дискусійним.

Відповідно до чинних нормативно-правових актів МОЗ України, судово-медичними експертизами речових доказів (біологічного походження) є: 1) судово-медичні експертизи, що проводяться у відділеннях судово-медичної токсикології; 2) судово-медичні експертизи, що проводяться у відділеннях судово-медичної імунології; 3) судово-медичні експертизи, що проводяться у відділеннях судово-медичної цитології; 4) судово-медичні експертизи, що проводяться у відділеннях судово-медичної гістології [332]. При цьому у Реєстрі методик проведення судових експертиз такі різновиди судово-медичних експертиз як імунологічні і цитологічні дослідження віднесені до різновидів біологічних експертиз. Своєю чергою Інструкцією про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень» №53/5 (зі змінами) біологічні експертні дослідження віднесено до категорії криміналістичних експертиз [296]. Наведені положення дозволяють стверджувати, що положення чинного законодавства перебувають у певному протиріччі, що призводить до неузгодженості і неоднозначного вирішення ряду запитань, зокрема про: 1) атестацію та державну реєстрацію методик проведення судових експертиз, адже усі методики, крім судово-медичних і судово-психіатричних, підлягають атестації та державній реєстрації в порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України [366]; 2) фінансування судово-експертної діяльності, оскільки проведення судово-медичних експертиз, на відміну від криміналістичних, здійснюється за рахунок асигнувань, виділених на утримання бюро судово-медичних експертиз і не підлягає відшкодуванню обвинуваченим після винесення обвинувального вироку тощо. У нашому дослідженні розгляд імунологічних і цитологічних експертиз ми будемо здійснювати саме в межах проблематики призначення судово-медичних експертиз.

Питання класифікації судово-медичних експертиз не єдине дискусійне, адже в літературі по-різному висвітлюються ще й співвідношення судово-медичних і молекулярно-генетичних, а також судово-медичних і деяких видів криміналістичних експертиз. Так щодо вирішення запитання про те, до об'єктів яких експертних досліджень слід відносити одяг і взуття, вчені не досягли єдності. Т. В. Шлапко і Д. В. Пономаренко зауважують, що криміналісти ці речі визначають як об'єкти криміналістичних експертиз, а судові медики – вказують про їх приналежність до об'єктів судово-медичних досліджень. Самі ж авторки вказують, що на їхню думку, об'єктом судово-медичної експертизи є організм людини (або труп) та його життєдіяльність чи продукти життєдіяльності [466, с. 105]. Уважаємо останній підхід завузьким, адже поза межами об'єктів згаданих досліджень вчені залишають речові докази. При цьому, за деяких підстав одяг і взуття можуть визнаватися не просто об'єктами однієї зі згаданих експертиз, а стають об'єктами дослідження комплексної медико-криміналістичної експертизи. Через це слід наголосити на необхідності дотримання більш ґрунтовного підходу до вирішення запитання про визначення виду експертизи, залежно від специфіки об'єкту, з урахуванням запитань, які доцільно з'ясувати у конкретному кримінальному провадженні, галузі знань, застосування якої є необхідним задля їх вирішення.

Дискусійним залишається також запитання про визначення місця ДНК-аналізу в системі прикладних судових наук. Наразі чітко простежується два напрями – судово-медичний і криміналістичний, що пов'язано з розвитком практичної діяльності відповідних експертних установ, при цьому у Реєстрі методик проведення судових експертиз методика проведення молекулярно-генетичних досліджень розміщена у категорії біологічних експертиз [378]. У цьому аспекті нам імпонує пропозиція Р. Л. Степанюка, С. І. Перліна, В. В. Кікінчука, відповідно до якої криміналістичне дослідження ДНК має розвиватися як окрема галузь криміналістичної техніки, що вивчає індивідуальні генетичні ознаки живих організмів з метою їх ідентифікації, а також виконання

завдань, зокрема діагностичних, під час розслідування кримінальних проступків і злочинів [23; 237; 416, с. 215; 418, с. 96].

За результатами вивчення слідчої і судової практики розслідування вбивств, вважаємо, що до типових різновидів судово-медичних експертиз, які призначаються під час їх розслідування, належать: судово-медична експертиза трупа, судово-медичні експертизи живих осіб (як правило, підозрюваних), судово-медичні експертизи речових доказів біологічного походження, зокрема цитологічні й імунологічні дослідження. Уважаємо можливим класифікувати судово-медичні експертизи за такою підставою як об'єкт дослідження, і представити її за вертикаллю та горизонталлю:

- 1) судово-медичне дослідження трупів, їх частин, інших людських решток;
- 2) судово-медична експертиза живих осіб: потерпілих і підозрюваних;
- 3) судово-медичні експертизи речових доказів біологічного походження: токсикологічні, імунологічні, цитологічні, гістологічні дослідження.

Обов'язковою до призначення під час розслідування вбивства є судово-медична експертиза трупа. Це закріплено у п.п. 1,2 ч.2 ст. 242 КПК України [240], ст. 71 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [310], Положеннях спільних наказів МВС України, МОЗ України, Генеральної прокуратури України від 29.09.2017 №807/1193/279, від 09.03.2022 № 177/450/46 [337], Постанову пленуму ВС України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» [369] тощо.

Обов'язковому направленню на експертне дослідження підлягають трупи (їх частини): 1) з ознаками насильницької смерті або підозри на таку смерть; 2) смерть яких настала раптово або при нез'ясованих обставинах; 3) смерть яких настала поза місцем їхнього проживання; 4) особу яких не встановлено [337].

На підставі узагальнення положень наведених вище законодавчих актів, доходимо висновку, що судово-медичні експертизи, як і інші, призначаються за наявності двох підстав: 1) фактичної, що полягає у необхідності з'ясування обставин, вирішення яких неможливе без застосування спеціальних знань судово-

медичного експерта; 2) юридичної, що передбачає наявність доручення, яким відповідно до ст. 243 КПК України експерт залучається до проведення експертизи [90, с. 110]. За наявності згаданих підстав чудово-медичні експертизи трупів призначаються після відкриття кримінальних проваджень за ознаками ст. 115 КК України «Умисне вбивство».

Предметом судово-медичної експертизи трупа є запитання щодо: причини смерті та давності її настання; наявності тілесних ушкоджень на трупі, їх локалізації, характеру, давності та механізму утворення, ступеню тяжкості; з'ясування того, які тілесні ушкодження заподіяні за життя, а які помертвували; які тілесні ушкодження знаходяться у прямому причинному зв'язку зі смертю, а які ні; чи настала смерть відразу після отримання тілесних ушкоджень, яких саме, якщо ні, то через який проміжок часу; яким предметом могли бути спричинені виявлені тілесні ушкодження; чи вживав потерпілий перед смертю алкоголь, яка його концентрація та якому ступеню алкогольної інтоксикації відповідає; чи вживав потерпілий перед смертю наркотичні засоби або психотропні речовини; яка групова належність крові потерпілого тощо.

При вирішенні питання про призначення судово-медичної експертизи, слід урахувати, що досить важливим і впливає на потенційні результати, які будуть здобуті за результатами кваліфікованого дослідження, є етап підготовки до призначення експертизи [88, с. 82], який у юридичній літературі визначають як систему процесуальних, організаційних, тактичних і технічних дій зі збирання, підготовки й оформлення необхідних для проведення експертизи об'єктів експертного дослідження [479, с. 324].

Ретельна підготовка до призначення судово-медичних експертиз, за загальним правилом, включає в себе: 1) ознайомлення з усіма встановленими обставинами справи; 2) підготовку об'єктів і матеріалів, які слід направити на дослідження; 3) коректне формулювання запитань, розв'язання яких буде доручено експерту [94, с. 92-93].

Етап підготовки до призначення судово-медичної експертизи розпочинається вже з огляду місця, де було виявлено труп або місця

безпосереднього вчинення вбивства. Під час згаданих оглядів доцільно вилучати весь одяг та інші предмети, що безпосередньо мають відношення до трупа та направляти їх разом з останнім до бюро судово-медичної експертизи МОЗ України [351]. Відповідальний за доставлення трупа слідчий, який здійснив його огляд. До організації доставки трупа до бюро судово-медичної експертизи слід підходити досить відповідально, адже вона має унеможливити заподіяння трупу додаткових тілесних ушкоджень чи пошкоджень на одязі тощо. Це пояснюється тим, що у випадку утворення додаткових тілесних ушкоджень виникне додаткове завдання щодо визначення механізму їх заподіяння, відмежування цих тілесних ушкоджень від тих, що були утворені через зміну положення трупа вбивцею чи іншими особами, або через здійснення спроби приховування трупу, інсценування нещасного випадку тощо.

Призначення судово-медичної експертизи трупа має здійснюватися невідкладно, адже слідчий, як особа відповідальна за його доставлення до бюро судово-медичних експертиз, має унеможливити дію факторів, що можуть існувати на місці події. До останніх зокрема належать: температура та вологість атмосферного повітря, сонячне світло тощо. Унаслідок дії останніх може прискорюватися розвиток ранніх і пізніх трупних явищ, а у певних випадках – призупинятися. Стрімкий розвиток трупних явищ впливає на можливість установлення причини смерті, а також точного часу її настання. Водночас постанова про призначення цієї експертизи є підставою для поміщення трупа до бюро судово-медичних експертиз, у яких зберігання трупа здійснюється у спеціально призначених холодильниках. Тому, ураховуючи, що умови за яких буде зберігатися труп, а також строки призначення судово-медичної експертизи, належать до факторів, які впливають на процес з'ясування обставин, що підлягають установленню під час розслідування вбивств, після проведення огляду трупа, доцільним є негайне винесення постанови про призначення судово-медичної експертизи трупа, своєчасне доставляння останнього до бюро судово-медичної експертизи. При цьому, у разі відсутності пустих холодильних камер, неприпустимим є залишення трупа у закритому полімерному пакеті, до якого

його було запаковано після огляду, для доставлення до експертної установи, що досить часто має місце у слідчій практиці, адже це також призводить до стрімкого розвитку трупних явищ.

При вирішенні питання про своєчасність призначення судово-медичної експертизи трупа, окрім патологічних змін, що зазнає тіло після смерті, слід також урахувати строки її проведення. Це має важливе значення не тільки під час планування розслідування, але й необхідності забезпечення виконання завдань кримінального провадження у строки, визначені ст. 219 КПК України. На підставі аналізу положень Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини, можемо визначитися з термінами проведення судово-медичної експертизи трупа. Так працівники бюро судово-медичної експертизи:

1) упродовж доби проводять розтин трупа з моменту його надходження до бюро судово-медичної експертизи;

2) протягом трьох діб надають слідчому або прокурору, який направив труп для проведення експертизи, копію лікарського свідоцтва про смерть, що містить інформацію про причину смерті;

3) після проведення судово-медичного розтину трупа та відібрання необхідних зразків з метою здійснення лабораторних досліджень, видають труп для захоронення на підставі письмового дозволу прокурора;

4) у строк не більше одного місяця проводять судово-медичну експертизу трупа з усіма необхідними лабораторними дослідженнями, за результатами чого складають висновок експерта;

5) протягом трьох діб після складання висновку експерта, направляють його слідчому або прокурору, який направив труп для проведення експертизи;

6) у разі перевищення місячного строку проведення судово-медичної експертизи трупу, протягом цього періоду, експерт письмово інформує ініціатора експертизи про перевищення загального строку її провадження [337].

За результатами аналізу слідчої та судової практики нами встановлено, що у середньому тривалість судово-медичних експертиз трупів становить від одного до двох місяців. Їх завершення до спливу 30-добового терміну відбувається досить рідко, що обумовлене необхідністю отримання додаткових лабораторних досліджень, зокрема гістологічних (з метою встановлення часу настання смерті) та токсикологічних (вирішення запитань про перебування особи у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, його ступеню) тощо.

Положеннями чинного законодавства визначено, що у випадку перевищення експертом місячного терміну виконання експертизи, він повинен пояснити причин затримки начальнику бюро в усній формі, а письмово, у вигляді, повідомлення, поінформувати особу, яка призначила експертизу [351]. Водночас у проаналізованих нами кримінальних провадженнях не містилося листів експертів про перевищення 30-добового терміну проведення експертизи. На противагу цьому, у багатьох кримінальних провадженнях містилися запити на ім'я керівників бюро судово-медичної експертизи про отримання відомостей щодо граничних термінів проведення судово-медичних експертиз трупів, а також причин тривалого здійснення досліджень. Таким чином загальний термін проведення судово-медичної експертизи хоча й становить 30 діб після початку судової експертизи, однак типовим є перевищення цього терміну. Як правило, це обумовлене необхідністю вирішення додаткових запитань, відповідь на які потребує проведення додаткових судово-медичних лабораторних досліджень, а також через несвоєчасне направлення об'єктів на додаткові судово-медичні лабораторні дослідження, що є ознакою незадовільної діяльності експертів.

На етапі підготовки до призначення судово-медичної експертизи трупа від слідчого вимагається встановлення деяких обставин вчинення кримінального правопорушення, задля їх викладення у постанові про призначення експертизи, зокрема обставин виявлення трупа, умов його виявлення, ймовірного часу зникнення потерпілого тощо, адже це може вплинути на можливість вирішення деяких завдань, що винесені на розв'язання експерта.

Важливим є коректне формулювання запитань, зокрема їх відповідність предмету дослідження й уникнення формального підходу, у зв'язку з чим досить обґрунтованим вважаємо попереднє отримання консультаційної допомоги спеціаліста перед складанням постанови про призначення експертизи. Саме такий підхід може сприяти уникненню необхідності призначення повторних чи додаткових експертиз, які у подальшому можуть впливати на хід і порядок проведення розслідування, а також строки його здійснення. Отримання подібного роду консультацій можливе вже після проведення огляду трупа і позитивно позначиться на строках призначення експертизи і на якості розслідування.

Типовим під час розслідування вбивств є призначення первинних судово-медичних експертиз трупа, що здійснюється експертом у такій послідовності: 1) ознайомлення з документами про призначення експертизи та іншими доданими до нього матеріалами (копією протоколу огляду місця події тощо); 2) складання плану проведення експертизи; 3) зовнішнє та внутрішнє дослідження трупа, вилучення органів та тканин для проведення лабораторних досліджень; 4) комплексна оцінка результатів дослідження трупа; 5) складання підсумків з відповідями на питання, що були поставлені в постанові; 6) оформлення висновку експерта [351]. Водночас під час розслідування слідчий також може призначити додаткову судово-медичну експертизу трупу і комісійну, що актуалізує необхідність правильного визначення її різновиду, з урахуванням положень, викладених у наказах МОЗ України.

Ураховуючи важливість висновків судово-медичних досліджень трупів під час розслідування, пропонуємо визначити, які фактори відіграють вагоме значення у призначенні та проведенні судово-медичних експертиз трупів, та які помилки слідчих можуть вплинути або виключити можливість вирішення вище наведених типових запитань.

За результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень, нами встановлено, що найчастіше неможливість встановлення причини смерті обумовлена такими обставинами: 1) на момент проведення судово-медичної експертизи труп перебував у стані глибоких пізніх трупних явищ; 2) смерть

ймовірно настала внаслідок отруєння потерпілого невідомої речовини, вид та розміри якої необхідно встановити; 3) тіло піддавалось впливу високих температур.

Глибокі гнилісні зміни досить часто впливають не тільки на можливість установлення причини смерті, але й на встановлення давності її настання. Водночас у слідчо-судовій практиці мають місце і випадки, коли кримінальні провадження, у яких отримано висновки експертів про неможливість установлення причини смерті, направлялись до суду. Як приклад можна привести кримінальне провадження №12017100050006054, що розглядалось Оболонським районним судом м. Києва. Відповідно до обставин справи між обвинуваченим та потерпілою виник конфлікт через ревнощі, у ході якого він став наносити їй удари по голові та шиї, а остання, від отриманих ударів впала на землю, втратила свідомість і померла. У подальшому обвинувачений засипав тіло потерпілої вапном. Відповідно до висновку експерта на момент проведення судово-медичної експертизи труп знаходився в стані гнильного розм'якшення, часткової муміфікації та скелетування з втратою анатомо-морфологічної структури органів і тканин, через що причина смерті невідомої жінки 30-40 років встановлена не була. За результатами судово розгляду даного провадження, вину обвинуваченого все ж таки було доведено за сукупністю доказів. Водночас направлення до суду таких кримінальних проваджень, є виключенням, аніж правилом, адже як свідчать результати проведеного нами анкетування слідчих, лише у 6% випадків прокурори погоджують повідомлення про підозру особі у випадку не встановлення причини смерті потерпілої особи (Додаток Б).

Визначаючись з такою характеристикою як давність настання смерті, слід наголосити, що це одне з найскладніших питань, вирішення якого вимагає від судових експертів дослідження численної сукупності факторів. Вчені констатують, що наразі не існує єдиного методу оцінки, що забезпечив би точний розрахунок давності настання смерті в діапазоні від декількох годин до декількох місяців, тому необхідними є розробка та впровадження нових методів визначення давності настання смерті [307]. Загальновизнаним є те, що голова і кінцівки

розкладаються швидше порівняно з тулубом, головним чином тому, що існує більш висока концентрація м'яких тканин для перетравлення мікроорганізмами [2]. Повне розкладання кісток потребує від шести до тридцяти років в умовах тропічного середовища [4]. У контексті реальної судово-медичної експертизи, різні частини тіла трупа розкладаються з різною швидкістю, внаслідок чого можуть одночасно спостерігатися різні стадії розкладання на одному і тому ж тілі. Вивчення змін лише однієї стадії розкладання для опису ступеня гнильних змін трупа може бути складним завданням для судово-медичних експертів [7].

Відповідно до проведеного нами опитування судово-медичних експертів, найчастішою помилкою, якої допускаються слідчі та яка впливає на можливість установлення давності настання смерті – це не направлення експерту копії протоколу огляду трупа. Протокол огляду трупа єдиний з документів, який містить інформацію про позу трупа на момент огляду, погодних умов, за яких його було виявлено, температури трупа, наявності та характеристик трупних плям і проявів трупного задубіння, тобто тих відомостей, які мають значення для встановлення давності настання смерті шляхом оцінки зміни температурного тіла. Усупереч положенням директивних документів МОЗ України, слідчі не виконують згаданих вимог, що обумовлює вжиття експертами додаткових заходів, зокрема складання клопотань про надання додаткових матеріалів задля вирішення запитань, винесених на їх вирішення.

Досить поширеним також є не проведення оглядів трупа на місці його виявлення, що негативно позначається на можливості вирішення завдань судово-медичної експертизи або ж незадовільна якість проведеного огляду, зокрема без опису трупних явищ, умов навколишнього середовища тощо. Викладене актуалізує необхідність залучення судово-медичних експертів до участі в оглядах, отримання в останніх консультацій та підвищення професійної компетентності слідчих.

Досить вагому роль у розслідуванні вбивств відіграють висновки судово-медичних експертиз речових доказів біологічного походження. Ці експертизи проводяться у відділах судово-медичної експертизи речових доказів (судово-

медичних лабораторіях), які складаються з: 1) відділення судово-медичної гістології; 2) відділення судово-медичної імунології; 3) відділення судово-медичної криміналістики; 4) відділення судово-медичної токсикології; 5) відділення судово-медичної цитології [351]. Як правило, дослідження у згаданих відділеннях проводяться за єдиним алгоритмом, однак залежно від природи досліджуваного об'єкта і результатів дослідження, воно відрізняється деякими особливостями. Загальний алгоритм дослідження речових доказів біологічного походження включає: 1) виявлення, опис, фотографування, вилучення і упаковку речових доказів біологічного походження; 2) доказ наявності в досліджуваному матеріалі крові, сперми, волосся та інших біологічних рідин і тканин (слина, слізна рідина, сеча, кал, молоко та ін.); 3) установлення видової приналежності слідів біологічного походження; 4) з'ясування статевої приналежності слідів біологічного походження; 5) установлення групової приналежності слідів біологічного походження (у тому числі за ізосерологічними та імунними системами); 6) виключення або встановлення приналежності слідів біологічного походження конкретній особі (значення молекулярно-генетичних методів) [422].

У відділеннях судово-медичної імунології проводиться судово-медичне дослідження крові, що включає: 1) орієнтовні проби на кров: візуальний огляд приміщення, проба з реактивом Воскобойнікова (бензидинова проба), з люмінолом або з перекисом водню, огляд приміщення в УФ-променях; ці проби не є обов'язковими, не доводять наявності крові на об'єкті та необхідні тільки для відбору об'єктів, що підлягають подальшому дослідженню; 2) доказ наявності в досліджуваному матеріалі крові; 3) встановлення видової приналежності крові; 4) установлення статевої приналежності крові; 5) з'ясування групової приналежності крові за ізосерологічними системами; 6) визначення приналежності крові певної категорії осіб за іншими системами і ознаками (ізофермент, фетальний гемоглобін, хоріонічний гонадотропін, імунологічними методами і т.д.); 7) установлення регіональної приналежності крові;

8) виключення або встановлення приналежності крові конкретній особі (значення молекулярно-генетичних методів) [422, с. 468-469].

На вирішення експерта можуть бути винесені такі запитання:

1. Чи є на досліджуваному об'єкті кров?
2. Належить кров людині або тварині (якій тварині)?
3. Чи належить кров підозрюваній людині або потерпілому?
4. Чоловіку або жінці належить кров?
5. Належить кров дитині або дорослій людині?
6. З якої області стався крововилив?
7. Яка давність утворення плям крові?
8. Кількість крові, яка утворила плями на даному предметі?
9. Чи належить дана кров вагітній жінці або це породільна кров?
10. Чи може бути це менструальна кров?
11. Кров це живої або мертвої людини?
12. Який механізм утворення плям крові? [302, с. 138-139].

У відділеннях судово-медичної цитології експертні дослідження проводять з метою встановлення в слідах, на речових доказах, наявності клітин тканин людини, визначення їх видової, групової, статевої і органо-тканинної приналежності. До типових завдань, які можливо вирішити під час проведення цитологічних досліджень, у вирішенні яких найчастіше виникає потреба під час розслідування вбивств, належать: 1) установлення статевої приналежності волосся, виділень, крові та інших тканин людини; 2) виявлення клітини епітелію піхви і встановлення їх групової приналежності; 3) виявлення на знаряддях злочину, а також у піднігтьовому вмісті наявності мікрослідів крові і мікронакладень з визначенням їх видової, статевої, групової і органо-тканинної приналежності; 4) з'ясування того, з якої ділянки (органу) тіла відбувалася кровотеча (яке засновано на виявленні домішок, властивих даному органу (слиз, епітеліальні клітини)); 5) вивчення секрету молочних залоз з метою встановлення терміну вагітності і факту колишніх пологів; 6) диференціювання крові плода і дітей раннього грудного віку від крові дорослої людини [422, с. 466].

Об'єктами дослідження у відділенні судово-медичної гістології є: шматочки органів і тканин людини; готові на предметному склі препарати на дослідження планктону, надіслані з відділення судово-медичної токсикології; шматочки тканин, знятих зі знаряддя злочину та транспортних засобів; інші об'єкти біологічного походження. Можливості гістологічних досліджень полягають у тому, що під час їх проведення: 1. Досліджуються всі патологічні процеси в органах, тканинах людини. 2. Визначається зажиттєвість та давність тілесних ушкоджень. 3. Визначаються вірусні включення в клітинах і органах людини. 4. Досліджується мінералізація органів на планктон. 5. Проводяться дослідження з метою диференціації вогнепальних ран від інших поранень [422, с. 466-467]. Гістологічні дослідження проводяться у рамках судово-медичної експертизи трупа та є обов'язковими до проведення.

У відділеннях судово-медичної токсикології також проводиться один з різновидів судово-медичної експертизи речових доказів, метою якого є виявлення хімічних речовин в об'єктах біологічного походження та інших доказах, а також визначення їх виду, розміру тощо.

3.2. Призначення судової молекулярно-генетичної експертизи

Застосування ДНК-типування у кримінальному судочинстві України розпочалося з 90-х років ХХ століття у ДНДЕКЦ Експертної служби МВС України [279]. Першу молекулярно-генетичну експертизу, проведenu в Україні, здійснено у кримінальному провадженні за фактом вбивства [140]. Наразі цей метод аналізу біологічного матеріалу набуває все більшого поширення, адже він є найбільш доказовим, що пояснюється характеристиками молекули ДНК, зокрема її унікальністю (окрім однайцевих близнюків), сталістю, тобто незмінністю протягом життя та тотожністю молекулам ДНК, які містяться в клітинах тканин людини [65].

Дослідженню проблем проведення молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях присвячено наукові праці вчених-генетиків і

криміналістів, зокрема В. В. Іонової, Є. В. Ковалевської [191], Н. Е. Кожухової, Г. Ф. Кривди [225], Р. Г. Кривди [67], Є. Д. Лук'янчикова [272], О. В. Матарикіної [279], М. П. Климчука, О. С. Нарусевича, М. В. Нечеснюка [189], А. А. Патики, С. В. Петричука [320], Р. Л. Степанюка [415; 416; 418; 419] та ін. Науковці засвідчують ефективність молекулярно-генетичних експертиз, зазначають про необхідність подальшого дослідження можливостей та особливостей їх призначення і проведення, удосконалюють методики проведення молекулярно-генетичних досліджень. Так, наприклад, наразі практиці відомі випадки призначення згаданих експертиз з метою ідентифікації зразка рідкої сечі та його подальшого порівняльного аналізу зі зразком крові цієї особи. Таке дослідження проводиться у випадках, коли виникла підозра знищення біологічних зразків особи, причетної до вчинення кримінального правопорушення або про їх підміну [226]. Вивчають науковці і міжнародний досвід використання цього методу дослідження, за результатами чого формують рекомендації щодо урізноманітнення та підвищення ефективності устаткування, що застосовується в Україні, займаються розширенням способів доказування у кримінальних провадженнях, зокрема й під час розслідування вбивств [88; 413; 419].

Результативність молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств, обумовлена можливістю своєчасного з'ясування обставин учинення злочину, правильним усвідомленням значення отриманих висновків для розслідування, правильністю дій сторони кримінального провадження, що передбачає негайне призначення експертизи, за певних умов, проведення додаткових слідчих (розшукових) і процесуальних дій (наприклад, відібрання зразків для експертизи), безпомилковістю дій судових експертів, належним матеріально-технічним забезпеченням тощо [88, с. 81]. Необхідність урахування викладених обставин обумовлена тим, що молекулярно-генетичні дослідження є досить високовартісними, а їх проведення забезпечується за рахунок грошових ресурсів з держбюджету.

У зв'язку з цим і вбачаємо доцільним наголосити на дотриманні раціонального підходу під час вирішення питання про призначення

досліджуваного виду досліджень, адже наразі, як вказують у юридичній літературі, слідчі не цілком усвідомлюють складність і високу вартість проведення цього виду дослідження, не розуміють повною мірою його можливостей [269, с. 201]. Раціональний підхід у цьому контексті, на нашу думку, означає розв'язання завдань кримінального провадження шляхом першочергового використання більш доступних техніко-криміналістичних засобів і менш затратних судово-експертних досліджень. Такий підхід цілком узгоджується і з положеннями чинного кримінального процесуального законодавства, відповідно до яких жоден доказ не має наперед визначеної сили [240], а отже і переваг – порівняно з іншими. Тим паче, що кількість експертних установ в Україні обмежена, їх працівники завантажені, а строки проведення судових експертиз – тривалі, і іноді навіть перевищують строки досудового розслідування [88].

Об'єктами судової молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств найчастіше є речові докази, на яких розміщено сліди біологічного походження, зокрема кров, сперму, букальний епітелій, слину, піднігтьовий вміст, кісткові рештки, зуби, волосся з цибулиною, а також інші контактні сліди, які містять клітини з ядрами.

До можливостей молекулярно-генетичних досліджень під час розслідування вбивств, під якими ми розуміємо ідентифікаційні завдання, які можливо розв'язати шляхом дослідження біологічного матеріалу належать:

- 1) визначення належності біологічного матеріалу відповідній особі або її спростування;
- 2) з'ясування статевої належності вилучених слідів;
- 3) у випадку вбивства немовлят, для визначення генетичної спорідненості, з підозрюваним (наприклад, якщо є підстави вважати, що матір'ю вчинене вбивство новонародженого немовляти);
- 4) установлення належності решток або частин трупа одній людині та чиїх саме, за дослідженням зразків членів сім'ї або інших близьких родичів;
- 5) з'ясування зв'язку між різними кримінальними правопорушеннями;

б) порівняння генетичного профілю біологічного об'єкта з наявними профілями в обліку генетичних ознак людини тощо [88, с. 82; 433, с. 259].

Під час розслідування вбивств найчастіше судова молекулярно-генетична експертиза призначається задля ідентифікації невпізаного трупа. Задля проведення порівняльного дослідження зразки відбираються у ймовірних кровних родичів найближчого порядку (матір, батько, донька, син, рідні сестра чи брат), шляхом забору букального (щічного) епітелію. Водночас за таких умов, експертиза підтверджує лише наявність споріднення між загиблим і його живими родичами, що є непрямим підтвердженням особи потерпілого. Як зауважують В. В. Коваленко і В. В. Кібенко, альтернативним методом вирішення завдання щодо встановлення особи невпізаного трупа є проведення порівняльного дослідження щодо біологічних речовин, залишених на побутових предметах, якими потерпілий користувався до смерті – зубні щітки, гребінці для волосся, посуд, предмети одягу тощо [195, с. 69].

Важливим під час дослідження біологічного матеріалу у ході молекулярно-генетичної експертизи є вирішення завдання про їх походження, а також про час їх утворення. У подальшому слід установлювати відповідність часу їх утворення часу вчинення злочину та часу настання смерті потерпілого. Такі відомості сприятимуть спростуванню факту завчасної підготовки та залишення предмету з біологічним матеріалом на місці вчинення вбивства [453].

До суттєвих умов, яких доцільно дотримуватися під час підготовки та призначення судової молекулярно-генетичної експертизи є дотримання заходів стерильності на всіх етапах розслідування. Більшість речових доказів та слідів біологічного походження, як правило виявляються й вилучаються ще під час невідкладної слідчої (розшукової) дії – огляду місця вчинення вбивства або виявлення трупа (тобто огляду місця події). Тому, на наше переконання, процес підготовки до експертного дослідження розпочинається з моменту початку розслідування, що обумовлює відповідний порядок дій уже на місці вчинення вбивства [88, с. 83]. У зв'язку з цим, до проведення огляду місця події не слід

допускати сторонніх осіб, адже це збільшує вірогідність настання контамінації [88].

Недотримання заходів стерильності, а також недотримання правил, спрямованих на забезпечення умов стерильності, належать до типових помилок, однак, не завжди «забруднення» ДНК відбувається з провини працівників правоохоронних органів. Контамінація може відбутися і в ДНК-лабораторіях. У разі виявлення її, судовий експерт припиняє подальше проведення молекулярно-генетичного дослідження. Працівник, який виявив контамінацію, повинен невідкладно повідомити про це керівника з якості, а він своєю чергою – керівника відділу. Результати, отримані разом із контамінованими пробами, вважають недійсними, а всі зразки слід дослідити повторно [330, с. 83]. Проте як свідчить аналіз матеріалів експертної практики, найчастіше контамінація відбувається все ж таки через перебування на місці вчинення кримінального правопорушення до моменту вчинення злочину та після його виявлення численної кількості осіб. Тому, зважаючи на відомі обставини вчинення злочину, слід уважно та правильно визначити місце, звідки буде здійснено змиви, які в подальшому підлягатимуть експертному дослідженню, дотримуючись при цьому заходів стерильності [88, с. 83].

До загальних вимог щодо мінімізації ризику контамінації на місці події належать: 1) обмеження доступу до місця події сторонніх осіб або окремих предметів; 2) використання рукавичок і масок усіма, кому необхідно торкнутись або оглянути предмет; 3) регулярна зміна рукавичок після контакту з окремими об'єктами; 4) уникнення контакту з тими ділянками тіла, з яких може бути виділена ДНК; 5) надання експерту ДНК усіх осіб, які контактували з досліджуваним предметом, для перевірки вірогідності забруднення [27].

При цьому, як слушно вказує О. В. Матарикіна, біологічна чистота витратних і пакувальних матеріалів, інструментів і розчинів, за допомогою яких проводиться вилучення слідів, а також суворе дотримання спеціальних вимог і правил учасниками слідчих (розшукових) дій (при роботі зі слідами) є тими чинниками, що суттєво впливають на збереження сліду в тому вигляді, в якому

він був виявлений, і виключають можливість його забруднення сторонньою ДНК [280, с. 147].

Під час відібрання зразків для порівняльного дослідження також доцільно дотримуватися ряду вимог, які ми визначили у попередньому розділі. Коректні вилучення об'єктів, відібрання біологічних зразків, належне їх зберігання та транспортування є гарантіями відстрочення процесу деградації ДНК (її зміни), що відбувається під впливом чинників оточуючого середовища або ж обумовлена внутрішньоклітинними механізмами, зокрема: гідролітичним розщепленням, хімічним окисненням та ферментативною деградацією. Зазначені процеси спричиняють сегментацію ДНК на більш дрібні фрагменти [28]. У випадку дослідження деградованої (зруйнованої) ДНК, що доволі часто зустрічається в експертній практиці, цим локусам властиві два істотні недоліки. По-перше, у зв'язку із високою імовірністю деградації алелів, пов'язаної з їх відносно великим розміром, може взагалі виявитися неможливим встановити алельну характеристику ДНК. По-друге, через значне розходження у довжині алелів існує імовірність виявити тільки одну низькомолекулярну алель і дати помилковий висновок про гомозиготність ДНК, що насправді є гетерозиготною, в якій високомолекулярна алель зазнавала більшої деградації. Ці недоліки обмежують використання VNTR-локусів в криміналістиці [221, с. 87].

Головними зовнішніми чинниками, що обумовлюють деградацію ДНК, є: температура, світлові промені, підвищена вологість. Зазначені фактори сприяють появі та швидкому розмноженню бактерій, а також подальшому гниттю біологічних слідів [41]. Водночас маємо зважати, що після смерті особи, природні процеси, які в будь-якому випадку розвинуться в організмі людини, призводять до деградації ДНК [16], а тому в разі виявлення невпізаного трупа слід негайно забезпечити відібрання у нього біологічних зразків та забезпечити їх належне зберігання. При цьому, слід зауважити, що геномна інформація невпізаних трупів людей, їх останків та частин тіла людини, відомості про виявлення яких унесені до Єдиного реєстру досудових розслідувань або відображено у постанові про початок досудового розслідування, винесеній у порядку, передбаченому

ст. 615 КПК України або встановлена з раніше відібраних біологічних зразків осіб, зниклих безвісти, або біологічного матеріалу з особистих речей осіб, зниклих безвісти, підлягає обов'язковій державній реєстрації [355].

Важливою умовою успішного вирішення експертних завдань є правильне обрання послідовності призначення різних видів судових експертиз. Адже методи молекулярно-генетичного дослідження є руйнуючими, тому після його проведення визначення, наприклад, установа папілярного візерунка у слідах рук є неможливим. З іншого боку, вилучення слідів рук і проведення дактилоскопічної експертизи для подальшого молекулярно-генетичного дослідження вимагає застосування технічних засобів і методів, що забезпечують збереження ДНК. Крім того, у кожному випадку призначення судової молекулярно-генетичної експертизи експертові необхідно надати дозвіл на знищення об'єкта дослідження, в іншому разі – проведення експертизи неможливе [88; 413, с. 177].

Окрім послідовності призначення експертних досліджень, унеможливають результативність молекулярно-генетичного дослідження помилки слідчих щодо об'єктів дослідження, кількості судових експертиз [88, с. 85].

Не слід здійснювати призначення однієї молекулярно-генетичної експертизи за значною кількістю об'єктів, адже це збільшує терміни проведення судової експертизи, а отже, і терміни розв'язання надважливих для розслідування питань. Це своєю чергою обумовлює витрату високовартісних матеріалів і підвищує вірогідність експертної помилки. Ці ж чинники впливають на тривалість і трудомісткість процесу дослідження. Ще однією проблемою є необґрунтоване призначення вагомої кількості молекулярно-генетичних експертиз за значною кількістю речових доказів, хоча вірогідність розміщення на них значущих для провадження ДНК є незначною [413]. Під час направлення на дослідження великогабаритних об'єктів слідчі не уточнюють конкретні ділянки об'єкта для виявлення біологічних слідів людини, припущення помилок і/або невідповідності особистих даних (П.І.Б., дата народження) у матеріалах кримінального провадження на пакуваннях речових доказів [178, с. 300].

Особливої уваги потребує проблема щодо визначення запитань, які буде поставлено на розв'язання експертові. Кримінальним процесуальним законодавством заборонено вирішення правових запитань шляхом проведення експертних досліджень, проте, іноді слідчі все ж таки виходять за межі, визначені законодавцем [87]. Мають місце й випадки формулювання запитань щодо визначення генетичних ознак об'єктів, при цьому без формулювання запитання про наявність чи відсутність збігу цих ознак [413, с. 174-178].

Для уникнення перерахованих помилок доцільно попередньо звертатися за консультаційною допомогою спеціалістів у галузі генетики. Останні, ознайомившись з матеріалами кримінального провадження, можуть надати чіткі рекомендації щодо необхідної кількості експертиз, об'єктів і кількості зразків, які мають бути надані на дослідження, допоможуть сформулювати коректні запитання, які слід поставити на розв'язання експертові [88, с. 86].

Коректні питання дозволять експертам надати чіткі й однозначні відповіді, а тому отримані висновки відповідатимуть необхідним вимогам щодо ясності, однозначності, обґрунтованості, розуміння та оцінка яких не потребуватиме використання спеціальних знань [419].

Під час консультації спеціаліста в галузі генетики, слідчий зможе з'ясувати перелік матеріалів, необхідних для проведення дослідження, що виключатиме можливість звернення останнього з клопотаннями, розгляд і відповіді на які призведуть до затягування термінів проведення експертизи або виключить необхідність проведення додаткових експертиз щодо того самого об'єкта [88, с. 86].

З метою поліпшення якісного рівня практичної діяльності в зазначеній сфері доцільно вжити заходів щодо системної організації навчання працівників органів правопорядку навичкам поводження зі слідами біологічного походження, знанням загальних методичних засад проведення молекулярно-генетичної експертизи, поліпшення взаємодії слідчих підрозділів і судово-експертних установ. Необхідно удосконалювати та впроваджувати новітні методичні рекомендації щодо огляду місця події, відібрання біологічних зразків,

призначення та проведення судової молекулярно-генетичної експертизи з урахуванням сучасного стану і тенденцій розвитку технологій криміналістичного дослідження ДНК [415, с. 314]. Передумовою формування у малодосвідчених слідчих відповідних знань і навичок, є співпраця і взаємодія з колегами, у яких вже сформувалися відповідні знання та навички, зокрема шляхом створення у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням вбивства, групи слідчих, старшим якої є найдосвідченіший працівник органу досудового розслідування [88, с. 86-87].

3.3. Призначення судово-психіатричних експертиз відносно осіб, які підозрюються у вчиненні вбивств

Особа злочинця – це один з центральних елементів криміналістичної характеристики злочину, якому в юридичній літературі постійно приділяється вагома увага [157; 185; 316]. У своїх доробках науковці майже одноголосно констатують, що під час його дослідження глибокому аналізу слід піддавати соціально-психологічну характеристику особистості вбивці, адже за таких умов можливе не тільки профілювання злочинців, але й забезпечення ефективного розслідування вчинених вбивств. На підставі узагальнення останніх наукових напрацювань вітчизняних і зарубіжних вчених також доходимо висновку, що в них превалюють тези про те, що більш схильні до вчинення кримінальних правопорушень, зокрема й вбивств психічно хворі й емоційно нестабільні правопорушники [10, с. 19; 17, с. 381].

Наявність психічних розладів і відхилень, а також психічних захворювань дійсно є досить поширеною характеристикою вбивць. За результатами аналізу матеріалів кримінальних проваджень, нами встановлено, що 17% осіб, засуджених за їх вчинення, мали психічні та поведінкові розлади через вживання алкоголю, наркотичних засобів, 8% – перебували у стані простого алкогольного сп'яніння, 4% – мали синдром залежності від алкоголю (хронічний алкоголізм), 2% – відрізнялися емоційно нестійким розладом особистості, 2% – страждали на

психічне захворювання, 1% – мав клінічні ознаки посттравматичного стресового розладу і 1% обвинувачених мав розлад особистості та поведінки через органічне ураження головного мозку (Додаток А). Подібні висновки про поширеність психічних відхилень у вбивць таких як психопатія, шизофренія, дебільність, органічні захворювання центральної нервової системи, хронічний алкоголізм, епілепсія, отримали й інші вчені [309, с. 6].

Доктриною кримінального права визначено, що виключно осудна особа є суб'єктом кримінального правопорушення та підлягає кримінальній відповідальності (ч. 1 ст. 18, ч.ч.1, 2. Ст. 19 КК України). Викладене актуалізує необхідність з'ясування психічного стану підозрюваних у певні юридично значимі проміжки часу, зокрема під час вчинення вбивства або після цього, адже це пов'язано з можливістю притягнення їх до кримінальної відповідальності. Тим паче, що з'ясування цього тактичного завдання розслідування належить до одного з тих, що потребує застосування спеціальних знань, зокрема у вигляді судово-психіатричної експертизи.

Висновки експертів у галузі психіатрії, предметом дослідження яких був стан психіки вбивці як на момент протиправного позбавлення життя людини, так і після цього, покладаються в основу ухвал, якими задовольняються клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру. Слід відмітити, що питома вага таких кримінальних проваджень є досить вагомою. Відповідно до проведеного нами аналізу слідчої та судової практики в період з 2017 р. до 2022 р. щорічно серед загальної кількості облікованих кримінальних правопорушень 7,7% кримінальних проваджень направлено до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного характеру. Водночас досить чисельною є кількість кримінальних проваджень, у яких особа на момент учинення вбивства не перебувала у психічно хворобливому стані, проте мала розлади психіки або поведінки. Розслідування таких кримінальних проваджень має свої особливості. Так зокрема, за наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності, обов'язковим є залучення для неї захисника, а відсутність останнього може розглядатися судом

як порушення права на захист, що може призвести до визнання здобутих доказів недопустимими. Особливо це актуально для тих вбивств, що передбачені ст.ст. 116-119 КК України, тому що вони не належать до категорії особливо тяжких кримінальних правопорушень, а тому не передбачають обов'язкового залучення захисника.

Теоретичні і практичні проблеми призначення, проведення та використання судово-психіатричних експертиз у кримінальному судочинстві досліджували А. О. Антощук, В.Г. Гончаренко, В. Єгоров, Т. Єгорова, В. Р. Ілейко, М. В. Костицький, А. І. Кунтій, О. В. Любчинський, В. Т. Нор, Н. М. Сенченко, В. О. Шуляр та ін. У розробках останніх висвітлено окремі аспекти призначення, проведення і використання результатів судово-психіатричних експертиз у кримінальних провадженнях, а їх напрацювання – використовуватимуться нами під час визначення специфіки цих питань у межах досліджуваної проблематики.

За формою на законодавчому рівні розрізняють амбулаторну, стаціонарну та посмертну судово-психіатричні експертизи [340]. Під час розслідування вбивств, як правило, призначають амбулаторні, рідше – стаціонарні, у виняткових випадках – посмертні судово-психіатричні експертизи. Об'єктами таких досліджень є підозрюваний у вчиненні вбивства (не допускається направлення на дослідження особи, яка не має процесуального статусу у кримінальному провадженні), а також матеріали кримінального провадження, медична документація, матеріали, що характеризують особу вбивці тощо.

Основним завданням, що покладається на вирішення експерта-психіатра є з'ясування запитання про наявність в особи психічного захворювання, розладу психічної діяльності, що позбавляв би її можливості повністю або частково усвідомлювати свої дії та керувати ними, а також необхідності застосування через це щодо неї примусових заходів медичного характеру. Також до компетенції судово-психіатричних експертиз у кримінальних провадженнях про вбивства, належать запитання про встановлення наявності патологічного афекту в особи [471, с. 164], можливості проведення за участю підозрюваного слідчих (розшукових) дій, з'ясування запитання про те, чи є підозрюваний хронічним

алкоголіком або наркоманом, потребує він через це лікування [143, с. 224], чи проходив підозрюваний лікування у психіатричній лікарні, має схильність до сексуально-насильницьких дій в екстремальних умовах, садизму та катування, чи схильний до завдання інших фізичних страждань потерпілому та ін. [317, с. 173-175].

Суб'єктами проведення судово-психіатричних експертиз є державні спеціалізовані судово-психіатричні установи МОЗ України, серед яких: Український науково-дослідний інститут соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ, центри судово-психіатричних експертиз, відділення (амбулаторних, стаціонарних експертиз), які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень, психоневрологічних диспансерів. Слід відмітити, що обмеження суб'єктів, уповноважених на проведення судово-психіатричних експертиз виключно державними судово-експертними установами, як зауважують вчені, суперечить принципу змагальності сторін у кримінальному процесі [479, с. 28], що цілком відповідає і нашій позиції.

Проведення амбулаторної та стаціонарної судово-психіатричних експертиз, розпочинається з перевірки особи підекспертного, що здійснюється за документами, які посвідчують особу. У подальшому проводиться психіатричний огляд, під час якого експерт оцінює об'єктивний анамнез, включаючи дані про спадковість психічних розладів, особливості психічного розвитку, сімейний і соціальний статус, особливості реагування на різні життєві ситуації, психічні травми, особливості психічного стану та поведінки під час проведення судово-психіатричної експертизи та в період дій, з приводу яких ведеться провадження у цій справі. Окрім цього, експерт надає оцінку особливостям зовнішнього вигляду, міміки, руху і мови підекспертної особи, а також аналізує її манеру триматися під час обстеження. Також експерт здійснює соматичне обстеження особи, звертаючи додатково увагу на сліди ушкоджень, наявність і особливості татуювань, виявляє рубці та шрами, сліди ін'єкцій, оглядає слизову рота і язик [340].

Прийняттю рішення про призначення судово-психіатричної експертизи, має передувати ґрунтовна оцінка обставин, що можуть визнаватися підставами її

призначення. Це обумовлено тим, що в Україні діє презумпція психічного здоров'я, відповідно до якої будь-яка особа, яка вчиняє протиправне діяння, вважається здатною усвідомлювати свої дії та керувати ними у повному обсязі, доки зворотне не буде доведено [365].

Обов'язковою підставою призначення судово-психіатричної експертизи є наявність в особі розладу психічної діяльності або психічного захворювання, що засвідчується відповідним медичним документом (ч. 1 ст. 509 КПК України). Підставою призначення судово-психіатричної експертизи вона ставала у 64% проаналізованих нами кримінальних проваджень [240].

Медичні документи про наявність в особі розладу психічної діяльності або психічного захворювання слідчий отримує під час збирання інформації, що характеризує особу підозрюваного, рідше – від сторони захисту. Це можуть бути документи, що містять у собі відомості про наявність в особі розладу психічної діяльності або психічного захворювання, зокрема інформації про те, чи перебуває підозрюваний на обліку у лікаря-психіатра через наявність згаданих проблем з ментальним здоров'ям або чи звертався він у зв'язку з цим за медичною допомогою. Задля отримання таких відомостей слідчий звертається до лікувально-профілактичних закладів, розташованих за місцем реєстрації або місцем проживання підозрюваного. Компетентне складення такого запиту можливе за умови, що слідчий обізнаний з положеннями чинного законодавства про те, що передача відомостей про стан психічного здоров'я підозрюваного у вбивстві, без його згоди або без згоди його законного представника, допускається для провадження досудового розслідування, складання досудової доповіді щодо обвинувачених або судового розгляду за письмовим запитом слідчого, прокурора [365]. Тобто при поданні запиту про отримання відомостей, зокрема й медичних документів про наявність в особі розладу психічної діяльності або психічного захворювання сторона обвинувачення має зазначати, що відносно особи здійснюється досудове розслідування за підозрою у вчиненні вбивства. Правильне складання запиту забезпечить подальше своєчасне й об'єктивне встановлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування. У разі підтвердження

таких фактів, слідчий зобов'язаний вилучити відповідну документацію шляхом реалізації заходів забезпечення кримінального провадження (тимчасового доступу до речей і документів), адже відомості, які можуть становити лікарську таємницю належать до охоронюваної законом таємниці [240].

Медична документація, що підтверджуватиме необхідність призначення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні, може бути надана стороною захисту. Серед форм медичних документів, які містять відомості, достатні для призначення судово-психіатричної експертизи щодо підозрюваного, слід виокремити: контрольну карту диспансерного нагляду за хворим на розлади психіки та особою, яка має розлади психіки внаслідок вживання психоактивних речовин; статистичний талон на хворого, який знятий з диспансерного нагляду психоневрологічного/наркологічного закладу; статистичну карту хворого, який вибув із психіатричного (наркологічного) стаціонару; акт стаціонарної, амбулаторної, заочної, посмертної судово-психіатричної експертизи; акт психіатричного огляду засудженого; журнал реєстрації стаціонарної і амбулаторної судово-психіатричної експертизи; Протокол обов'язкових попереднього та періодичного психіатричних оглядів; акт психіатричного огляду особи, яка перебувала на примусовому лікуванні; медичну довідку про проходження обов'язкових попереднього та періодичного психіатричних оглядів; протокол медичного огляду для встановлення факту вживання психоактивної речовини та стану сп'яніння; журнал реєстрації медичних оглядів для встановлення факту вживання психоактивної речовини та стану сп'яніння [440]. Уважаємо, що відомості, викладені у згаданих документах, можуть визнаватися достатньою підставою для призначення кваліфікованого експертного дослідження.

Досвід роботи в органах досудового розслідування, а також аналіз слідчої та судової практики, дозволяє стверджувати, що непоодинокими є факти, коли особа не перебуває на обліку у лікаря-психіатра, однак, відповідно до інформації, отриманої з територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (раніше – військових комісаріатів), звільнена від проходження військової служби

через наявність у неї психічного розладу або психічного захворювання. За таких умов, перед слідчим виникає потреба у встановленні та вилученні висновку психіатра про непридатність особи до військової служби, порядок складання якого регламентується Положенням про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України [333]. З цього приводу вважаємо, що сформована слідча практика щодо надіслання запитів стосовно чоловіків, підозрюваних у вчиненні вбивства, виключно до лікувально-профілактичних закладів, не цілком узгоджується з завданнями та загальними засадами кримінального провадження щодо повноти та об'єктивності розслідування. У зв'язку з цим доцільним вбачаємо створення в Україні Єдиного державного реєстру психічно хворих пацієнтів, що спростив би процес перевірки й отримання відомостей про перебування особи на обліку у лікаря-психіатра. Це виключало б необхідність направлення слідчими під час розслідування великої кількості запитів до різних закладів, підприємств, установ з метою отримання відомостей про наявність у підозрюваного розладу психічної діяльності або психічного захворювання.

Ретельної перевірки при вирішенні запитання про призначення судово-психіатричної експертизи також потребують факти про лікування підозрюваного у зв'язку з отриманням ним травм голови, контузії мозку, травм хребта, ураження спинного мозку тощо. Адже саме такі травми можуть провокувати зміну анатомо-фізіологічних процесів в організмі людини і призвести до розладів психічної діяльності або психічного захворювання. Уважаємо, що за наявності такої інформації слід звертатися за консультативною допомогою фахівця у галузі психіатрії з метою з'ясування необхідності призначення кваліфікованого експертного дослідження у такій ситуації.

Другою не менш поширеною підставою призначення судово-психіатричних експертиз, що визначена у ч.1 ст. 509 КПК України, є неадекватна поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього (затмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо) [240]. Про необхідність обов'язкового призначення цієї експертизи за умов, коли особа через психічні вади нездатна правильно

сприймати обставини, що мають значення для справи, і давати показання з приводу них, наголосив і ВС України у постанові Пленуму від 30 травня 1997 р. № 8 «Про судову експертизу в кримінальних та цивільних справах» (абз. 3 п. 14) [367].

За результатами анкетування респондентів доходимо висновку, що складнощі оцінки в слідчих під час прийняття рішення про наявність підстав для призначення судово-психіатричної експертизи викликає оцінка таких психофізіологічних станів як порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій тощо, затьмарення свідомості та інших станів.

Затьмарення свідомості полягає у тимчасовій нездатності особи усвідомлювати характер і наслідки своїх дій, що обумовлене звуженням свідомості через сильне душевне хвилювання. Порушення сприйняття пов'язане з викривленою перцепцією об'єктів і подій через ілюзії, галюцинації, які й спонукають особу до вчинення певних дій, зокрема й насильницького характеру. Порушення мислення полягає у порушенні здійснення логічних операцій таких як узагальнення, абстрагування, зниження критичності до власних дій. Нездатність особи керувати своїми діями пов'язана з порушенням волі, що обумовлене наявністю різних видів залежності (алкоголізму, наркоманії). Наявність складного емоційного стану обумовлена страхами, тривогою, станом гострого афекту, і полягає, як правило, у маніакальних і депресивних синдромах. Порушення інтелекту супроводжується зниженими пізнавальною здібністю й адаптивністю, проявляється у погіршенні пам'яті, послабленні пізнавальних процесів тощо. Порушення мовлення, що пов'язане із процесами мислення, (логоневроз, алалія), а також розладів уваги (розсіяності, недостатньої концентрації) також є підставою призначення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні [469, с. 41-44].

У науковій літературі також вказують, що ознаками психічних розладів є:

- 1) розлади емоційного фону (різка зміна настрою): тривога, страх, роздратованість, злобність, сльозливість, замкнутість, нетипова радість;
- 2) порушення пам'яті, уваги, що виражаються у непослідовності висловлювання,

постійному відволіканні від основної теми, розсіяності, швидкій стомлюваності, неможливості згадати добре знайомі слова (назви предметів), відтворити недавні події, замовчуванні посеред фрази, «зацикленні» на одній думці;

3) демонстративність, театральність поведінки, наприклад, суїцидальні спроби, корчення гримас, які найчастіше виявляються в істеричних психопатів;

4) порушення координації рухів, тремтіння рук – можливі форми психічних розладів при алкоголізмі, реактивних станах, судинних захворюваннях;

5) пітливість, синюшність шкіри (переважно долоней) – характерні для осіб, які перенесли черепно-мозкові травми, страждають на алкоголізм, шизофренію;

6) розсіяний погляд як наслідок черепно-мозкових та інших захворювань [268, с. 72].

Проявами неадекватної поведінки особи під час вчинення вбивства може бути заподіяння численної кількості ударів в життєвоважливі органи, хаотичний характер їх нанесення, учинення вбивства поєднаного із розчленуванням трупа, здійснення садистсько-сексуальних дій відносно трупів (відсікання геніталій, введення різних предметів в усі природні отвори тіла) тощо, тобто жорстокий спосіб вчинення злочину, що передбачає заподіяння страждань іншій особі, глумління над трупом, обстановка на місці події тощо. Про неадекватність дій підозрюваного у вбивстві можуть свідчити розміщення фотознімків (відеозаписів) трупа у соціальних мережах, невчинення дій щодо знищення доказів (наприклад, підозрюваний може тривалий час перебувати в одязі, на якому збереглися сліди крові потерпілого, що викликатиме відразу у психічно здорової особи), представлення чужими анкетними даними, повідомлення про себе вигаданих відомостей тощо [87, с. 111-114]. Сумніви в психічній адекватності особи, яка вчинила вбивство, можуть виникнути майже одразу після проведення першочергової слідчої (розшукової) дії – огляду місця події та трупа, проте з'ясування психічного стану підозрюваного має відбуватися у вигляді кваліфікованого експертного дослідження особи злочинця, її психіки.

За результатами аналізу слідчої та судової практики, можемо констатувати, що в деяких випадках особа, яка вчинила протизаконне насильницьке діяння,

може не мати істотних відмінностей по криміногенно значущим ознакам від законослухняних громадян. Тобто особа може знаходитися в стані за якого вона не усвідомлює протиправність своїх дій і не вважає, що умисне заподіяння смерті іншій людині є кримінально-караним діянням. У багатьох кримінальних провадженнях, під час розслідування яких було встановлено необхідність застосування щодо осіб примусових заходів медичного характеру, наявність психічних розладів у особи була констатована психіатрами вже після вчинення нею умисного вбивства саме під час проведення судово-психіатричної експертизи, а підставою їх призначення ставала неадекватна поведінка підозрюваного. Як приклад можна привести кримінальне провадження, що було вчинене на території Дергачівського району Харківської області за фактом вбивства малолітньої дівчинки її матір'ю.

Під час розслідування зазначеного кримінального провадження слідчими було встановлено, що матір нанесла множинні проникаючі колото-різані ушкодження голови та тулубу, з ушкодженням внутрішніх органів, своїй 13-річній доньці, що призвело до розвитку крововтрати, яка і стало причиною смерті. У подальшому, остання, діючи з особливою жорстокістю, відокремила голову потерпілої від тіла, та поклавши її до полімерного пакету, залишила місце вчинення злочину. Оголоною остання пройшла пішки приблизно 6 км, після чого її зупинили працівники НПУ. Під час розслідування в матері дівчинки було діагностовано хронічне психічне захворювання у формі шизофренії параноїдальної, через що судом прийнято рішення про застосування до неї примусових заходів медичного характеру. Слід відмітити, що до цієї події остання ніколи не зверталася за допомогою до лікаря-психіатра і не перебувала на обліку через наявність психічних розладів або психічних захворювань [380].

Водночас досить поширеними є випадки, коли підозрювані намагаються імітувати наявність психічного розладу або психічного захворювання задля уникнення кримінальної відповідальності та винесення судом ухвали про застосування примусових заходів медичного характеру, або стверджують про наявність підстав, що обумовили стан сильного душевного хвилювання (задля

штучного створення підстав для зміни правової кваліфікації кримінального провадження зі ст. 115 КК України на ст. 116 КК України «Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання», тому що останнє є менш тяжким, привілейованим складом кримінального правопорушення). Такі випадки також актуалізують необхідність призначення судово-психіатричних експертиз, адже лише кваліфікована оцінка фахівця надасть обґрунтовані доводи про заперечення наявності цих обставин.

Аналіз юридичної літератури дає підстави стверджувати, що вчені дотримуються більш диференційованого підходу до визначення підстав, за яких доцільно забезпечувати призначення судово-психіатричної експертизи. До них вони зокрема відносять такі: 1) невідповідність мотивів діянь особи тяжкості вчиненого діяння; 2) надмірні прояви у поведінці особи таких рис як неврівноваженість, надмірна агресія, суїцидальні нахили, агресивність тощо; 3) невідповідність рівня психологічного розвитку віковій нормі, порушення усної та письмової мови [305, с. 18; 370, с. 162; 399, с. 251]; 4) зловживання алкогольними напоями та наркотичними засобами; 5) перенесення особою сильних душевних потрясінь, психологічних травм та ін. Відомості, що підтверджують наявність таких підстав, можуть міститися у негативних характеристиках з місця навчання і роботи підозрюваного, показаннях останнього, членів його сім'ї, сусідів, близьких друзів або колег.

Про неадекватність поведінки підозрюваного також можуть свідчити факти неодноразового його притягнення до адміністративної відповідальності за вчинення домашнього насильства, дрібного хуліганства, наявність судимостей за вчинення насильницьких злочинів [87, с. 114]. Безумовно, перераховані вище підстави не можуть виступати обов'язковими для призначення судово-психіатричної експертизи у кожному кримінальному провадженні за фактом вбивства, однак під час розслідування вони підлягають ґрунтовній оцінці і мають ураховуватися слідчими при прийнятті рішення про призначення такого роду досліджень.

Слід зауважити, що типовою підставою призначення судово-психіатричних експертиз, за відсутності обов'язкових підстав, як вказали опитані нами респонденти, є відсутність очевидного мотиву вбивства (Додаток Б). Останні також вказали, що забезпечують призначення судово-психіатричних експертиз навіть за відсутності визначених законом підстав. Тому вважаємо, що за наявності у слідчого сумнівів у необхідності призначення судово-психіатричної експертизи, він може залучити спеціаліста в галузі психіатрії, який за результатами ознайомлення з матеріалами кримінального провадження, може надати пояснення про те, чи доцільним є призначення експертизи, проконсультує щодо матеріалів, які слід надати на дослідження експерта, а також допоможе у складенні відповідної постанови, тому що саме ці обставини обумовлюють ефективність проведення цього виду дослідження. Разом з тим, слушним є зауваження М. Г. Щербаковського про те, що обов'язковість призначення судової експертизи не повинна визначатися вказівкою спеціаліста, адже за таких умов об'єктивні чинники обов'язкового призначення експертиз підмінюються суб'єктивною думкою обізнаної особи [477, с. 155]. Уважаємо, що при прийнятті рішення про призначення судової експертизи слід виходити з завдань розслідування та конкретного експертного дослідження.

Уважно слід підходити до формулювання запитань, що виносяться слідчими на вирішення експертів. Обов'язковим є уникнення тих, що належать до категорії правових, зокрема про перебування підозрюваного у стані неосудності чи обмеженої осудності. Пряма заборона про це визначена у ч.6 ст. 101 КПК України, відповідно до якої експерт не має права стверджувати у висновку про психічний стан підозрюваного чи перебував він у такому стані, що є елементом кримінального правопорушення або елементом, який виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене діяння [240].

На підставі вивчення слідчо-судової практики, а також теоретичних напрацювань вчених доходимо висновку, що на вирішення судово-психіатричної експертизи слідчий може запропонувати такі запитання:

1. Чи страждав підозрюваний під час учинення інкримінованого йому діяння (діянь) психічним розладом, через який він не міг усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та/або керувати ними?

2. Чи страждає підозрюваний психічним розладом через який він не може усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними?

3. До якої категорії хворобливих станів належить цей психічний розлад – хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства чи іншого хворобливого стану психіки?

4. Чи страждає підозрюваний на психічну хворобу, що позбавляє його можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними?

5. Якщо підозрюваний страждає на психічну хворобу, то коли розпочалася ця психічна хвороба й яким є стан його психічного здоров'я зараз?

6. Чи потребує підозрюваний застосування до нього примусових заходів медичного характеру, а якщо так, то яких?

7. Чи має особа психічні вади, наявність яких позбавляє її можливості самостійно реалізувати своє право на захист?

8. Чи дає змогу психічний стан хворого проводити з ним слідчі (розшукові) дії? [276, с. 185].

9. Чи міг підозрюваний, перебуваючи у стані сп'яніння на момент вчинення кримінального правопорушення, усвідомлювати свої дії та керувати ними (якщо у підозрюваного встановлено стан сп'яніння на момент вчинення вбивства)?

10. Чи страждає підозрюваний (підсудний) на хронічний алкоголізм або наркоманію?

11. Чи потребує особа лікування від алкоголізму чи наркоманії? [276, с. 185]

Ретельно слід підходити до збору та надання матеріалів для експертного дослідження, адже цей обов'язок покладається на сторону, яка є ініціатором призначення експертизи. За наявності сумнівів в адекватності підозрюваного, матеріали кримінального провадження мають містити відповідні відомості у протоколах його допиту, а також допитах його родичів, близьких, знайомих та інших осіб. Тому доцільним є під час проведення слідчих (розшукових) дій за

участю згаданих осіб застосовувати засоби відеофіксації, адже надання їх на дослідження експерта дозволить забезпечити повне й об'єктивне вивчення обставини справи, вирішити викладені у постанові запитання [87, с. 113].

Слід відмітити, що Порядком проведення судово-психіатричної експертизи передбачено, що під час проведення амбулаторної чи стаціонарної судово-психіатричної експертизи, експерт за потреби може залучити психолога. Такі дослідження мають включати в себе два обов'язкові елементи: 1) дослідження особливостей перебігу когнітивних процесів (увага, пам'ять, мислення); 2) дослідження індивідуально-психологічних особливостей [340]. За таких умов, фактично проводиться комплексна психолого-психіатрична експертиза.

До компетенції психолого-психіатричної експертизи, що передбачає застосування комплексу знань психології та психіатрії належить питання про з'ясування того, чи вчинене діяння в стані сильного душевного хвилювання (п. 27 постанови Пленуму ВС України «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» від 7 липня 2003 року № 2) [369]. На вирішення комісії експертів, які залучаються до проведення комплексної судової психолого-психіатричної експертизи під час розслідування вбивства можуть бути поставлені такі основні запитання:

1. Чи страждав підозрюваний будь-яким психічним захворюванням на момент вчинення кримінального правопорушення? Чи знаходився він у будь-якому емоційному чи афективному стані? Якщо так, то які психологічні причини зумовили настання такого стану, у якій формі протікав афект та чи міг такий стан бути помітним для оточуючих?

2. Якою мірою встановлені дії потерпілого могли вплинути на психічний стан підозрюваного та якою мірою вони стали причиною його наступної поведінки?

3. Чи міг у підозрюваного (обвинуваченого) виникнути стан сильного душевного хвилювання під впливом протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи, заподіяних потерпілим третім особам?

4. Чи міг підозрюваний під час вчинення злочину усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними? Чи проявлявся в нього тимчасовий розлад психічної діяльності?

5. Чи страждає підозрюваний психічним захворюванням на даний час? Якщо страждає психічними захворюваннями, то чи потребує примусового медичного лікування?

6. Чи міг підозрюваний, перебуваючи у стані сп'яніння на момент вчинення кримінального правопорушення, усвідомлювати свої дії та керувати ними (якщо у підозрюваного встановлено стан сп'яніння на момент вчинення злочину)?

7. Якими є індивідуально-психологічні особливості підозрюваного? Чи впливали ці особливості на його поведінку під час вчинення кримінального правопорушення і наскільки суттєво?

8. Чи має підозрюваний індивідуально-психологічні особливості, що суттєво вплинули на характер його показань у кримінальному провадженні (якщо підозрюваний визнавав свою вину у вчиненому, а після цього не визнає)?

9. Чи спроможний підозрюваний з урахуванням його вікових особливостей і рівня розумового розвитку, а також індивідуально-психологічних властивостей та умов мікросоціального середовища, емоційного стану, усвідомлювати реальний зміст власних дій та повною мірою свідомо керувати ними та передбачати їх наслідки?

10. Чи здатний підозрюваний з урахуванням особливостей його емоційного стану, індивідуально-психологічних характеристик і рівня розумового розвитку, адекватно сприймати обставини, що мають значення для кримінального провадження і давати по них відповідні показання? [242, с. 168-169].

Комплексна судова психоло-психіатрична, а за деяких випадків і комплексна педагогічно-психолого-психіатрична експертиза призначаються для вирішення запитань про наявність чи відсутність у неповнолітнього підозрюваного відставання у психічному розвитку, про ступінь такого відставання, установлення стану його загального розвитку з метою з'ясування питання про те, чи міг неповнолітній повністю усвідомлювати значення своїх дій і

керувати ними. Відповідна експертиза призначається за участю спеціалістів у галузі дитячої та юнацької психології (психолога, педагога) і психіатрії [364]. Слід звернути увагу, що у юридичній літературі неодноразово наголошувалося на необхідності закріплення у кримінальному процесуальному законодавстві обов'язку слідчого призначати комплексну психолого-психіатричну експертизу щодо неповнолітнього підозрюваного [42, с. 59; 186, с. 52; 245, с. 187]. Ми також вважаємо доцільним закріплення цього обов'язку на законодавчому рівні, тому що ця умова є гарантією застосування належної правової процедури щодо неповнолітнього підозрюваного.

Отже, факт учинення особою вбивства не є обов'язковою підставою призначення судово-психіатричної експертизи, адже такий підхід не узгоджується з принципом презумпції психічного здоров'я особи. При цьому законодавцем визначено випадки обов'язкового призначення судово-психіатричної експертизи відносно особи, наявність яких, як правило, слід з'ясувати шляхом вжиття комплексу процесуальних заходів. За інших підстав призначення судово-психіатричної експертизи щодо підозрюваного є доцільним на підставі ґрунтовного вивчення його особистості, поведінки, способу вчинення вбивства, та за умов необхідності виконання тактичних завдань розслідування, вирішення яких можливе тільки шляхом проведення згаданого експертного дослідження.

3.4. Призначення інших видів судових експертиз

Під час розслідування вбивств вагоме значення відіграють криміналістичні експертизи, об'єкти дослідження яких є досить різноманітними. Типовими криміналістичними дослідженнями, що проводяться під час розслідування злочинів згаданого виду є: судово-психологічна експертиза, дактилоскопічна експертиза, експертиза зброї та слідів і обставин її використання, експертиза вибухових пристроїв, вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу), експертиза нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів, трасологічна експертиза, судово-одорологічна експертиза. Кожне з вказаного виду дослідження

відрізняється своєю специфікою, але принципи і методика їх проведення є загальними. Результативність проведених досліджень обумовлена багатьма факторами, проте іноді вирішальну роль відіграє правильна діяльність слідчого як під час виявлення відповідних об'єктів і зразків, їх вилучення і зберігання, а також коректне складення постанов про призначення відповідних експертних досліджень [86, с. 125], що ми й вважаємо доцільним визначити і з'ясувати з урахуванням специфіки експертного дослідження конкретного виду.

Призначення судово-психологічної експертизи. Розвиток психологічної науки сприяє розширенню меж застосування спеціальних психологічних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, зокрема й під час розслідування вбивств. Кваліфікованою формою їх використання є судово-психологічна експертиза, можливості якої в кримінальному провадженні, як слушно наголошує О. В. Пчеліна, є досить широкими, адже отримані висновки використовуються в процесі доказування [374, с. 368].

Предметом судово-психологічної експертизи є питання про діяльність осіб, індивідуально-психологічні властивості та мотивоутворюючі чинники психічного життя і поведінки яких не виходять за межі норми. До таких властивостей та чинників зокрема належать: риси характеру, провідні якості особистості; емоційні реакції та стани, особливості сприйняття певних явищ, здатність адекватно їх оцінювати; особливості реагування на екстремальні ситуації; закономірності перебігу психічних процесів, рівень розвитку та інші індивідуальні властивості психіки особи тощо [102, с. 237; 296]. Суттєвими особливостями цього різновиду експертиз є те, що на відміну від судово-психіатричної експертизи вони досліджують психіку здорової особи, а також те, що вона носить і ретроспективний, і перспективний характер. Ретроспективний полягає в тому, що вона досліджує психічне життя суб'єкта в минулому – в ситуації, що має юридичне значення, а перспективний характер дозволяє встановити глибину психологічної шкоди, що була заподіяна, з'ясувати наявність і виразність дезадаптації, її обумовленість порушенням прав і законних інтересів, а також шляхів мінімізації негативних наслідків протиправних діянь [442, с. 171-173].

Незважаючи на широкі можливості застосування судово-психологічної експертизи у кримінальному судочинстві така форма використання психологічних знань на даний час не набула належного поширення. Під час розслідування вбивств судово-психологічна експертиза призначалася лише у 5% проаналізованих нами кримінальних проваджень. Причому, як правило, під час таких експертиз проводилися або опитування з використанням поліграфу, або вони були спрямовані на дослідження психіки неповнолітніх підозрюваних у вчиненні вбивств, що є суттєвим недоліком та свідчить про неповноцінне використання їх можливостей. У юридичній літературі це пояснюють законодавчо-нормативними та практичними чинниками, до яких зокрема відносять: недостатність розмежування компетенції цього виду експертного дослідження [190], низький рівень професійної компетентності слідчих у питаннях предмету, можливостей і значення висновку судово-психологічної експертизи для кримінального провадження тощо. Уважаємо, що потреба в здійсненні цього виду експертного дослідження забезпечується необхідністю з'ясування обставин, які пом'якшують покарання зокрема таких як: щире каяття, учинення кримінального правопорушення через збіг тяжких особистих, сімейних чи інших обставин, під впливом погрози, примусу або сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поведінням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поведіння з боку потерпілого [239]. Саме висновок судово-психологічної експертизи зможе підтвердити або спростувати наявність таких обставин.

Завдання судово-психологічної експертизи обумовлені особливостями об'єкту дослідження. До запитань, які виносяться на вирішення експерта під час призначення судово-психологічної експертизи підозрюваного у вчиненні вбивства, можна отримати відповіді на такі запитання:

- 1) Які індивідуально-психологічні особливості має підозрюваний?
- 2) Чи має підозрюваний індивідуально-психологічні особливості, які суттєво вплинули на характер вбивства чи злочинних дій, зокрема, підвищена агресивність, жорстокість тощо?

3) Які особисті якості психологічного характеру та мотиваційні чинники поведінки має підозрюваний? У якому зв'язку вони перебувають з обставинами вчинення вбивства?

4) Чи могли індивідуально-психологічні особливості підозрюваного суттєво вплинути на його поведінку під час скоєння ним вбивства?

5) Які психологічні чинники сексуально-насильницької поведінки є у підозрюваного (у сексуально-садистських вбивствах), чим вони обумовлені?

6) Чи має підозрюваний індивідуально-психологічні особливості, що суттєво вплинули на характер її свідчень у справі?

7) Чи здатен підозрюваний з урахуванням його психо-емоційного стану та інших чинників правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, а також надавати з приводу них відповідні показання?

8) У якому емоційному стані знаходився підозрюваний на момент вчинення протиправних дій (сильний страх, пригніченість, розгубленість, відчай, емоційний стрес, фрустрація тощо)), що суттєво вплинув на його свідомість і поведінку?

9) Чи перебував підозрюваний у стані вираженого емоційного збудження або емоційного напруження, що може розглядатися як психологічна підстава стану сильного душевного хвилювання?

10) Чи перебував підозрюваний на момент скоєння протиправних дій у стані фізіологічного афекту?

11) Чи є у підозрюваного відхилення в психічному розвитку, які не є проявами психічного захворювання? Якщо так, то які це ознаки? [296].

Залежно від категорій експертних завдань і можливостей використання спеціальних психологічних знань, виокремлюють такі різновиди судово-психологічних експертиз, які можуть бути призначені щодо неповнолітнього підозрюваного: 1) судово-психологічна експертиза здатності неповнолітнього підозрюваного повною мірою усвідомлювати значення власних дій або керувати ними; 2) судово-психологічна експертиза індивідуально-психологічних особливостей неповнолітнього підозрюваного і їх впливу на поведінку в

кримінальній ситуації; 3) судово-психологічна експертиза особливостей виховання, проживання й психологічних компонентів обставин, що сприяли вчиненню злочину [373]. Під час проведення цих судово-психологічних експертиз можливо з'ясувати такі запитання:

1) Які індивідуально-психологічні, зокрема емоційно-вольові, особливості притаманні підозрюваному?

2) Які мотиви діяльності та поведінки підозрюваного є типовими для його повсякденного життя, якими мотивами він керувався під час учинення вбивства?

3) Чи відповідає рівень розумового розвитку дитини її біологічному (паспортному) віку?

4) Яким чином сприйнята конфліктна ситуація та її суб'єктивна оцінка дитиною змогли вплинути на її дії?

5) Чи не властива підозрюваному підвищена навіюваність (якщо так, то яким чином це може вплинути на його дії в конкретній кримінальній ситуації чи свідчення щодо вчиненого злочину);

6) Чи притаманна підозрюваному схильність до фантазування (якщо так, то як це може вплинути на його здатність давати правдиві свідчення)? [482].

Судово-психологічна експертиза може бути призначена з метою перевірки свідчень, наданих підозрюваним під час слідчого експерименту, а також задля спростування факту вчинення тиску на останнього. За таких умов на експертизу має бути надано протокол слідчої (розшукової) дії, а також відеозапис з перебігом слідчого експерименту. На вирішення експерта за цих умов можуть бути винесені такі запитання:

1) Які психологічні особливості має процес відтворення підозрюваним обстановки й обставин подій?

2) Чи є в поведінці підозрюваного психологічні особливості, властиві для самостійного (несамостійного) відтворення ним певних подій під час проведення за його участю слідчого експерименту?

3) Чи є у відеозаписі слідчого експерименту, під час якого відбувалося відтворення обстановки та обставин події за участю підозрюваного ознаки

здійснення на нього психологічного впливу з боку осіб, які брали участь у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії? [296].

Судово-психологічна експертиза індивідуально-психологічних особливостей особистості, емоційних реакцій і станів призначається також щодо потерпілих і свідків з метою визначення особливостей пізнавальної діяльності, можливостей правильно сприймати обставини вчинення кримінальних правопорушень, надавати повні й адекватні показання. Потреба у призначенні даної експертизи також пояснюється необхідністю надання правильної оцінки показань учасників кримінального провадження щодо яких у слідчого є сумніви з приводу їх повноти й об'єктивності [126, с. 261].

Водночас слід відмітити, що через вбивство близького родича потерпілі, якими найчастіше є батьки померлого, дружина, діти у кримінальних провадженнях про вбивства, можуть зазнати значних моральних переживань. Тобто подія злочину чинить психотравмуючу дію на психіку потерпілого, що може свідчити про завдання останньому моральної шкоди.

Моральна шкода – це втрати немайнового характеру, обумовлені моральними чи фізичними стражданнями або іншими негативними явищами, заподіяні фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб [363]. Висновок судово-психологічної експертизи у кримінальному провадженні буде підтверджувати факт заподіяння потерпілому моральної шкоди, а також містити розрахунок грошового еквіваленту, що відповідає завданій моральній шкоді, яка може бути стягнута на користь цивільного позивача. Таким чином, судово-психологічна експертиза щодо потерпілого у кримінальному провадженні про вбивство є гарантією реалізації права потерпілого на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди, що гарантоване Європейською конвенцією про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів [145], Рекомендацією Комітету міністрів Ради Європи R (85) 11 державам-членам щодо становища потерпілого в межах кримінального права і кримінального процесу від 28.06.1985 [379], Декларацією основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою [134], Конституцією

України [214], КПК України (п. 10 ч. 1 ст. 56 КПК України), Концепцією забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів [361] тощо.

Типовими запитаннями, що виносяться на вирішення експерта-психолога під час призначення судово-психологічної експертизи щодо особи, залученої у якості потерпілого під час розслідування вбивства, є:

1) Чи є протиправна подія, у зв'язку з якою здійснюється розслідування, психотравмуючою для потерпілого? Чи завдані потерпілому страждання?

2) Чи спричинені потерпілому страждання (моральна шкода) через вбивство особи (прізвище, ім'я, по-батькові)?

3) Який можливий розмір становить грошова компенсація за завдані особі страждання? [296].

Водночас слід зауважити, що висновок судово-психологічної експертизи у частині визначення розміру грошового еквівалента заподіяної моральної шкоди, як слушно зауважують С. О. Шевцов та А. І. Тимошенко, є важливим доказом у справі, проте має науково-рекомендаційний характер [457], адже остаточне рішення ухвалює суд.

Отже, судово-психологічна експертиза дозволяє вирішити численну кількість запитань та може бути призначена щодо підозрюваного, свідка, потерпілого у кримінальному провадженні про вбивства.

Судова експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів. Умисне вбивство, учинене шляхом підпалу особи, заподіює їй особливі фізичні страждання, що є підставою для кваліфікації дій винного за п. 4 ч. 2 ст. 115 КК України (умисне вбивство, вчинене з особливою жорстокістю). Підпал, що застосовують під час умисного вбивства, у деяких випадках використовують не тільки як спосіб реалізації злочинного умислу, він є одним зі способів приховування факту вчинення зазначеного злочину та знищення слідів, залишених на місці події [92, с. 125].

Визначення причини смерті особи, яка отримала термічні опіки, фактів посмертного підпалу особи або прижиттєвого спричинення їй тілесних

ушкоджень, шляхом застосування вогню, належить виключно до компетенції судово-медичного експерта. Дослідження інших обставин, що підлягають установленню та доказуванню у вказаних категоріях злочинів, серед яких: спосіб, знаряддя та засоби вчинення, можливе завдяки проведенню комплексу криміналістичних та технічних експертиз. До таких зокрема належать: судова експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів, пожежно-технічна експертиза тощо [92, с. 125].

У більшості кримінальних проваджень, де потерпілим були заподіяні тілесні ушкодження у вигляді термічних опіків, умисне вбивство було вчинене із використанням нафтопродуктів, сировинних матеріалів, які використовуються для виготовлення нафтопродуктів, легкозаймистих рідин, зокрема тих, що широко застосовуються у побуті: бензол, толуол, ксилол, етилацетат, бутанол, бутилацетат, етанол, уайт спірит тощо. У зв'язку з цим слідчими, у подібних провадженнях, призначається переважно саме експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів [92, с. 125-126].

На дослідження експерту направляються вилучені зразки, зокрема обгорілі предмети, вугілля, зола. З матеріалів кримінального провадження слід надати копію протоколу огляду, у якому має бути зазначено скільки часу пройшло до вилучення і які зовнішні чинники впливали на зразок, а також направляються схема вилучення і фотографії. Через летючість багатьох нафтопродуктів та паливно-мастильних матеріалів, їх, а також об'єкти-носії з ними, необхідно направляти спочатку на криміналістичну експертизу нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів, а потім – на експертизи інших видів (трасологічну, медичну та ін.) [221, с. 29].

На дослідження експерту слідчі направляють пожежне сміття, вилучене під час огляду місця події. У досліджуваній нами категорії кримінальних проваджень ним найчастіше є рештки обгорілого одягу потерпілої особи. Також направляються ємкості та предмети, у яких містяться залишки або нашарування нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів. До типових питань, які ставляться на розв'язання експертів, слід віднести:

1) Чи належать надані на дослідження об'єкти до нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів? Якщо так, то до яких саме?

2) Чи є на наданих на дослідження об'єктах сліди нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів, легкозаймистих або горючих рідин (у залишках, вилучених на місці пожежі чи змивах, відібраних у особи)?

3) Чи мають надані на дослідження зразки нафтопродуктів спільну родову, групову належність та чи складала раніше єдиний об'єм (єдину масу) [296]?

Проведений нами аналіз свідчить, що у 76% проваджень, за фактом вчинення умисних вбивств, пов'язаних із підпалом, у яких призначалися судові експертизи зазначеного виду, виявлялися сліди змінених нафтопродуктів, однак конкретний їх вид встановлено не було. До основних причин неможливості визначення виду нафтопродукту, що був використаний для підпалу особи (труп), належать: фізико-хімічні зміни об'єкту в процесі конденсації, сорбції, окислення вуглеводнів, випаровування, а також втрати об'єктом ідентифікуючих ознак під час горіння. У 21% проваджень на пожежному смітті, що досліджувалось, виявлено сліди нафтопродуктів та визначено їх конкретний вид. При цьому у 3% проаналізованих кримінальних проваджень взагалі не виявлено слідів нафтопродуктів, хоча інші обставини, які встановлені під час розслідування, свідчили про використання винними особами легкозаймистих речовин [92, с. 126].

Неможливість визначення виду нафтопродукту або інших речовин, що були використані, іноді пояснюється межами чутливості застосованих експертом методів дослідження. Так, наприклад, методи якісного люмінесцентного аналізу та хроматографії в тонкому шарі сорбенту дозволяють виявити та встановити родову належність окремих світлих дистильованих нафтопродуктів, а саме: бензину, дизельного палива, гасу, нафтової оливи. Однак, використання зазначених методів є неефективним при дослідженні аліфатичних вуглеводнів [258, с. 249].

Разом із тим, досить поширеними у експертній практиці є випадки, коли під час дослідження об'єктів (фрагментів матеріалу, на які здійснювалися змиви), слідів або залишків нафтопродуктів чи пально-мастильних матеріалів не

виявлено. Як вказує О. М. Лакуста, це може бути обумовлено недотриманням правил відбору зразків, а також довготривалим неправильним зберіганням об'єктів дослідження в органах досудового розслідування та через несвоєчасне призначення судових експертиз [259, с. 219]. Адже порушення вимог щодо відбирання зразків, їх подальшого упакування, зберігання і транспортування зазвичай призводить до зміни їх фізико-хімічного складу (в процесі їх випаровування, сорбції, окислення, полімеризації) [30].

Отже, неможливість отримання висновку експерта про наявність та вид застосованого продукту чи матеріалу пояснюється обмеженою чутливістю методів дослідження, а також фізико-хімічними змінами, що відбулись під впливом природних та інших чинників. З метою недопущення втрати об'єктами ідентифікуючих ознак, пропонуємо визначити деякі рекомендації, яких доцільно дотримуватися слідчим при призначенні експертизи нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів, а саме: 1) здійснювати правильне та достатнє відібрання та збереження вилучених зразків, за можливості, залучати до участі у цих діях спеціалістів; 2) користуватися консультативно-довідковою допомогою спеціаліста (експерта) щодо питань, які слід поставити на його вирішення; 3) забезпечувати першочергове призначення даного виду експертного дослідження [92, с. 126].

Дактилоскопічна експертиза. Інформація, отримана за результатами проведення експертизи слідів пальців рук за своїм криміналістичним значенням посідає перше місце в групі слідів-відображень. Це пояснюється частотою їх виявлення на місці події, а також можливістю ідентифікації особи злочинця за слідами його рук [424, с. 612]. У зв'язку з цим, як зауважує Ю. Комар криміналістичне дослідження слідів пальців рук людини, залишених на місці злочину складається з двох етапів: перший етап – виявлення, фіксація та вилучення слідів рук, другий – безпосереднє лабораторне дослідження відбитків (відтисків) рук людини з метою встановлення їх придатності для ідентифікації, та встановлення особи за наявними порівняльними зразками [205, с. 277].

Разом з ідентифікаційними завданнями, експертиза слідів рук вирішує і низку діагностичних завдань, зокрема, пов'язаних з установленням механізму

слідоутворення, особливостями слідоутворюючого об'єкта (руки особи), що залишив слід, іншими його характеристиками [251, с. 152].

На дослідження експерта можуть надаватися такі об'єкти та зразки для порівняння:

- 1) предмети з імовірною наявністю слідів папілярних ліній особи;
- 2) предмети з виявленими слідами папілярних ліній особи, які не вилучено з поверхні об'єктів;
- 3) дактилоскопічні плівки або інші липкі та полімерні матеріали з перекопійованими слідами папілярних ліній особи;
- 4) зліпки, отримані з об'ємних слідів папілярних ліній особи;
- 5) кисті рук, стопи ніг або їх фрагменти з папілярними лініями особи;
- 6) зображення папілярних ліній, які зберігаються у матеріалах експертиз: висновку експерта, ілюстративній таблиці;
- 7) відбитки (відтиски), які містяться в оригіналах дактилокарт тощо [284].

За своєю суттю всі розв'язувані в дактилоскопічних експертизах запитання поділяються на дві основні групи: ідентифікаційні та діагностичні (діагностичними, з певним ступенем допустимості, можна вважати класифікаційні та ситуаційні задачі) [483, с. 253-254].

До діагностичних запитань, які підлягають вирішенню експертами належать:

1. Чи є на наданому на дослідження об'єкті сліди рук (пальців, долонь), ступень ніг? Якщо так, чи придатні вони для ідентифікації?
2. Якою рукою та якими пальцями руки залишено сліди? Якими ділянками поверхні руки залишено сліди?
3. Який вік, стать і зріст особи, що залишила надані на дослідження сліди?

Щодо ідентифікаційних запитань, то до них належать:

1. Чи залишені сліди рук (ступень ніг), вилучені в різних місцях (на різних об'єктах), однією особою?
2. Чи залишені сліди рук (стоп ніг) конкретною особою, дактилокарта на ім'я якої надана для порівняльного дослідження?

3. Чи ідентичні відбитки рук невідомого трупа та відбитки в дактилокарті на ім'я конкретної особи? [283, с. 5-35]

Повний процес дослідження слідів папілярних узорів під час проведення дактилоскопічної експертизи засновано на загальних принципах криміналістичної експертизи, і складається він з п'яти стадій:

1) попереднє дослідження (ознайомлення з матеріалами кримінального провадження та з'ясування мети та питань дослідження, загальний огляд об'єктів, що надійшли на експертизу);

2) роздільне дослідження (всебічне та повне вивчення загальних та окремих ознак досліджуваних об'єктів);

3) порівняльне дослідження (визначення збігу чи розбіжності загальних та окремих ознак), що проводиться у разі вирішення ідентифікаційних завдань [205, с. 277];

4) оцінка результатів дослідження та формулювання висновків;

5) оформлення матеріалів дослідження [50, с. 105].

Слід звернути увагу, що для методично правильного проведення порівняльного дослідження вимагається дотримання трьох найважливіших умов:

1) порівняльне дослідження має бути повним. Порівнювати необхідно всі деталі візерунка, відображеного в сліду, коли в процесі порівняння не виявляється істотних розходжень;

2) збіги повинні бути реальними, а не уявними. Співпадаючими слідами визнавати слід тільки такі деталі, які в обох порівнюваних візерунках дійсно однакові як по положенню у візерунку, яке можна перевірити, так і за особливостями будови з урахуванням їх природно допустимих змін;

3) порівняльне дослідження має бути двостороннім. Установлені в процесі порівняння сліди з відбитком співпадаючої деталі будови їх папілярних візерунків свідчать про те, що у відбитку є такі ж деталі, як і в сліду та індивідуальну сукупність вони будуть утворювати лише тоді, коли на зіставляваних ділянках не буде виявлено різних ознак [50, с. 105; 424].

Водночас слід відмітити, що на ефективність проведення дактилоскопічної експертизи впливає багато чинників: якість об'єктів дослідження та порівняльних зразків, наявність сучасного обладнання, своєчасне оновлення методик проведення дактилоскопічних експертиз, належна фахова підготовка експертів, стан наповнення відповідних баз даних, що використовуються експертами при проведенні дактилоскопічних експертиз тощо [424, с. 612].

Судово-одорологічна експертиза. Досить інформативними під час розслідування вбивств є запахові сліди. Це обумовлено генетичною обумовленістю запаху людини, його здатністю до збереження, індивідуальністю, відносною стійкістю та незмінністю [314, с. 34], безперервністю механізму утворення, рухливістю структури, розсіюванням, подільністю [177, с. 263].

Зважаючи на широку апробованість одорологічних досліджень у слідчій та судовій практиці розслідування вбивств та інших кримінальних правопорушень [69; 71; 73], погоджуємося з тезою, що судова одорологія є перспективним напрямом у системі розкриття та розслідування кримінальних правопорушень [114, с. 71]. Слушною також вбачається позиція К. В. Калюги, яка зазначає, що значення запахових слідів у слідчій, оперативно-розшуковій і судовій практиці має тенденцію до зростання, пропорційно запровадженню нових технічних засобів, методик, у тому числі з біології та хімії, комп'ютерних й технічних приладів [177, с. 250]

Криміналістична одорологія – це галузь наукового знання, що займається дослідженням природи й механізму утворення запахових слідів, методів і технічних засобів їх використання під час розслідування злочинів [389, с. 154].

До завдань судово-одорологічної експертизи належать: визначення того одним або кількома особами залишено запахові сліди на одному або декількох предметах, ідентифікація особи за запаховим слідом, належність предметів певній особі, стать особи, якою залишено надані запахові сліди тощо [116, с. 95; 118, с. 230].

Порядок підготовки матеріалів, які будуть направлені на дослідження експерта, обумовлюють певною мірою вирішення завдань, які належать до

компетенції судово-одорологічної експертизи. Для вирішення ідентифікаційних завдань у особи відбирають зразки запаху, як правило, це кров з пальця руки. При відсутності особи, що перевіряється, вирішуються завдання діагностичного характеру, зокрема визначаються раса, стать, вікова група людини, яка залишила свої сліди.

Постанова про призначення одорологічної експертизи, крім загальних для всіх експертиз положень у короткій фабулі має містити інформацію про те, які саме ймовірні носії слідів індивідуального запаху людини були вилучені і які обставини могли спричинити утворення на них зазначених слідів. Разом із постановою про призначення одорологічної експертизи додається копія протоколу слідчої (розшукової) дії, під час якої здійснювалося збирання ймовірних носіїв слідів чи зразків запаху людини. Серед вихідних даних одорологічної експертизи особливе місце займають відомості про зовнішні умови (температуру навколишнього середовища, наявність чи відсутність вітру, опадів, яких саме, вологості повітря тощо) на момент утворення слідів запаху людини, після цього і до початку, а також у процесі проведення слідчої (розшукової) дії під час якої було вилучено сліди чи одержано зразки індивідуального запаху людини. У випадку розв'язання лише діагностичних завдань під час проведення судово-одорологічної експертизи, постанова про призначення експертизи має містити вказівку щодо проведення збирання ймовірних слідів індивідуального запаху людини з первинного чи іншого вторинного носія на уніфікований, консервацію останнього в скляну ємність і зберігання в лабораторії до виявлення осіб, що перевіряються, та призначення у зв'язку з цим додаткової одорологічної експертизи [314, с. 25-26].

Типовими запитаннями, що можуть бути визначені у постанові про призначення судово-одорологічної експертизи є:

1. Чи є на наданому об'єкті сліди індивідуального запаху людини як біологічного виду?
2. Якщо так, то людиною якої раси вони залишені?
3. Чоловіком чи жінкою залишені ці сліди запаху?

4. Людиною якої саме вікової групи: дитячої, юнацької, середньої чи літньої залишені ці сліди запаху?

5. Чи не походять сліди запаху від особи, що перевіряється? [288, с. 49-50; 314, с. 26].

Зважаючи на ефективність судово-одорологічної експертизи під час розслідування вбивств, слід наголосити на необхідності та актуальності розроблення стандартизованих правил виявлення, вилучення, дослідження та використання запахових слідів, розширенні системи одорологічних лабораторій, які повинні відповідати міжнародним стандартам [492, с. 240]. Більш того, слід вживати заходи щодо підвищення професійної компетентності практичних працівників щодо формування навичок поводження з предметами, що зберігають на собі запахові сліди. У зв'язку з цим, необхідно впроваджувати науково обґрунтовані методичні рекомендації про порядок здійснення оглядів, обшуків, відібрання біологічних зразків, призначення й проведення одорологічних експертних досліджень.

Експертиза зброї та слідів її використання. Непоодинокими є випадки застосування задля доведення злочинного умислу, спрямованого на протиправне позбавлення життя особи вогнепальної зброї, холодної зброї тощо під час учинення вбивства. У випадку виявлення та вилучення таких знарядь, виникає питання про з'ясування додаткового переліку обставин під час розслідування вбивства.

Вогнепальна зброя, бойові припаси до неї та холодна зброя є об'єктами дослідження під час проведення експертизи зброї та слідів її використання. Призначення цієї експертизи передбачене Постановою пленуму ВС України «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами». Нею передбачено, що для вирішення питання про те, чи є відповідні предмети зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями або радіоактивними матеріалами необхідно обов'язково провадження експертизи [368].

Серед різновидів цієї експертизи виокремлюють дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї; дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу; дослідження холодної зброї; дослідження зброї з некінетичним принципом ураження; дослідження гранатометів і ствольної артилерійської зброї; дослідження ракетно-реактивної зброї.

До головних завдань експертизи зброї та слідів її використання належать:

- 1) визначення конкретного екземпляра вогнепальної зброї за слідами на стріляних кулях, шроті, картечі, гільзах; 2) визначення виду, системи (моделі) та калібру вогнепальної зброї та боєприпасів; 3) установлення її технічного стану, бойових припасів і придатності їх до стрільби; 4) з'ясування можливості пострілу без натискання на спусковий гачок; 5) установлення належності саморобних стріляючих пристроїв і патронів до них до вогнепальної зброї та бойових припасів; 6) з'ясування способу виготовлення саморобної вогнепальної зброї; 7) визначення обставин, пов'язаних з використанням вогнепальної зброї (факту стрільби після останнього чищення та змащування зброї, кількості пострілів, відстані з якої стріляли, напрямку пострілу, взаємного положення зброї та перешкоди тощо); 8) установлення належності об'єктів до категорії холодної зброї [34, с. 186; 313, с. 40-43].

Слід зауважити, що типовими знаряддя вчинення вбивств є або вогнепальна зброя, або холодна зброя. У зв'язку з цим, типовими питаннями, що виносяться на вирішення експерта є:

- 1) Чи вистріляна куля (шрот, картеч) з даного екземпляра зброї (пістолета, рушниці, обріза та ін.)?
- 2) Чи відстріляні надані гільзи зі зброї, наданої для дослідження?
- 3) Чи вистріляні надані кулі (гільзи) з одного екземпляра зброї?
- 4) Чи справна надана зброя? Якщо ні, то які вона має несправності? Чи виключають ці несправності можливість пострілу?
- 5) З якої зброї (вид, система, модель) вистріляна надана куля (або декілька куль)?

- 6) До якої зброї (вид, система, модель) належить відстріляна гільза (або декілька гільз)?
- 7) Чи були надані куля і гільза до пострілу частинами одного патрона?
- 8) Чи є вогнепальною зброєю предмет, вилучений у підозрюваного?
- 9) Яким способом (промисловим, кустарним чи саморобним) виготовлено предмет (зброя, патрон), вилучений у підозрюваного?
- 10) До якого виду, системи, моделі, калібру належить надана вогнепальна зброя?
- 11) Чи є бойовим припасом патрон, вилучений у підозрюваного?
- 12) До зброї якого виду, системи, моделі, калібру призначено патрон, вилучений у підозрюваного?
- 13) Чи міг із наданої зброї за певних умов (наприклад, при падінні її на ґрунт, підлогу тощо) бути здійснений постріл без натискання на спусковий гачок?
- 14) Чи стріляли з даної зброї після її останнього чищення і змащування?
- 15) Який порох (вид, марка) застосовано при останньому пострілі з даної зброї?
- 16) Якою кулею (шротом, картечю) зроблено останній постріл з гладкоствольної рушниці (обріза гладкоствольної рушниці)?
- 17) З гладкоствольної зброї якого калібру вистрілено кулю (шрот, картеч, пиж), вилучену на місці події (з трупа потерпілого під час проведення судово-медичних досліджень)?
- 18) Кулею якого калібру, типу (оболонковою, напівоболонковою тощо) утворено пошкодження? [296]
- 19) Чи є дане пошкодження вогнепальним? Яким є дане пошкодження – вхідним чи вихідним? У якому напрямку та з якої відстані зроблено постріл, що утворив пошкодження на об'єкті, вилученому з місця події?
- 20) Яким було положення зброї відносно потерпілого (перешкоди)?
- 21) Чи є обґрунтованими з технічної точки зору показання підозрюваного (свідка та ін.) відносно відстані, напрямку та взаємного розташування потерпілого (перешкоди) та зброї?

22) Чи належить наданий на дослідження предмет до категорії холодної зброї?

23) Яким способом (промисловим, кустарним чи саморобним) виготовлений предмет, наданий на дослідження?

24) Чи піддавалась надана на дослідження шабля (інший предмет) переробленню? [296; 313, с. 40-43].

Експертизи вибухових пристроїв, вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу). За сучасних умов актуалізувалося питання щодо розслідування вбивств, учинених з використанням вибухових пристроїв, повне та об'єктивне розслідування яких неможливе без використання спеціальних кримінальних знань у галузі вибухотехніки. За умов вилучення об'єктів, щодо яких необхідно з'ясувати їх приналежність до вибухових пристроїв доцільно призначати експертизу вибухових пристроїв.

До основних завдань експертизи вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу) належать: установлення належності об'єкта до вибухових пристроїв або речовин, що використовуються у якості компонентів для виготовлення вибухових речовин, порохових зарядів або піротехнічних засобів; з'ясування способу виготовлення вибухових речовин; виявлення мікрослідів вибухових речовин і продуктів їх розкладу на предметах-носіях; установлення за продуктами розкладу вибухових речовин вихідної речовини, що використовувалися для вибуху (пострілу); з'ясування спільної родової (групової) приналежності вибухових речовин [180; 296].

Ураховуючи проведений аналіз слідчої та судової практики слід відмітити ефективність комплексної судової вибухотехнічної та матеріалознавчої експертизи. Об'єктами цього виду комплексної експертизи є: вибухові пристрої, боєприпаси, засоби підризу і їх фрагменти; вибухові речовини, їх залишки та продукти вибуху; сліди вибуху на місці події; предмети, що імітують вибухові речовини й вибухові пристрої; інструменти, матеріали та оснащення, які використовувалися при їх виготовленні, а також матеріали справи, що містять відомості про обставини підготовки та вчинення вибуху.

До завдань комплексної судової вибуховотехнічної та матеріалознавчої експертизи належать: установлення механізму утворення пошкоджень на місці події внаслідок вибуху вибухового пристрою (чи боєприпасів); з'ясування належності об'єктів, вилучених з місця події, до вибухових пристроїв (фрагментів вибухових пристроїв, боєприпасів), засобів підриву, предметів, які імітують вибухові речовини та вибухові пристрої, інструментів, матеріалів і оснащення, що використовувалися при їх виготовленні; установлення обставини підготовки та вчинення вибуху, які з'ясовуються на підставі інтеграції спеціальних знань у галузях вибуховотехніки та матеріалознавства.

Типовими запитаннями, що виносяться на вирішення експертів під час призначення експертизи є:

- 1) Чи утворилися пошкодження на місці події внаслідок вибуху вибухового пристрою (бойового припасу)?
- 2) Чи належать фрагменти предмета, вилучені на місці події, вибуховому пристрою?
- 3) Чи є наданий на дослідження предмет вибуховим пристроєм?
- 4) Яким способом виготовлений вибуховий пристрій?

Разом з постановою про призначення експертизи, експертам слід надати протокол огляду місця події з планом-схемою і фотографіями, елементи, на яких є сліди кіптяви, що вилучені з місця події, вилучені вибухові речовини, а також зразки ґрунту (при вибуху на ґрунті), залишки штукатурки, бетону (при вибуху в приміщенні), деталі зі слідами оплавлення (при вибуху в автомобілі).

Висновки до третього розділу

Найбільш кваліфікованою формою використання спеціальних знань під час розслідування вбивств є залучення експерта для проведення експертизи. Залежно від об'єкта дослідження під час розслідування вбивств призначаються такі різновиди судово-медичних експертиз як: 1) судово-медичне дослідження трупів, їх частин, інших людських решток; 2) судово-медичні експертизи живих осіб:

потерпілих і підозрюваних; 3) судово-медичні експертизи речових доказів біологічного походження: токсикологічні, імунологічні, цитологічні й гістологічні дослідження.

Суттєво на можливості вирішення завдань, що виносяться на вирішення судово-медичної експертизи трупа, позначаються особливості організації підготовчого етапу, який розпочинається вже під час огляду місця виявлення трупа або місця безпосереднього вчинення вбивства. Підготовчий етап призначення судово-медичної експертизи трупа включає в себе: 1) ознайомлення з усіма встановленими обставинами справи; 2) підготовку об'єктів і матеріалів, які направляються на дослідження; 3) коректне формулювання запитань, розв'язання яких доручається експерту.

Неодмінними умовами, яких доцільно дотримуватися під час розслідування вбивств, зокрема при призначенні судово-медичної експертизи та, які можуть позначитися на можливості вирішення тактичних завдань розслідування, є: 1) відповідальне доставлення трупа, одягу та інших предметів, що безпосередньо мають відношення до трупа, до бюро судово-медичної експертизи; 2) невідкладне призначення експертного дослідження задля унеможливлення дії факторів оточуючого середовища чи затягування загальних строків її проведення; 3) складення постанови про призначення експертизи з відображенням у ній обставин виявлення трупа, умов його виявлення, ймовірного часу зникнення потерпілого тощо; 4) уникнення формальних запитань, отримання консультаційної допомоги спеціаліста перед складанням постанови; 5) направлення на дослідження експерта копії протоколу огляду трупа, проведеного на місці його виявлення з детальною фіксацією трупних явищ, а також інших матеріалів кримінального провадження;

Під час розслідування вбивства досить вагоме значення відіграють висновки судової молекулярно-генетичної експертизи, адже завдяки цьому виду дослідження забезпечується можливість вирішення багатьох ідентифікаційних завдань. Наголошено на забезпеченні дотримання раціонального підходу під час вирішення запитання про призначення судової молекулярно-генетичної

експертизи, що полягає у розв'язанні завдань кримінального провадження шляхом першочергового використання більш доступних техніко-криміналістичних засобів і менш затратних судово-експертних досліджень. Такий підхід обґрунтовується високою вартістю згаданого дослідження, та тим фактом, що жоден доказ не має наперед визначеної сили, а отже і переваг – порівняно з іншими.

Констатовано, що досить поширеною характеристикою осіб, які вчиняють вбивства є наявність психічних розладів і відхилень, а також психічних захворювань. Через це психічний стан згаданих осіб у момент учинення кримінально караного діяння, а також після цього підлягає обов'язковій оцінці та дослідженню. Це може відбуватися як шляхом здійснення спостереження самостійно слідчим за підозрюваним під час проведення за його участю слідчих (розшукових) дій з метою виявлення ознак, що свідчили б про неадекватність останнього, так і задля виявлення ознак психічних розладів або захворювань. Наголошено, що за наявності підстав, визначених у кримінальному процесуальному законодавстві обов'язковим є призначення кваліфікованого експертного дослідження у вигляді судово-психіатричної експертизи, основним завданням якої є з'ясування того, чи страждає особа на психічне захворювання, розлад психічної діяльності, що позбавляв би її можливості повністю або частково усвідомлювати свої дії та керувати ними, необхідності застосування через це щодо неї примусових заходів медичного характеру, установлення можливості проведення слідчих (розшукових) дій за її участю тощо.

Виокремлено й охарактеризовано підстави, які свідчать про необхідність призначення судово-психіатричних експертиз у кримінальних провадженнях щодо розслідування вбивств, серед яких: 1) обов'язкові – це наявність в особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання, що засвідчується відповідним медичним документом і неадекватна поведінки особи; 2) додаткові: необхідність спростування факту імітації психічного розладу або психічного захворювання, спростування наявності підстав для зміни правової кваліфікації кримінального провадження на менш тяжке кримінальне правопорушення,

зокрема умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, невідповідність мотивів діянь особи тяжкості вчиненого діяння або відсутність очевидного мотиву вбивства.

Аргументовано, що призначенню судово-психіатричної експертизи передують ретельна перевірка, що розглядається як один з етапів її призначення. Така перевірка полягає у вжитті комплексу процесуальних заходів, спрямованих на підтвердження наявності підстав для призначення судово-психіатричної експертизи, що є обов'язковим зважаючи на дію презумпції психічного здоров'я, а також відшукання та вилучення документів і матеріальних носіїв інформації, що свідчить про наявність в особі розладу психічної діяльності або психічного захворювання, відомостей про звільнення особи від проходження військової служби через наявність психічного розладу або психічного захворювання, отриманні відомостей про лікування підозрюваного у зв'язку з отриманням ним травм голови, контузії мозку, травм хребта, ураження спинного мозку, що спричинили зміну анатомо-фізіологічних процесів в організмі людини тощо.

До медичних документів, які містять відомості, достатні для призначення судово-психіатричної експертизи щодо підозрюваного, належать: контрольна карта диспансерного нагляду за хворим на розлади психіки та особою, яка має розлади психіки внаслідок вживання психоактивних речовин; статистичний талон на хворого, який знятий з диспансерного нагляду психоневрологічного/наркологічного закладу; статистична карта хворого, який вибув із психіатричного (наркологічного) стаціонару; акт стаціонарної, амбулаторної, заочної, посмертної судово-психіатричної експертизи; акт психіатричного огляду засудженого; журнал реєстрації стаціонарної і амбулаторної судово-психіатричної експертизи; Протокол обов'язкових попереднього та періодичного психіатричних оглядів; акт психіатричного огляду особи, яка перебувала на примусовому лікуванні; медична довідка про проходження обов'язкових попереднього та періодичного психіатричних оглядів; протокол медичного огляду для встановлення факту вживання психоактивної

речовини та стану сп'яніння; журнал реєстрації медичних оглядів для встановлення факту вживання психоактивної речовини та стану сп'яніння.

Доведено, що неодмінною підставою забезпечення повного й об'єктивного розслідування є створення в Україні Єдиного реєстру осіб з психічними розладами. Наголошено, що задля удосконалення процесу розслідування вбивств, слід доповнити ч.2 ст.242 КПК України «п. 3-1) з'ясування психічного стану підозрюваного у вчиненні умисного протиправного заподіяння смерті іншій людині».

Наголошено на тому, що ч. 1 ст. 486 КПК України слід викласти у такій редакції: «1. Для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації слідчий або прокурор має забезпечити обов'язкове призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи».

Установлено, що під час розслідування вбивств поширеним є призначення вагомої кількості криміналістичних експертиз, зокрема психологічних, дактилоскопічних, одорологічних, експертизи зброї та слідів і обставин її використання, експертизи вибухових пристроїв, вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу), експертизи нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів та ін. Установлено можливості останніх у розслідуванні злочинів досліджуваної категорії, визначено їх об'єкти, а також типові запитання, що ставляться на вирішення експертів.

ВИСНОВКИ

За результатами комплексного теоретичного дослідження вирішено наукове завдання, що полягає у теоретичному обґрунтуванні особливостей та розробці практичних засад використання спеціальних знань як важливого елемента методики розслідування вбивств. Серед отриманих результатів, що підтверджують досягнення згаданої мети та належать до найбільш ґрунтовних, вважаємо такі:

1. Неодмінною умовою встановлення обставин, які підлягають з'ясуванню та вирішенню тактичних завдань, необхідність виконання яких виникає під час розслідування вбивств, є використання спеціальних знань, під якими ми розуміємо знання в галузі конкретної науки та техніки і здобуті під час здійснення професійної діяльності уміння та навички, що є підставою для надання суб'єктами застосування цих знань (експертами та спеціалістами) висновків, консультацій, а також іншої допомоги, потреба у якій виникла через необхідність встановлення обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування такої категорії злочинів, та які можуть потягнути за собою настання юридично значущих наслідків для кримінального провадження або сприяти вирішенню завдань орієнтуючого характеру. До них зокрема належать знання, навички й уміння у галузях охорони здоров'я (медицини і психіатрії), біології, матеріалознавства, технічних і природничих наук, у галузях педагогіки і філології тощо.

2. Формування наукового знання про використання спеціальних знань під час розслідування вбивств відбувалося протягом тривалого історичного періоду під впливом багатьох чинників, серед яких: розвиток науки, техніки та суспільства, становлення і розвиток судової медицини, судової психіатрії та криміналістичного знання, формування інституту спеціальних знань у кримінальному судочинстві, особливості формування науково-методичного забезпечення діяльності експертних установ і судових експертів, становлення системи техніко-криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних

правопорушень, стан криміногенної обстановки у державі, пріоритетні напрями діяльності правоохоронних органів, наукових і науково-дослідних установ тощо. Виокремлено сім етапів формування наукового знання про використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, визначено особливості кожного з них.

3. Констатовано, що основною підставою для класифікації форм використання спеціальних знань у теорії вітчизняної криміналістики є їх процесуальна регламентація. За цим критерієм до процесуальних форм віднесено залучення експерта до проведення експертизи, участь спеціаліста у слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях. Типовими непроцесуальними формами використання спеціальних знань є: консультаційна допомога спеціаліста, перевірка об'єктів за криміналістичними обліками, попередні криміналістичні дослідження, дослідження з використанням поліграфу, складання суб'єктивного і психологічного портретів.

Аргументовано, що непроцесуальні форми спеціальних знань можуть використовуватися під час розслідування кримінального правопорушення, за умови, якщо сторона обвинувачення здійснить ряд дій, спрямованих на легалізацію отриманих фактичних даних для подальшого їх використання у процесі доказування. Необхідність вжиття таких заходів обумовлена також потребами недопущення у подальшому визнання непроцесуальними та недопустимими тих доказів, що отримані за результатами використання непроцесуальних форм використання спеціальних знань.

4. За результатами комплексного аналізу положень чинного законодавства, визначено правові й організаційні засади використання спеціальних знань. Сформульовано, що під правовими засадами слід розуміти принципи, передбачені кримінальним процесуальним законодавством і положеннями підзаконних нормативно-правових актів, що регламентують діяльність суб'єктів, уповноважених на використання та застосування спеціальних знань під час розслідування вбивств. Основними серед них є: загальні засади кримінального провадження, адже за загальним правилом їм має

відповідати зміст і форма кримінального провадження, а також ті, що закріплені у Законі України «Про судову експертизу», відомчих інструкціях МВС України, Міністерства юстиції України, наказах МОЗ України, інших нормативно-правових і директивних актах. До організаційних засад належать ті, що вироблені практикою, врегульовують особливості взаємодії сторони обвинувачення та сторони захисту і носіїв спеціальних знань під час розслідування вбивств і обумовлені слідчою ситуацією, що сформувалася на відповідному етапі розслідування.

Констатовано, що правовими засадами діяльності експертів у кримінальному провадженні є: законність, незалежність, науковість, об'єктивність, всебічність, компетентність і повнота дослідження, неупередженість, дотримання таємниці досудового розслідування. Організаційними засадами є наявність підстав для його залучення до кримінального провадження, а також відповідного доручення, форма та порядок якого визначається положеннями чинного законодавства.

Установлено, що правові засади діяльності спеціалістів визначені переважно положеннями підзаконних нормативно-правових актів, які допускають їх участь у кримінальному провадженні, зокрема у слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях. Визначено й охарактеризовано правові засади діяльності спеціалістів, участь яких є типовою під час розслідування вбивств, зокрема судово-медичного експерта (окремо диференційовано особливості участі останнього у загальному порядку та в період дії правового режиму воєнного стану), спеціаліста-криміналіста, працівників Експертної служби МВС України, у тому числі в складі спеціалізованої пересувної лабораторії, представників Державної служби з надзвичайних ситуацій, кінолога та ін.

З'ясовано, що організаційні засади, зокрема порядок залучення спеціалістів до участі у слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях чинним кримінальним процесуальним законодавством не регламентовано, що призводить до формування неоднозначної слідчої практики, адже останній залучається як

усно, так і шляхом винесення окремої постанови чи за запитом з посиланням на ч.2 ст. 93 КПК України. Обґрунтовано, що рішення про залучення спеціаліста до участі у кримінальному провадженні або окремії слідчій (розшуковій) чи негласній слідчій (розшуковій) дії має оформлюватися відповідною постановою згідно з ч. 3 ст. 101 КПК України. У такій постанові мають викладатися підстави залучення спеціаліста або групи спеціалістів відповідних фахів, визначені права і обов'язки останніх, здійснюється попередження про кримінальну відповідальність, визначаються завдання, задля вирішення яких залучається спеціаліст тощо. Саме закріплення на законодавчому рівні обов'язку щодо залучення спеціаліста шляхом винесення окремої постанови, унормує діяльність щодо їх залучення у кримінальному провадженні.

5. Доведено, що необхідність вивчення у теоретичному аспекті непроцесуальних форм спеціальних знань, що використовуються під час розслідування вбивств, пояснюється відсутністю нормативно-правових механізмів їх реалізації, потребами унеможливлення порушення прав і свобод людини, зокрема учасників кримінального провадження, забезпечення здійснення розслідування відповідно до засад кримінального провадження, унормування слідчої практики, забезпечення отримання орієнтуючої інформації тощо.

6. Визначено, що орієнтуюча інформація сприяє вирішенню основних і допоміжних тактичних завдань розслідування, а також дозволяє підвищити якість розслідування, шляхом її використання під час: 1) формулювання слідчих версій, визначення комплексів слідчих (розшукових) дій, спрямованих на їх перевірку; 2) планування й обрання тактики проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій; 3) визначення необхідних техніко-криміналістичних засобів і методів, застосування яких сприятиме виконанню завдань кримінального провадження; 4) забезпечення ефективної підготовки до призначення судових експертиз тощо.

7. Установлено, що метою отримання консультацій спеціалістів є отримання дорадчої допомоги у вирішенні запитань, що потребують спеціальних знань. Класифіковано консультації спеціалістів, що стосуються окремих аспектів

призначення та проведення судових експертиз, залежно від їх предмету на чотири групи, серед яких: 1) консультації, що пов'язані з коректним складенням постанов про призначення експертиз; 2) консультації, що стосуються об'єктів експертних досліджень (у переважній більшості біологічних зразків); 3) консультації, що пов'язані зі специфікою самого експертного дослідження; 4) консультації щодо визначення необхідності надання додаткових матеріалів або забезпечення участі певних осіб.

Доведено, що вагому роль під час розслідування вбивств відіграють консультації, що стосуються планування розслідування і проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, реалізації тактичних операцій і деяких інших непроцесуальних форм використання спеціальних знань. Визначено та охарактеризовано сутність консультаційної діяльності спеціаліста у плануванні таких слідчих (розшукових) дій як слідчий експеримент, обшук, допит. Охарактеризовано особливості реалізації найпоширеніших попередніх криміналістичних досліджень, що проводяться під час розслідування вбивств, зокрема вибухотехнічних досліджень і попередніх досліджень зброї та слідів і обставин її використання. Визначено рекомендації щодо вдосконалення діяльності зі складання суб'єктивного і психологічного портретів, задля підвищення результативності виконання завдань з установлення й ідентифікації особи вбивці, а також можливості їх використання під час висунення та перевірки слідчих версій.

Охарактеризовано сутність та визначено можливості реалізації під час розслідування вбивств такої непроцесуальної форми використання спеціальних знань як перевірки об'єктів за криміналістичними обліками, зокрема за обліком генетичних ознак людини, дактилоскопічним, трасологічним і балістичним обліками, обліку осіб за ознаками зовнішності.

Установлено, що під час розслідування вбивств поліграф може використовуватися виключно у непроцесуальній формі, задля отримання орієнтуючої інформації для конструювання, підтвердження або спростування слідчих версій, а також з'ясування ступеню ймовірності і повноти повідомленої

особою інформації про: її причетність до вчинення чи приховування вбивства, безвісного зникнення потерпілого, поінформованість особи про причетність до цих обставин третіх осіб, відповідність пояснень особи з'ясованим іншим шляхом відомостям про механізм учинення вбивства (часу, місця, знаряддя, мотиву та мети вчиненого діяння тощо), обставин, які передували події вбивства, відомостей про алібі особи або алібі третьої особи, яке підтверджує опитувана особа тощо. Визначено чинники правового й організаційно-методичного характеру, що унеможливають застосування поліграфу та використанню отриманих завдяки ньому результатів у кримінальному провадженні.

8. Наголошено, що досягненню цілей слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, сприяє залучення спеціалістів, кожен з яких, виконує відповідну функцію, що визначається галуззю його спеціальних знань і навичок. Рішення про залучення спеціалістів приймається слідчим, у разі якщо участь спеціаліста не є обов'язковою, що приймається за результатами оцінки слідчої ситуації, що склалася. Забезпечення слідчими участі спеціалістів в оглядах, під час розслідування умисних вбивств, здебільшого, як і в інших слідчих (розшукових) діях, можливе у разі об'єктивного усвідомлення ними перспектив такого залучення, зокрема, допомоги та інформації, яку можна буде отримати у разі використання спеціальних знань зазначених суб'єктів.

9. Сформульовано тактичні й правові засади проведення огляду місця події та використання під час цього спеціальних знань, дотримання яких є гарантією визнання таких оглядів законними, зокрема під час розгляду клопотання у порядку ч. 3 ст. 233 КПК України, створює підстави для накладення арешту на тимчасово вилучене майно і унеможливуватиме визнання здобутих доказів недопустимими під час судового розгляду. Доведено, що забезпечення здійснення повного, швидкого та кваліфікованого огляду місця події у вирішальній мірі обумовлене залученням до участі в ньому кваліфікованих спеціалістів, зокрема спеціаліста-криміналіста, біолога, кінолога, спеціалістів у галузі балістики і вибухотехніки, групи спеціалістів у вигляді спеціалізованої пересувної лабораторії.

Виокремлено дві групи слідчих експериментів, що проводяться під час розслідування вбивств та пов'язані з обов'язковим використанням спеціальних знань. До першої групи віднесені ті, що проводяться задля перевірки відомостей, які мають значення для кримінального провадження (проведення дослідів, випробувань тощо), а до другої – слідчі експерименти, метою яких є уточнення відомостей, що мають значення для кримінального провадження. З урахуванням здійсненої класифікації визначено роль і фах спеціалістів, а також завдання задля виконання яких вони залучаються з урахуванням специфіки виокремленої групи.

Визначено тактичні завдання, вирішенню яких сприяє залучення до відібрання біологічних зразків спеціаліст-генетик або спеціаліст у галузі медицини. Аргументовано, що питання про залучення до обшуку спеціалістів має вирішуватися на стадії планування цієї слідчої (розшукової) дії, з урахуванням об'єктів обшуку та предметів пошуку. Визначено, що типовим є залучення спеціалістів до обшуку для отримання від них технічної допомоги, тому такі спеціалісти мають бути наділені рядом навичок щодо поводження з сучасними техніко-криміналістичними засобами. З'ясовано, що до участі в допитах слід залучати спеціалістів у галузі педагогіки, психології, філології, криміналістики, поліграфології, охарактеризовано сутність їх діяльності в цій слідчій (розшуковій) дії.

10. Обґрунтовано, що найкваліфікованішою формою використання спеціальних знань під час розслідування вбивств є залучення експерта для проведення експертизи. Визначено, що типовими судовими експертизами, які призначаються і проводяться під час розслідування вбивств є: 1) судово-медична експертиза (судово-медична експертиза трупа, судово-медична експертиза підозрюваного, судово-медична експертиза за результатами слідчого експерименту, проведеного за участю підозрюваного, судово-медична експертиза за результатами слідчого експерименту, проведеного за участю свідка; 2) судово-медичні експертизи речових доказів (біологічні експертизи), зокрема цитологічні й імунологічні дослідження; 3) судово-дактилоскопічні експертизи; 4) молекулярно-генетичні дослідження; 5) судово-психіатричні експертизи; 6)

судово-психологічні експертизи; 7) комплексні дослідження, зокрема медико-криміналістичні дослідження одягу та вогнепальних поранень тощо.

11. За об'єктом дослідження класифіковано судово-медичні експертизи, за вертикаллю та горизонталлю, та на підставі цього виокремлено такі їх різновиди: 1) судово-медичне дослідження трупів, їх частин, інших людських решток; 2) судово-медичні експертизи живих осіб: потерпілих і підозрюваних; 3) судово-медичні експертизи речових доказів біологічного походження: токсикологічні, імунологічні, цитологічні й гістологічні дослідження.

Визначено, що за загальним правилом підготовка до призначення судово-медичних експертиз розпочинається з огляду місця виявлення трупа або місця безпосереднього вчинення вбивства і включає в себе: 1) ознайомлення з усіма встановленими обставинами справи; 2) підготовку об'єктів і матеріалів, які направляються на дослідження; 3) коректне формулювання запитань, розв'язання яких доручається експерту.

12. Наголошено на забезпеченні дотримання раціонального підходу під час вирішення запитання про призначення молекулярно-генетичної експертизи, що полягає у розв'язанні завдань кримінального провадження шляхом першочергового використання більш доступних техніко-криміналістичних засобів і менш затратних судово-експертних досліджень, адже жоден доказ не має наперед визначеної сили, а отже і переваг – порівняно з іншими. Визначено, що у розслідуванні вбивств молекулярно-генетичні дослідження дозволяють розв'язувати багато ідентифікаційних завдань.

13. З'ясовано й охарактеризовано підстави, що свідчать про необхідність призначення амбулаторної, стаціонарної, а також посмертної судово-психіатричних експертиз щодо підозрюваних у вчиненні вбивства, серед яких: 1) обов'язкові – це наявність в особі розладу психічної діяльності або психічного захворювання, що засвідчується відповідним медичним документом і неадекватна поведінки особи; 2) додаткові: необхідність спростування імітації психічного розладу або психічного захворювання, спростування наявності підстав для зміни правової кваліфікації кримінального провадження на менш тяжке кримінальне

правопорушення, зокрема вчинене в стані сильного душевного хвилювання, невідповідність мотивів діянь особи тяжкості вчиненого діяння або відсутність очевидного мотиву вбивства. Визначено об'єкт, завдання і перелік запитань, що ставляться на розв'язання експерта під час призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи, комплексної педагогічно-психолого-психіатричної експертизи.

14. Установлено, що під час розслідування вбивств часто виникає необхідність в проведенні традиційних криміналістичних експертиз, зокрема психологічних, дактилоскопічних, одорологічних, експертизи зброї та слідів і обставин її використання, експертизи вибухових пристроїв, вибухових речовин і продуктів вибуху (пострілу), експертизи нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів та ін. Установлено можливості останніх у розслідуванні досліджуваної категорії злочинів, визначено їх об'єкти, а також типові запитання, що ставляться на вирішення експертів.

15. Сформульовано пропозиції щодо внесення змін до статей Кримінального процесуального кодексу. Так ст. 71 КПК України слід доповнити вимогою про підтвердження рівня компетентності спеціаліста і викласти її, зокрема ч. 1 ст. 71 КПК України у такій редакції: «Спеціалістом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками і може надавати консультації та висновки під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок. Як спеціаліст може бути залучений атестований судовий експерт, інша особа, компетентність якої у певній галузі знань засвідчується дипломом про вищу освіту, освітньо-кваліфікаційний рівень не нижче бакалавра, а у разі залучення для надання технічної допомоги – дипломом про здобуття професійної (професійно-технічної) освіти».

Частина 1 статті 238 КПК України слід викласти у такій редакції «Огляд трупа слідчим, прокурором проводиться за обов'язкової участі лікаря, а у разі наявності підстав, що свідчать про насильницький характер смерті особи – за участю судово-медичного експерта».

Уважаємо, що ч. 1 ст. 486 КПК України слід викласти у такій редакції: «1. Для вирішення питання про наявність у неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого психічного захворювання чи затримки психічного розвитку та його здатності повністю або частково усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними в конкретній ситуації слідчий або прокурор має забезпечити обов'язкове призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи».

Запропоновано внесення змін до підзаконних нормативно-правових актів, зокрема відомчих інструкцій МВС України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bowers C. M. Forensic dental evidence: An investigator's handbook. *Elsevier. Academic Press*. 2011. URL: <https://www.elsevier.com/books/forensic-dental-evidence/bowers/978-0-12-382000-6>.
2. Braig H. R., Perotti M. A. Carcasses and mites. *Experimental and Applied Acarology*. 2009. №49(1). Pp. 45-84.
3. Butler J. M. Forensic Dna typing: Biology, technology, and genetics of Str markers. *Elsevier. Academic Press*. 2004. URL: <https://www.elsevier.com/books/forensic-dna-typing/butler/978-0-08-047061-0>.
4. Cross P., Simmons T. The influence of penetrative trauma on the rate of decomposition. *Journal of Forensic Sciences*. 2010 №55(2). Pp. 295-301.
5. Gill P. Forensic practitioner's guide to the interpretation of complex Dna profiles. *Elsevier. Academic Press*. 2020. URL: <https://www.elsevier.com/books/forensic-practitioners-guide-to-the-interpretation-of-complex-dna-profiles/gill/978-0-12-820562-4>.
6. Gill P. Misleading Dna evidence: Reasons for miscarriages of justice. *Elsevier. Academic Press*. 2014. URL: <https://www.elsevier.com/books/misleading-dna-evidence/gill/978-0-12-417214-2>.
7. Hau T.C., Hamzah N.H., Lian H.H., Hamzah S.P. Decomposition Process and Post Mortem Changes. *Review Sains Malaysiana*. 2014. №43(12): 1873-82.
8. Houck M. M., Crispino F., McAdam T. The science of crime scenes. Academic Press, an imprint of Elsevier. (2018). URL: <https://www.elsevier.com/books/forensic-dental-evidence/bowers/978-0-12-382000-6>.
9. Hu X., Peng S., Wang L., Yang Z., Li Z. Surveillance video face recognition with single sample per person based on 3D modeling and blurring. *Neurocomputing*. 2017. №235. Pp. 46-58.
10. Husieva V., Oderiy O., Petrova I., Fomina T. Features of the investigation of premeditated murders committed by persons with mental disorders in the practice of Ukraine. *Amazonia Investiga*, 2021. № 10 (46). С. 109-117.
11. Khedher M., El-Yacoubi, M. A., Dorizzi, B. Fusion of appearance and motion-based sparse representations for multi-shot person re-identification. *Neurocomputing*. 2017. №248. Pp. 94-104.

12. Koen W. J., Bowers M. 2017. Forensic science reform: Protecting the innocent. *Elsevier. Academic Press*. URL: <https://www.elsevier.com/books/forensic-science-reform/koen/978-0-12-802719-6>.
13. Krafft-Ebing R. von, Bataille, G. Psychopathia sexualis. *Matthes & Seitz. Elsevier. Academic Press*. 1993. URL: <https://www.elsevier.com/books/psychopathia-sexualis/von-krafft-ebing/978-1-4831-6662-9>.
14. Lisanti G., Martinel N., Micheloni C., Del Bimbo, A., Foresti G. L. From person to group re-identification via unsupervised transfer of sparse features. *Image and Vision Computing*. 2019. №83-84. Pp. 29–38.
15. Lunn M. M. Essentials of medicolegal death investigation. *Elsevier. Academic Press*. 2017. URL: <https://www.elsevier.com/books/essentials-of-medicolegal-death-investigation/lunn/978-0-12-803641-9>.
16. McCord Br., Opel K., Funes M., Zoppis S., Meadows Jantz L. An Investigation of the Effect of DNA Degradation and Inhibition on PCR Amplification of Single Source and Mixed Forensic Samples. 2011. URL: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/nij/grants/236692.pdf> (date of access 15.06.2020).
17. Miley L. N., Heiss-Moses E., Cochran J.K., Heide K.M., Fogel S.J., Smith M.D., Bejerregaard, B.J. An examination of the effects of mental disorders as mitigating factors on capital sentencing outcomes. *Behavioral Sciences and the Law*. 2020. №38(4). Pp. 381-405.
18. Mohilevskiy L., Husieva V., Perlin S., Chycha R., Shynkarenko I. Determinants and methods of diagnosing criminal proceedings participants false testimony in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2022. №11(51). Pp. 71-79.
19. Narang S. Synthesis and applications of Dna and Rna. *Elsevier Science*. 2012. 237 p.
20. Payne-James J., Byard R. W. Encyclopedia of forensic and legal medicine. *Elsevier*. 2016. URL: <https://www.elsevier.com/books/encyclopedia-of-forensic-and-legal-medicine/payne-james/978-0-12-800034-2>.
21. Petherick W. Serial crime: Theoretical and practical issues in behavioral profiling. *Elsevier Academic Press*. 2005. URL: <https://www.elsevier.com/books/serial-crime/petherick/978-0-12-088512-1>.

22. Se H. M. M. (vice P. F. A. I. Materials analysis in forensic science. *Elsevier Science Publishing Co.* 2016. URL: <https://www.elsevier.com/books/materials-analysis-in-forensic-science/houck/978-0-12-800574-3>.
23. Shcherbakovskiy M., Stepaniuk R., Kikinchuk V., Petrova I., Hanzha T. Assessment of the conclusions of molecular genetic examination in the investigation of crimes. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (25). Pp. 479-486.
24. Siegel J. A., Saukko P. J., Houck M. M. *Encyclopedia of Forensic Sciences*. Waltham, MA, USA: Elsevier, Academic Press. 2013. URL: <https://www.elsevier.com/books/encyclopedia-of-forensic-sciences/siegel/978-0-12-382165-2>.
25. Turvey B. E. *Criminal profiling: An introduction to behavioral evidence analysis*. Academic Press. 2011. 728 p.
26. Turvey B. E. *Forensic investigations*. Elsevier. Academic Press. 2017. URL: <https://www.elsevier.com/books/forensic-investigations/turvey/978-0-12-800680-1>.
27. Van Oorschot R. A. H., Ballantyne K. N., Mitchell R. J. Forensic trace DNA: A review. *Investigative Genetics*. December. 2010. 1(14). URL: <https://doi.org/10.1186/2041-2223-1-14>.
28. Williams J. D. *Forensic pathology*. Churchill Livingstone. 1996. 673 p.
29. Wonder A. Y. *Bloodstain pattern evidence: Objective approaches and case applications*. Academic Press. 2007. URL: <https://www.elsevier.com/books/bloodstain-pattern-evidence/wonder/978-0-12-370482-5>.
30. Адсорбція, адсорбенти і каталізатори на їх основі: підручник для студ. спеціальності 161 «Хімічні технології та інженерія» спеціалізації «Хімічні технології неорганічних речовин та водоочищення» / І.М. Іваненко та ін. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2018. 232 с.
31. Алексейчук В. И. Экспресс-анализ на месте происшествия при расследовании убийств. Кримінально-правова охорона життя та здоров'я особи: матер. наук.-практ. конф., (мм. Київ-Харків, 22–23 квітня 2004 р.). Київ-Харків: Юрінком Інтер, 2004. С. 249-251.
32. Алексєєв О. О., Алексєєва-Процюк Д. О. Правові умови проведення психофізіологічних досліджень із застосуванням поліграфа в кримінальному

судочинстві. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. №1 (106). С. 96–109.

33. Алиев И. А. Проблемы судебно-экспертной профилактики: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.09. Київ, 1990. 35 с.

34. Андреев Д. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування незаконного обігу зброї: дис. ... докт. філософії: 081. Харків, 2020. 272 с.

35. Андреев О. О. Розслідування вбивств, учинених неповнолітніми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 239 с.

36. Антонов А. Г., Сургай Н. М., Татарко С. В., Гоженко М. М. Аналіз критеріїв визначення давності заподіяння механічних ушкоджень. *Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects: The 11th International scientific and practical conference (Berlin, April 24-26, 2022)* MDPC Publishing, Berlin, Germany. 2022. P. 56-59.

37. Антощук А. О. Значення суб'єктивних портретів при розслідуванні кримінальних правопорушень. *Sciences of Europe*. 2021. №64. С. 12-14.

38. Антощук А. О. Початковий етап розслідування вбивства матір'ю своєї новонародженої дитини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2014. 203 с.

39. Арешонков В. В. Теоретичні, правові та праксеологічні засади техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2021. 559 с.

40. Архипов В. В. Основные принципы и подходы при определении стоимости ювелирных изделий в судебно-товароведческих экспертизах. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 2014. Вып. 59. С. 413-427.

41. Афанасьева К. В. Деградація ДНК в судовій молекулярно-генетичній експертизі. *Теорія та практика судово-експертної діяльності*: матер. VIII міжвід. конф. (Київ, 27 листопада 2019 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2019. С. 29-33.

42. Бабенко О. Г. Досудове розслідування щодо неповнолітнього підозрюваного: дис. ... докт. філософії: 081 Право. Маріуполь, 2020. 261 с.

43. Балицький Т. М. Слідчий експеримент в системі слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні України: дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь: Нац. ун-т Держ. податкової служби України. 2015. 216 с.
44. Бахін В. П., Весельський В. К. Тактика допиту: навч. посіб. Київ: Правник, 1997. 64 с.
45. Безкоровайний Б. В. Криміналістична ідентифікація за уявним образом під час пред'явлення для впізнання. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 210 с.
46. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. №2. С. 187-193.
47. Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств: монографія. Дніпро: Дніпропетровський держ. ун-т внутрішніх справ, 2019. 152 с.
48. Біленчук П.Д., Гель А.П., Семаков Г.С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: МАУП, 2007. 512 с.
49. Бічурін Р. Х. Методика розслідування умисних вбивств з хуліганських мотивів: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 232 с.
50. Бобро М. І. Можливості судової дактилоскопічної експертизи в розкритті злочинів. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: матер. міжнар. наук-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.)*. Харків: Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. С. 104-106.
51. Боднар А. В. Використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 205 с.
52. Бокариус Н. С. Судебная медицина в изложении для юристов. Х.: Тип. и Литогр. 1915. 779 с.
53. Бокариус Н. С. Судебная медицина для медиков и юристов. Х.: Юрид. изд-во Украины, 1930. 690 с.

54. Бондар В. С. Методика досудового розслідування умисних вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї: методичні рекомендації для практичних працівників. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2013. 148 с.
55. Бондар В. С. Проблеми теорії і практики використання спеціальних криміналістичних знань в розслідуванні крадіжок з проникненням у житло: дис... канд. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 236 с.
56. Бондаренко О. О. Процесуальний статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві: автореф. дис. ... канд. юрид наук: 12.00.09. Харків, 2004. 19 с.
57. Бордюгов Л. Г. Применение и использование специальных знаний в уголовном процессе Украины. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. № 14. С. 174-183.
58. Борисенко І. В. Методика розслідування вбивств з розчленуванням трупа: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1999. 221 с.
59. Борисенко І. В., Когут С. О., Могильников О. М. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності: наук.-практ. посіб. Харків: Гриф. 2003. 112 с.
60. Бояров В. І. Особливості методики розслідування вбивств, скоєних в умовах протистояння злочинних угруповань: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2000. 209 с.
61. Булукув О. Ю. Методика розслідування вбивств при відсутності трупа: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 1997. 24 с.
62. Бульба Т. М. Виявлення, попереднє дослідження та вилучення саморобних вибухових пристроїв: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2008. 172 с.
63. Бухаченко О. А. Особливості огляду місця кримінального вибуху за участю спеціаліста-вибухотехніка: автореф.дис....канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 18 с.
64. Ваніна О. В. Криміналістична трасологія: поняття та класифікація слідів // *Інноваційні наукові дослідження: теорія, методологія, практика*: матер. IV міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 28–29 лют. 2020 р.). Київ: Інститут інноваційної освіти, 2020. С. 137-139.
65. Василенко В. С. Загальна теорія проведення ДНК-експертизи. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: зб. матер. міжнар.наук.-практ. конф.,

присвяч. 150-річчю з дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 18-19 квітн. 2019 р.). Харків, 2019. URL: https://www.hniise.gov.ua/user_files/File/sbornik/2019/sbornik_150.pdf (дата звернення 15.06.2020).

66. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти): монографія. Київ: Правник, 1999. 126 с.

67. Використання аналізу ДНК у судово-медичних експертизах: наук.-практ. вид. / Н. С. Кожухова та ін. Одеса: Одеський держ. мед. універ., 2001. 92 с.

68. Вирок Бабушкінського районного суду м. Дніпро від 30.01.2020 р., у справі №200/14971/17 // Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87247439> (дата звернення: 04.08.2022).

69. Вирок Берегівського районного суду Закарпатської області від 15.10.2014 у справі 297/2213/14-к // Єдиний державний реєстр судових рішень : офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/40968575> (дата звернення: 04.10.2019).

70. Вирок Жовтневого районного суду Миколаївської області від 16.11.2020 р., у справі №470/913/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92876120> (дата звернення: 04.08.2022).

71. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 30.01.2020 у справі 303/5728/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень : офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87256960> (дата звернення: 27.02.2020).

72. Вирок Оболонського районного суду м. Києва від 02.04.2020 р., у справі №756/5026/19 // Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88591400> (дата звернення: 13.08.2022).

73. Вирок Червоногвардійського районного суду м. Дніпро від 26.04.2012 у справі 1-70-2011 // Єдиний державний реєстр судових рішень : офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/25016484> (дата звернення: 04.10.2019).

74. Войтович Є. М. Теоретичні та практичні питання методики розслідування вбивств минулих років: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2005. 28 с.

75. Волинець І.В., Петльовська С.І. Особливості виявлення, фіксації, вилучення та упакування мікрооб'єктів біологічного походження. *Науковий огляд*. 2019. №7 (60). С. 26-44.
76. Волобуєв А. Ф. Про використання поліграфа при розслідуванні злочинів. *Криміналістика XXI століття*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25-26 лист. 2010 р.). Харків: Право. 2010. С. 110-113.
77. Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва: монографія. Харків: Ун-т внут. справ, 2000. 336 с.
78. Волобуєв А. Ф. Тактика допиту: лекція. Харків: Ун-т внутр. справ, 1997. 28 с.
79. Волобуєва О. О. Взаємодія слідчого з фахівцями під час збору інформації про особу, що скоїла злочин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 20 с.
80. Воронін В. І. Розслідування умисних вбивств, учинених на замовлення з використанням вибухових пристроїв: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 264 с.
81. Вуйма А. Г. До питання визначення засад діяльності спеціалістів під час розслідування вбивств. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*: тези доповідей учасників наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки (м. Харків, 15 травня 2020 р.). Харків, ХНУВС, 2020. С. 71-77.
- Вуйма А. Г. До питання залучення спеціалістів під час розслідування вбивств. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994-2019 рр.)*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. до 25 річчя створення університету (м. Харків, 22 листопада 2019 р.). Харків, ХНУВС, 2019. С. 92-94.
82. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань у структурі тактичних операцій, що проводяться під час розслідування вбивств. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених*: тези доповідей учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 14 травня 2021 р.). Харків, ХНУВС, 2021. С. 38-41.
83. Вуйма А. Г. Деякі аспекти відібрання біологічних зразків під час розслідування вбивств. *Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи*: тези допов. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 26 листопада 2020 р.). Харків, ХНУВС, 2020. С. 96-98.

84. Вуйма А. Г. Застосування поліграфу як непроцесуальна форма використання спеціальних знань під час розслідування вбивств. *Розвиток науки та техніки: проблеми і перспективи*: матер. міжнар. наук-практ. інтернет-конф. з нагоди відзначення Дня науки-2021 в Україні (м. Київ, 20 травня 2021 р.). Київ, Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2021. С. 96-98.
85. Вуйма А. Г. Наукове забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: генезис, сучасний стан, тенденції подальшого розвитку. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). Харків, ХНУВС, 2022. С. 81-84.
86. Вуйма А. Г. Окремі аспекти призначення криміналістичних експертиз під час розслідування вбивств. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.). Харків: ХНУВС, 2022. С. 122-125.
87. Вуйма А. Г. Основания для назначения судебно-психиатрических экспертиз при расследовании убийств. *II Минские криминалистические чтения*: матер. междунар. науч.-практ. конф. (г. Минск, 10 декабря 2020 г.). Минск: Академия МВД Республики Беларусь. 2020. Ч. 2. С. 111-114.
88. Вуйма А. Г. Особливості підготовки до призначення молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. №21. С. 79-91.
89. Вуйма А. Г. Поняття, сутність та форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування вбивств. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. №1 (89). С. 54-62.
90. Вуйма А. Г. Правові засади використання спеціальних знань під час розслідування вбивств. *Право і безпека*. 2020. №1 (76). С. 107-111.
91. Вуйма А. Г. Роль криміналістичних обліків Експертної служби МВС України у боротьбі зі злочинністю. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 04 грудня 2015 р.). 2015. Харків : ХНУВС. С. 448-451.

92. Вуйма А. Г. Судова експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів під час розслідування вбивств, пов'язаних з підпалом. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: матер. міжнар. наук-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.). Харків: Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. С. 125-126.
93. Вуйма А. Г. Участь спеціалістів у проведенні огляду місця події під час розслідування вбивства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 256-265.
94. Вуйма А. Г., Степанюк Р. Л. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування вбивств. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики*: матер. міжнар. наук-практ. конф. (м. Харків, 29 жовтня 2021 р.). Харків, ХНУВС, 2021. С. 91-94.
95. Галаган В.І. Процесуальний порядок і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні України : монографія / В.І. Галаган, Козак О. В. 2-ге вид., перероб. і допов. Краматорськ : ТОВ «Каштан», 2015. 224 с.
96. Галдецька І. Г. Правові та наукові основи використання спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 16 с.
97. Ганжа Т. В. Методика розслідування умисних вбивств малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. 26 с.
98. Гапченко К. О. Проблеми якості дактилоскопічних карт при формуванні дактилоскопічного обліку. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: зб. мат-лів міжнарод. наук.-практ. конф., присвяч. 150-річчю з дня народження Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18-19 квітня 2019 р.). Харків: ХНДІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса, 2019. С. 202-204.
99. Гетьман Г. М. Проблеми розробки та використання науково-технічних засобів щодо моделювання особи невідомого злочинця у криміналістиці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №3. С. 157-159.
100. Гірук В. В. Тактика допиту малолітніх потерпілих від насильницьких злочинів : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 250 с.

101. Головченко Л. Н. Оценка заключений криминалистической экспертизы: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1995. 216 с.
102. Гончаренко В. Г. Лекції з судової психології, читані в Академії адвокатури України. Київ: Академія адвокатури України, 2008. 280 с.
103. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве: монография. К.: Виц. шк., 1980. 160 с.
104. Гончаренко В. И. Методологические проблемы использования данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1981. 35 с.
105. Гора І. В. Комплексна судова експертиза в аспекті дослідження міжгалузевого інституту судових експертиз в судочинстві України. *Вісник академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. № 3 (31). С. 145-153.
106. Горпинюк О. В. Міжнародні стандарти накопичення та використання біометричних даних (зразків ДНК) у діяльності правоохоронних органів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №2. С. 245-249.
107. Грамович Г. И. Тактика использования специальных знаний в раскрытии и расследовании преступлений: учебное пособие. Минск: МВШ МВД СССР, 1987. 66 с.
108. Грищенко О. В. Використання балістичного обліку Експертної служби МВС України в розслідуванні кримінальних правопорушень: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ: НАВС, 2021. 395 с.
109. Грошевий Ю. М. Судове слідство за Статутом кримінального судочинства 1864 р. *Вісник Академії правових наук України*. 1995. № 4. С. 106-112.
110. Груздь О. І. Розслідування умисних вбивств, учинених при перевищенні меж необхідної оборони: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 247 с.
111. Гузей В. М. Методика розслідування умисних вбивств або заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони чи перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 20 с.
112. Гулкевич З. Т. Про поняття і проблемні аспекти габітоскопії – криміналістичного вчення про дослідження зовнішності людини. *Вісник*

Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія». 2018. № 1. С. 140-153.

113. Гусаченко Є. О. Історико-правові передумови використання спеціальних знань. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. Вип. 3. С. 243-254.

114. Гусєва В. О. Використання результатів одорологічного дослідження як доказів у кримінальному провадженні. *Право і безпека*. 2015. № 3 (58). С. 68–71.

115. Гусєва В. О. Деякі особливості використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту у злочинах проти життя та здоров'я особи. *Актуальні питання досудового розслідування та криміналістики*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 05 груд. 2014 р.). Харків: ХНУВС, 2014. С. 367-369.

116. Гусєва В. О. Деякі особливості використання судово-криміналістичних експертиз у злочинах проти працівників правоохоронних органів. Теорія і практика судової експертизи і криміналістики: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 85-рр. д. ю. н., проф. Н. І. Клименко (м. Київ, 27 лют. 2018 р.). Київ; Маріуполь, ПВНЗ «Європейський університет», 2018. С. 94–96.

117. Гусєва В. О. Методика розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: монографія. Харків: У справі, 2020. 452 с.

118. Гусєва В. О. Окремі питання використання запахових слідів під час розслідування кримінальних проваджень. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 04 груд. 2015 р.). Харків: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2015. С. 229-232.

119. Гусєва В. О. Окремі проблеми виявлення та вилучення слідів запаху під час розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності. *Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики* : тези наук.-практ. конф., присвяченої пам'яті Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 20 груд. 2016 р.). Харків: ХНДІСЕ, 2016. С. 65-67.

120. Гусєва В. О. Особливості розслідування вбивств, вчинених із застосуванням вогнепальної зброї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. № 3 (120). С. 16-27.

121. Гусєва В. О. Особливості тактики допиту підозрюваного під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. № 2 (82). С. 221–226.
122. Гусєва В. О. Особливості тактики допиту потерпілого та свідка під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу. *Судова та слідча практика в Україні*. 2019. Вип. № 9. С. 34–40.
123. Гусєва В. О. Перспективи впровадження зарубіжного досвіду використання ДНК-обліків у практику України. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. Том №2 (119). С. 121-131.
124. Гусєва В. О. Проблеми ідентифікації особи за ознаками зовнішності під час розслідування кримінальних правопорушень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Випуск 2 (24). С. 109-122.
125. Гусєва В. О. Роль спеціальних медичних знань при розслідуванні злочинів проти працівників правоохоронних органів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 1. С.183-188.
126. Гусєва В. О. Сучасні можливості психологічних експертиз під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених проти працівників правоохоронних органів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка*. 2021. №3 (95). С. 256-266.
127. Гусєва В. О. Тактичні й організаційні особливості проведення огляду місця події під час розслідування посягань на життя працівника правоохоронного органу. *National law journal: theory and practice*. 2018. №3-1 (31). С. 111-114.
128. Гусєва В. О. Тактичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні посягань на життя працівника правоохоронного органу. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2018. № 1 (81). С. 228-234.
129. Гусєва В. О. Теоретичні основи методики розслідування злочинів проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 538 с.

130. Гусева В. О. Характеристика окремих видів слідчого експерименту під час розслідування кримінальних правопорушень. *Судова та слідча практика в Україні*. 2019. № 8. С. 52–56.
131. Давидова О. В. Використання спеціальних психологічних знань щодо дітей як учасників досудового розслідування. *Актуальні проблеми досудового розслідування та судового розгляду злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей, шляхи їх вирішення*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 черв. 2020 р.). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 79–82.
132. Давудов Ф. Э. Процессуальные и организационно-методические формы использования возможностей науки и техники в целях расследования и профилактики преступлений: автореф. дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.09. Тбилиси. 1972. 44 с.
133. Даніч Є. О. Використання спеціальних знань під час проведення слідчого експерименту: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 238 с.
134. Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою: затв. Резолюцією 40/34 Генеральної Асамблеї від 29 листоп. 1985 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_114#Text (дата звернення: 23.01.2020).
135. Демидова Є. Є. Тактика допиту обізнаних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2013. 20 с.
136. Демчишак Р. Ю. Застосування тривимірного моделювання як способу інформаційно-технічного забезпечення криміналістичної реєстрації. *Інтернаука. Серія: «Юридичні науки»*. 2021. № 10(44). С. 72-78.
137. Дондик Г. П. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні злочинів у сфері сільськогосподарського виробництва: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 256 с.
138. Дондик Н. Я. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні економічних злочинів: дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 208 с.
139. Дудич А. В. Експерт як учасник кримінального провадження: дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2016. 253 с.

140. Дяченко Н. М. Основні етапи розвитку молекулярно-генетичної експертизи в Державному науково-дослідному експертно-криміналістичному центрі МВС України. *Криміналістичний вісник*. 2011. № 1 (15). С. 166–167.
141. Дячук В. І. Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 250 с.
142. Дячук В.І., Климчук М.П., Губська О.А. Використання спеціальних знань при розслідуванні дорожньо-транспортних пригод: монографія. Київ: НАВС. 2012. 220 с.
143. Експертизи у судочинстві України: наук.-практ. посіб / В. Г. Гончаренко та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2015, 504 с.
144. Ергард Н. М., Кубаля С. М., Ситник Ю. В., Богдаш В. В., Селін В. С. Актуальні питання проведення судово-медичної експертизи під час воєнного стану. *Modern directions of scientific research development: The 12th International scientific and practical conference (Chicago, May 18-20, 2022)*. VoScience Publisher, Chicago, USA. 2022. P. 104-108.
145. Європейська конвенція про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів: міжнар. документ від 24.11.1983 № 116 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_319#Text.
146. Єпринцева І. О. Актуальні питання криміналістичних обліків генетичних ознак людини. *Молодий вчений*. 2020. №8 (84). С. 232-235.
147. Жалдак І. А. Тактика одночасного допиту двох чи більше вже допитаних осіб : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 240 с.
148. Жолнович І. В. Теоретичні проблеми та питання практики криміналістичного опису особи за зовнішністю : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.
149. Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. 304 с.
150. Задеренко С. В. Портретна експертна ідентифікація на сучасному рівні. *Криміналістичний вісник*. 2005. № 1 (3). С. 101-110.
151. Закатов А. А., Оропай Ю. Н. Использование научно-технических средств и специальных знаний в расследовании преступлений. Киев: РИО МВД УССР, 1980. 104 с.

152. Замула Б. А. Методика розслідування вбивств, вчинених іноземцями на території України: дис. ... докт. філософії: 081. Київ, 2021. 284 с.
153. Затенацький Д. В. Використання інноваційних технологій, спрямованих на актуалізацію ідеальних слідів. *Питання боротьби зі злочинністю*. Вип. № 32. 2016. С. 141–152.
154. Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 18 с.
155. Зеленський С. М., Ткаченко І. С. Процесуальні та криміналістичні вимоги щодо використання поліграфа у кримінальному провадженні України. *Криміналістичний вісник*. 2016. № 2 (26). С. 46-52.
156. Змієвська Ю., Савка І. Особливості вітчизняного розвитку можливостей судово-медичної діагностики вогнепальних ушкоджень. *Судово-медична експертиза*. 2021. №1. С. 3-10.
157. Зубаха Д. В. Актуальні питання криміналістичної характеристики вбивств, вчинених особами з розладами психіки. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2016. №. 21. С. 239-244.
158. Ищенко А. В. Методологические и организационные проблемы развития криминалистических научных исследований: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1997. 37 с.
159. Іваниця А. В. Криміналістична характеристика та особливості розслідування вбивств через необережність: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Дніпропетровськ, 2015. 20 с.
160. Івасишин Т. М. Прийоми отримання інформації про зовнішність людини під час складання суб'єктивних портретів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. №2. С. 373-376.
161. Івасишин Т. М., Остапюк Ю. М. Особливості дослідження місця вибуху з метою ефективного пошуку вибухової речовини, продуктів її перетворення та криміналістична інтерпретація результатів їх дослідження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2009. №9. С. 319-327.

162. Іляш Г. А. Актуальні питання та тенденції розвитку криміналістичного дослідження слідів дактилоскопічного походження. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики*: матер. міжнар. наук-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.). Харків, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. С. 170-171.
163. Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні: затв. Наказом МВС України від 07.07.2017 № 575 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/-laws/show/z0937-17>.
164. Інструкція з організації діяльності кінологічних підрозділів Національної поліції України: затв. Наказом МВС України від 01.11.2016 № 1145 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1544-16>.
165. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС України: затв. Наказом МВС України від 17.07.2017 №591 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text>.
166. Інструкція з організації реагування на заяви і повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події та оперативного інформування в органах (підрозділах) Національної поліції України: затв. Наказом МВС України від 27.04.2020 №357. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0443-20#Text>.
167. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків Експертної служби МВС: наказ МВС України від 10.09.2009 № 390 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text>.
168. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: затв. наказ Ген. прокуратури України, МВС України, СБ України, Адміністрації Держ. прикордон. служби України, М-ва фінансів України, М-ва юстиції України від 16.11.2012

№114/1042/516/1199/936/1687/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12>.

169. Інструкція про порядок використання поліграфів у Національній поліції України: Наказ МВС від 13.11.2017 № 920 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1472-17#Text>.

170. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби МВС України як спеціалістів для участі у проведенні огляду місця події: затв. Наказом МВС України від 03.11.2015 № 1339 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15>.

171. Інструкція про порядок та умови організації чергування працівників Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України: затв. Наказом МВС України від 01.03.2017 №176 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0365-17#Text>.

172. Інструкція про порядок формування та використання автоматизованого обліку генетичних ознак людини: затв. наказом ДНДЕКЦ МВС України від 19 вересня 2013 р. №19/50-227н.7 с.

173. Інструкція про порядок функціонування дактилоскопічного обліку експертної служби МВС України: затв. Наказом МВС України № 785 від 11.09.2001 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1066-01#Text>.

174. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (зі змінами та доповненнями) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

175. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи: затв. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 №6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text>.

176. Іщенко А. В. Періодизація використання спеціальних знань у юридичній практиці на ранніх етапах слов'янської державності. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 1996. №1. С. 58-64. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/14216> (дата звернення: 12.08.2020).
177. Калюга К. В. Теорія та практика встановлення та ототожнення особи злочинця засобами криміналістики: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 515 с.
178. Канава О. Ю. Проблемні питання проведення молекулярно-генетичних досліджень при ідентифікації безвісти зниклих осіб. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. №5. С. 298-300.
179. Капітанчук Л. Ю. Використання спеціальних знань при розслідуванні незаконного переправлення осіб через державний кордон України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 3. С. 304–307.
180. Каткова Т. В. Судові експертизи (підстави та процесуальний порядок призначення і провадження, перелік типових питань): навчальний посібник. 3-те вид. Харків: «Рубікон», 2003. 192 с.
181. Керик Л. І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства: монографія / за ред. проф. В.Ю. Шепітько. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2013. 188 с.
182. Киселев А. Д. Биографический словарь профессоров и преподавателей Юридического факультета // Юридический факультет Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805-1905) / Под редакцией проф. М. П. Чубинского и проф. Д. И. Багалея. Харьков: Типография „Печатное Дѣло“. № 5-й, 1908. С. 225-226.
183. Ківалов С. В., Міщенко С. М., Захарченко В. Ю. Кримінальний процесуальний кодекс : наук.-практ. комент. Харків: Одіссей, 2013. 1104 с.
184. Кікінчук В. В. Особливості тактики окремих слідчих дій під час розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. Том 4, Вип. 24. С. 98–102.

185. Кікінчук В. В., Білик Т. В. Особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики умисного вбивства заручника або викраденої людини. *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 152-158.
186. Кікінчук В. В., Мішина К. Г. Особливості використання спеціальних знань під час розслідування вбивств, учинених засудженими в місцях позбавлення волі. 2022. *Право і безпека*. № 84(1). С. 47-55.
187. Клименко Н. И. Криминалистические знания: природа, структура, оптимизация использования: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1993. 40 с.
188. Клименко Н. И. Судова експертологія. Курс лекцій: навч. посіб. Київ: Ін Юре, 2007. 521 с.
189. Климчук М. П., Нарусевич О. С., Нечеснюк М. В. та ін. Особливості роботи зі слідами біологічного походження людини при огляді місця події та призначення молекулярно-генетичної експертизи: метод. рек. Київ: НАВС. 2019. 90 с.
190. Кобера А. В. Судово-психологічна експертиза як форма використання психологічних знань в юриспруденції. *Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка»*. 2008. Вип. 11. С. 93-99.
191. Ковалевська Є. В. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2018. 22 с.
192. Ковалевська Є. В. Значення використання генотипоскопії як виду спеціальних медичних знань під час розслідування злочинів. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів: матер. кругл. столу (м. Київ, 25 лютого 2015 р.)*. Київ: НАВС, 2015. С. 35-38.
193. Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій: монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. 248 с.
194. Коваленко В. В. Підготовка матеріалів та призначення експертизи вибухових речовин, продуктів вибуху та пострілу при розслідуванні злочинів, учинених із використанням вогнепальної зброї. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2015. Випуск 4. С. 225- 230.
195. Коваленко В. В., Кібенко В. В. Використання можливостей молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування умисних убивств, вчинених в умовах

неочевидності. *Використання досягнень сучасної науки й техніки в розкритті злочинів*: матер. міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 25 лют. 2021 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2021. С. 68-69.

196. Ковальов В. В. Взаємодія слідчого з працівниками експертної служби МВС України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2008. 20 с.

197. Ковальов Ю. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних злочинів: дис. ... докт. філ.: 081. Харків, 2021. 251 с.

198. Ковальова О. В. Форми використання спеціальних знань в інформаційному забезпеченні досудового розслідування. *Право і суспільство*. 2022. №2. С. 215-221.

199. Когутич І. І. Окремі питання сутності та форм використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. № 2 (33). С. 112-123.

200. Кожакарь І. Ю. Історіографія проблеми дактилоскопіювання невідомого трупа. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 2 (28). С. 78-84.

201. Козаченко В. І. Засада законності у кримінальному процесі федеративної республіки Німеччини та України: автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 20 с.

202. Колесник В. А., Гора І. В. Криміналістика в протидії незаконному використанню вибухових пристроїв, вогнепальної зброї та обігу наркотиків: посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 400 с.

203. Колмаков В. П., Ароцкер Л. Е. Следственный эксперимент на предварительном следствии : метод. Пособие ; под ред. Н. Н. Бокариуса. Харьков : Харьк. НИИ судеб. экспертизы им. Н. С. Бокариуса, 1949. 50 с.

204. Комар Ю. Використання дактилоскопічного обліку при проведенні оперативно-розшукових заходів. *Правові та соціально-економічні аспекти стратегічного розвитку регіону та територіальних громад*: зб. матеріалів XIII міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 28 квітня 2021 р.). Чернігів: Чернігівський інститут ім. Героїв Крут ПрАТ «ВНЗ «МАУП», 2021. С. 252-258.

205. Комар Ю. Роль дактилоскопічної експертизи в кримінальному провадженні. *Актуальні питання вдосконалення судово-експертної та правоохоронної діяльності*: зб. матер. засід. №1 постійно діючої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький,

- 24 вересня 2021 р.). Кропивницький: ТОВ «Центрально-Українське видавництво», 2021. С. 276-279.
206. Комаринська Ю. Б. Методика розслідування навмисних вбивств, замаскованих під нещасний випадок або самогубство на залізничному транспорті: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 235 с.
207. Комарков В. С. Тактика допроса: учеб. пособ. Харьков, Юрид. ин-т, 1975. 65 с.
208. Комарова М. В. Правові та організаційні засади обшуку у кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2019. 250 с.
209. Комаха В. О. Тактика попереднього дослідження криміналістичних об'єктів та призначення судових експертиз: навч.-практ. посібник. Чернівці: Золоті литаври, 2009. 646 с.
210. Комаха В. О., Кривда Г. Ф., Антонюк В. В., Гузенко В. В., Гуцул В. Я. Тактика використання спеціальних знань у формі судової експертизи в процесі розслідування і розкриття злочинів: монографія. Чернівці: Золоті литаври, 2004. 338 с.
211. Комісарчук Ю. А., Ряшко О. В. Підстави та процесуальний порядок проведення слідчого експерименту. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія: Юридична*. 2014. №3. С. 248-260.
212. Коновалов В. В. Окремі питання участі спеціаліста в кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2017. № 2 (78). С. 268-274.
213. Коновалова В. О. Допит: тактика і психологія: навч. посіб. Харків: Консум, 1999. 157 с.
214. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
215. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика : навчальний посібник. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. 286 с.
216. Коропецька С. О. Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 20 с.

217. Косміна Н. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. 219 с.
218. Костенко М. В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2003. 20 с.
219. Костицкий М.В. Использование специальных психологических знаний в советском уголовном процессе: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1990. 34 с.
220. Кофанов А. В., Кобилянський О. Л. Криміналістичне дослідження нафтових продуктів та паливно-мастильних матеріалів: методичні рекомендації. Київ: КИЙ, 2010. 36 с.
221. Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Кофанова О. С., Ергард Н. М. Криміналістично-правові аспекти збирання, накопичення та використання біометричних даних на прикладі індивідуалізуючої інформації біологічного походження. *DICTUM FACTUM*. 2021. № 1 (9). С. 84-96.
222. Кофанова О. С. Теоретичні та практичні аспекти використання спеціальних знань при розслідуванні злочинних посягань на культурні цінності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2011. 229 с.
223. Кравченко О. А. Застосування спеціальних знань під час збирання, дослідження та використання речових доказів: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2012. 212 с.
224. Кравчук П. Ю. Використання спеціальних знань під час розслідування грабежів і розбоїв: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2015. 21 с.
225. Кривда Г. Ф. ПЛР-аналіз молекулярно-генетичного поліморфізму людини в судовій медицині: дис. ... д-ра мед. наук: 14.01.25. Одеса, 2003. 295 с.
226. Кривда Р. Г. Дослідження зразків рідкої сечі за допомогою молекулярно-генетичних методів. *Медичний форум*. 2017. №10 (10). С. 74-78.
227. Кривонос М. В., Бондар В. С. Теорія та практика використання спеціальних знань в розслідуванні злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів: монографія. Сєверодонецьк: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2017. 412 с.

228. Криміналістика (курс лекцій) : навчальний посібник / М.Ю. Будзієвський та ін. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2013. 397 с.
229. Криміналістика : мультимедійний підручник / О. О. Алексєєв та ін. URL: <https://arm.naiu.kiev.ua/books/kriminalist/info/autors.html> (дата звернення 14.05.2020).
230. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / В.Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2019. 328 с.
231. Криміналістика: навч. посіб. / за ред. А.Ф. Волобуєва. Київ: КНТ; Самміт-Книга, 2011. 504 с.
232. Криміналістика: навч. посіб. для підготовки до складання екзамену слухачів заочної форми навчання / Р. Л. Степанюк та ін. Харків: НікаНова, 2014. 232 с.
233. Криміналістика: питання і відповіді : навч. посіб. / А. В. Кофанов та ін. Київ : Центр навч. л-ри, 2011. 280 с.
234. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський, та ін. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Право, 2020. 752 с.
235. Криміналістика: підручник / В. В. Пясковський та ін. Київ: Центр учбової літератури, 2015. 544 с.
236. Криміналістика: підручник: у 2 т.: Т. 1 / А. Ф. Волобуєв та ін. Харків: ХНУВС, 2018. 384 с.
237. Криміналістичне дослідження ДНК: технології та можливості: навч. посіб. / Р. Л. Степанюк та ін. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 150 с.
238. Кримінальне провадження №12018220280001770 від 27.11.2018 (справа № 619/2207/19-к). Архів Дергачівського районного суду Харківської області.
239. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 № 2341-III // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
240. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/-4651-17>.
241. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар / В. Г. Гончаренко та ін. К.: Юстініан, 2012. 1224 с.

242. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар: у 2 т. Т. 1. / О. М. Бандурка та ін. Харків: Право, 2012. 768 с.
243. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1960 р. від 28.12.1960 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1002-05/conv#o658>.
244. Крицька І. О. Допустимість застосування поліграфа у діяльності органів, що проводять досудове розслідування (в Україні та зарубіжних державах). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки*. 2013. Випуск 5. Том 2. С. 115-119.
245. Крукевич О. М. Здійснення правосуддя у кримінальному провадженні за участю неповнолітніх осіб: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 272 с.
246. Круть О. В., Надгорний Г. М. Питання довідкової та консультаційної діяльності науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. *Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні*: матер. наук.-практ. конф. (м. Сімферополь). Сімферополь, 2000. С. 33-36.
247. Кубарєв І. В. Проблеми організації розслідування вбивств, що вчиняються групою осіб в умовах неочевидності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 18 с.
248. Кузик Т. М. Теоретико-правові та процесуальні аспекти участі перекладача у кримінальному провадженні: автореф. ... дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2014. 22 с.
249. Кузьмічов В. С., Прокопенко Г. І. Криміналістика : навч. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Є. М. Мойсеєва. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 366 с.
250. Кулик М. Й., Моргун Н. С., Терещенко Ю. В. Вилучення зразків тканини і органів або частини трупа, необхідних для проведення експертних досліджень у кримінальному провадженні України. *Митна справа*. №5 (101). Ч. 2. 2015. С. 118-124.
251. Кунтій А. І. Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 220 с.
252. Куп'янський М. Г. Розслідування серійних сексуально-садистських убивств (організаційно-тактичні засади): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2016. 20 с.

253. Купріянова Л. С., Гусєва В. О., Савчук Т. І. Особливості огляду місця події при виявленні трупа, що висить в петлі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 100–106.
254. Куриленко Д. В. Інститут обізнаних осіб у змагальному кримінальному провадженні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 256 с.
255. Курилін І. Р. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2007. 19 с.
256. Кушпін В. П., Палюх А. І., Смук М. І. Порядок одержання зразків для проведення експертизи в рамках кримінального провадження. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2020. Т. 26. С. 141-146.
257. Лазебний А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні кримінальних правопорушень проти громадського порядку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2016. 227 с.
258. Лакуста О. М. Особливості дослідження світлих дистильатних нафтопродуктів при проведенні судових експертиз за допомогою методів люмінесцентного аналізу та хроматографії в тонкому шарі сорбенту. *Теорія та практика судово-експертної діяльності*: матеріали VIII міжвідом. конф. (Київ, 27.11.2019). Київ, 2019. С. 246-249.
259. Лакуста О. М. Судова експертиза за експертною спеціальністю «Дослідження нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів»: підстави призначення, об'єкти дослідження та її основні тенденції. Судова експертиза: проблеми сьогодення та перспективи розвитку: колективна монографія. Дрогобич: ПОСВІТ, 2020. С. 216-223.
260. Лапта С. П. Перспективні напрями розвитку дактилоскопії у зарубіжних країнах. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2017. Вип. 3 (78). С. 59-66.
261. Лешкович Т. А. Форми використання поліграфа в кримінальному провадженні України. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 6-1. Т. 2. С. 192-195.
262. Линник О. В. Специфіка застосування результатів психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа при розслідуванні кримінальних

- правопорушень. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. № 5. Т. 4. С. 62–66.
263. Лисиченко В. К. Научные принципы судебной экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза*. 1978. Вып. 17. С. 23-28.
264. Лисиченко В. К. Циркаль В. В. Использование специальных знаний в следственной и судебной практике: учеб. пособие. Киев: Киев. гос. ун-т. 1987. 100 с.
265. Лисиченко В. К., Циркаль В. В. Формы использования специальных познаний и виды участия специалистов на предварительном следствии. *Применение специальных познаний в борьбе с преступностью*. 1983. С. 11-15.
266. Литовські статuti 1529, 1566, 1588 // Суспільно-політичні процеси. 2016. Вип. 3. С. 206-221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubpolpr_2016_3_9 (дата звернення 14.09.2020).
267. Лісовий А. С. Огляд трупа на місці його виявлення. URL: https://pathology.med.sumdu.edu.ua/files/Судова/Змістовний%20модуль%202/додаков а%20література/Oglad_trupa.pdf (дата звернення 03.04.2021).
268. Лозова С. М. Особливості вивчення особистості злочинця з психічними аномаліями в процесі розслідування зґвалтування. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3 (70). С. 68-74.
269. Лозова С. М., Лозовий А. О. Проблемні питання підготовки і проведення молекулярно-генетичних експертиз. *Актуальні проблеми правоохоронної діяльності: тези доп. Всеукр. наук.-практ. Інтернет конф. (м. Сєверодонецьк, 23 грудня 2016 р.)*. Сєверодонецьк: ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2016. С. 199-201.
270. Лозовая С. Н., Матарыкина Е. В. Использование возможностей криминалистического учета генетических признаков человека во время досудебного расследования. *Судебная экспертиза Беларуси*. 2019. № 2 (9). С. 38-43.
271. Лопушной Е. Я. Участие специалиста-криминалиста в следственных действиях (по УПК Казахской ССР) : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Алма-Ата, 1971. 26 с.
272. Лук'янчиков Є. Д. Використання ДНК-аналізу у кримінальному провадженні. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів: матер. круглого столу (м. Київ, 25 лютого 2015 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 38-42.

273. Лук'янчиков Є. Д. Форми використання спеціальних знань за новим КПК України. URL: <http://tdp.kpi.ua/wp-content/uploads/Лук'янчиков-Євген-Дмитрович.pdf> (дата звернення 16.10.2020).
274. Лукашевич В. Г., Юнацький О. В. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого. Київ : КНТ, 2008. 184 с.
275. Луцюк И. Т. Участие специалиста-криминалиста в предварительном следствии (по УПК Украинской ССР): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 1977. 22 с.
276. Любчинський О. В. Особливості розслідування серійних вбивств на сексуальному ґрунті: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Львів, 2018. 230 с.
277. Мамка Г. М. Засади кримінального провадження: наукові та правові основи: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2019. 42 с.
278. Марчак В. Я. Використання спеціальних психологічних знань у досудовому слідстві. Чернівці: Рута, 2005. 152 с.
279. Матарикіна О. В. Актуальність молекулярно-генетичної експертизи на етапі сучасного розвитку криміналістики. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народження проф. М. В. Салтевського, (Харків, 8 листоп. 2017 р.). Харків, 2017. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/56.pdf (дата звернення 15.06.2020).
280. Матарикіна О. В. Проблемні питання, що виникають у ході огляду місця події: виявлення й вилучення слідів біологічного походження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Випуск 18. С. 146-153.
281. Мединська Л. В. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. № 2 (5). С. 278-286.
282. Мельник О., Попович М. Допит неповнолітнього потерпілого у кримінальному провадженні: синергетичний підхід. *Ювенальна деліктологія: діти як жертви, діти як правопорушники*: матер. Всеукр. наук.-практ. семін. (м. Дніпро, 8 жовт. 2020 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 69-72.
283. Методика дактилоскопічної експертизи, зареєстрована у Реєстрі методик проведення судових експертиз під №4.6.14. Київ, 2014. 80 с.

284. Методика дактилоскопічної експертизи. Експертна спеціальність 4.6. «Дактилоскопічні дослідження» / укл. І. І. Жолтанська та ін. Київ : ДНДКЦ МВС України, 2014. 119 с.
285. Методичні рекомендації з організації проведення відбору зразків біологічного походження в близьких осіб зниклих безвісти та призначення молекулярно-генетичної експертизи, проведення заходів з розшуку зазначених громадян та реагування за фактами зникнення безвісти людей у районах проведення антитерористичних операцій / МВС України, Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр, Національна поліція України, Головне слідче управління, Департамент карного розшуку. Київ, 2016. 73 с.
286. Мировська А. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні фальшивомонетництва: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2012. 285 с.
287. Мироненко Т. Є. Роль прокурора у відібранні зразків для проведення судової експертизи. *Право і суспільство*. 2019. № 6. С. 168-173.
288. Можливості Експертної служби. Черкаси : Науково-дослідний експертно-криміналістичний центр при УМВС України у Черкаській області, 2015. 70 с.
289. Моргун Н. С. Отримання зразків для експертизи як важлива передумова її проведення. *Криміналістичний вісник*. 2017. №1 (27). С. 63-67.
290. Мотлях О. І. Поліграф: наукова природа походження, нормативно-правове регулювання та допустимі межі застосування : монографія. Київ: Освіта України. 2012. 394 с.
291. Мотлях О. І. Спеціальні знання в поліграфології та їх особливості. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2021. Т. 118. №1. С. 58-66.
292. Навроцька В. В. Засади диспозитивності та її реалізація в кримінальному процесі України: монографія. Львів: ЛьвДУВС. 2010. 440 с.
293. Надгорний Г. М. Питання законодавчої регламентації судової експертизи: історичний та гносеологічно-процесуальний аспекти. *Вісник Верховного Суду України*. 2000. №6. С. 52-54.
294. Надгорный Г. М. Вопросы теории и практики автотехнической экспертизы в уголовном судопроизводстве: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1974. 24 с.

295. Настанова про діяльність експертно-криміналістичної служби: затв. наказом МВС України № 682 від 30 серпня 1999 р. К., 1999. 22 с.
296. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень: затв. Наказом Міністерства юстиції України 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України 26.12.2012 № 1950/5) // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.
297. Національна стратегія у сфері прав людини: затв. Указом Президента України №119/2021 від 24.03.2021 // Президент України: офіційне Інтернет-представництво: сайт. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1192021-37537> (дата звернення: 14.10.2020).
298. Національний класифікатор України. Класифікатор професій ДК 003:2010 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va327609-10#Text>.
299. Невгад В. В. Методика розслідування умисних вбивств, вчинених способом, небезпечним для життя багатьох осіб: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. 22 с.
300. Негласні слідчі (розшукові) дії та використання результатів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному провадженні: навч.-практ. посібник / С. С. Кудінов та ін. 2-ге вид., розшир. й допов. Харків: Оберіг, 2015. С. 17–18.
301. Негребецький В. Відеозапис під час слідчого експерименту. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. №4. С. 257-261.
302. Недоступ М. Ф. Судова медицина та психіатрія : навчально-методичний посібник. Сєверодонецьк: ЛДУВС імені Е.О. Дідоренка, 2021. 305 с.
303. Нечваль А. О. Тактика обшуку у житлі та іншому володінні особи: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 219 с.
304. Новак Я. В. Сучасний стан та перспективи розвитку криміналістичного дослідження вогнепальної зброї: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2007. 202 с.
305. Нор В.Т., Костицкий М. В. Судебно-психологическая экспертиза в уголовном процессе: учеб. пособ. Київ: Вища школа, 1985. 54 с.

306. Обшалов С. В. Концептуальні засади оперативно-розшукового забезпечення кримінального судочинства в Україні: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2021. 41 с.
307. Ольховський В. О., Григорян Е. К., Фурман О. О., Кожушко І. О. Судово-медична оцінка післясмертних змін при визначенні давності настання смерті. *Буковинський медичний вісник*. 2019. Т. 23. № 2 (90). С. 109-113.
308. Опанасенко О. М. Шляхи вдосконалення функціонування криміналістичних обліків Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України. Судова експертиза: проблеми сьогодення та перспективи розвитку: колективна монографія. Львівський науково-дослідний інститут судових експертиз. Дрогобич: ПОСВІТ. 2020. 406 с.
309. Ортинський В. Л., Гула Л. Ф. Особливості судово-психіатричної експертизи підозрюваного у вчиненні вбивства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Юридичні науки*. 2019. Вип. 21. С. 4-9.
310. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.
311. Основи судової медицини: навчально-методичний посібник / Л.Л. Голубович та ін. Харків: ФОП Бровін О.В., 2021. 535 с.
312. Особливості збирання у досудовому провадженні біологічних слідів людини: метод.рек. / Я. В. Фурман та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2016. 44 с.
313. Особливості підготовки матеріалів для призначення судових експертиз: навч. наочн. посіб. для працівників правоохоронних органів / О. П. Угровецький та ін. Харків: ХНДІСЕ; Промінь, 2019. 180 с.
314. Особливості розслідування злочинів у сфері обігу радіоактивних матеріалів / П. Д. Біленчук та ін. Київ: ННПСК КНУВС, 2009. 88 с.
315. Павлишин Б. О. Техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування вбивства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 22 с.
316. Павлюк О. С. Особа злочинця й потерпілого в структурі криміналістичної характеристики вбивств осіб похилого віку, пов'язаних із заволодінням їх майном. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. №. 1. С. 180-183.

317. Панов М.І., Шепітько В.Ю., Коновалова В. О. Настільна книга слідчого. Київ: Ін. Юре, 2011. 736 с.
318. Пашнев Д. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, вчинених із застосуванням комп'ютерних технологій: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 335 с.
319. Перепичка О. Использование специальных знаний в состязательном уголовном судопроизводстве Украины Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика: зб. наук. праць у 2-х т. Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2014. Т. 2. С. 165–174.
320. Петричук С. В. Особливості призначення та проведення молекулярно-генетичних експертиз. *Сучасні криміналістичні експертизи в розслідуванні злочинів*: матер. кругл. столу (м. Київ, 25 лютого 2015 р). Київ: НАВС, 2015. С. 45-49.
321. Петрова І. А. Теоретико-правові та організаційно-методологічні засади регулювання судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2012. 541 с.
322. Пилипенко Г. М. Принципи залучення експерта сторонами кримінального провадження. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 9. С. 110-114.
323. Пиріг І. В. Принципи судово-експертної діяльності та їх співвідношення з принципами судової експертології. *Правова позиція*. 2016. № 1 (16). С. 106–113.
324. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ; Ліра ЛТД, 2015. 432 с.
325. Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 201 с.
326. Пиріг І. В. Участь працівників експертної служби МВС при проведенні відтворення обстановки і обставин події. *Право і суспільство*. 2011. №. 4. С. 179–183.
327. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні: навчальний посібник. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 140 с.

328. Пілюков Ю. Допит експерта в суді як процесуальна форма використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. №2 (26). С. 176-179.
329. Плосконос А., Саковський А. Використання спеціальних знань під час допиту учасників організованих злочинних груп та злочинних організацій. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. №5. С. 268-272.
330. Повх А. С., Романчук С. М. Контамінація під час молекулярно-генетичного дослідження. Причини її виникнення та наслідки. *Криміналістичний вісник*. 2018. №2 (30). С. 106-115.
331. Половникова Ж.Ю. Применение полиграфа в системе МВД Украины. URL: <http://www.poligraph.com.ua/crimpol/article2.htm#Text> (дата звернення 03.03.2021).
332. Положення про бюро судово-медичної експертизи управлінь охорони здоров'я обласних виконавчих комітетів та республіканське бюро (Автономної Республіки Крим): затв. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 №6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0258-95#Text>.
333. Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України: затв. Наказом МО України від 14.08.2008 №402 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1109-08#Text>.
334. Положення про Експертну службу Міністерства внутрішніх справ України: затв. наказом МВС України від 03.11.2015 №1343 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1390-15#Text>.
335. Польщиков В. В. Особливості криміналістичної характеристики нерозкритих вбивств та їх розслідування : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2010. 214 с.
336. Порядок ведення єдиного обліку в органах (підрозділах) поліції заяв і повідомлень про кримінальні правопорушення та інші події: затв. наказом МВС України від 08.02.2019 №100 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0223-19#Text> (дата звернення 10.02.2021).
337. Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини: затв. Спільним наказом МВС України, МОЗ України, Генеральної прокуратури України від 29.09.2017 №807/1193/279 // БД

«Законодавство України» / ВР України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1299-17#Text>.

338. Порядок взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України: затв. спільним Наказом МВС України, МОЗ України, Офісом Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0317-22#Text>.

339. Порядок зберігання речових доказів стороною обвинувачення, їх реалізації, технологічної переробки, знищення, здійснення витрат, пов'язаних з їх зберіганням і пересиланням, схоронності тимчасово вилученого майна під час кримінального провадження: затв. постановою Кабінету Міністрів України від 19 листопада 2012 р. №1104 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1104-2012-п/print>.

340. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи: затв. Наказом МОЗ України від 08.05.2018 №865 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text>.

341. Порядок спільних дій Національної поліції України, Державної служби України з надзвичайних ситуацій та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України під час проведення огляду місця пожежі, виявлення, припинення, попередження та розслідування кримінальних правопорушень та інших подій, пов'язаних з пожежами: затв. наказом МВС України від 24.07.2017 № 621 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0998-17#Text>.

342. Постанова Касаційного кримінального суду Верховного суду у справі №740/5066/15-к від 07.06.2018 // Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74598730>.

343. Постанова Краснокутського районного суду Харківської області у судовій справі №2022/1508/2012 від 09 жовтня 2013 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87142575>.

344. Почтовий М. М. Методологічна та практичні засади публічності та диспозитивності у кримінальному провадженні України: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Дніпро, 2021. 467 с.
345. Правила проведення комісійних судово-медичних експертиз в бюро судово-медичної експертизи: затв. наказом МОЗ України №6 від 17.01.1995 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0256-95#Text>.
346. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної токсикології бюро судово-медичної експертизи: завт. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 №6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0249-95#Text>.
347. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи: завт. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 №6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-95#Text>.
348. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної гістології бюро судово-медичної експертизи затв. наказом МОЗ України №6 від 17.01.1995 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0250-95#Text>.
349. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи: затв. наказом МОЗ України №6 від 17.01.1995 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95#Text>.
350. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень: завт. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 №6 // БД «Законодавство України» / ВР України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95#Text>.
351. Правила судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи: завт. Наказом МОЗ України від 17.01.1995 №6 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0257-95#Text>.

352. Припхан І. І., Бдайцієва Х. М. Окремі правові аспекти ідентифікації невідомих трупів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. №3. С. 207-211.
353. Приходько В. О. Теоретичні та практичні основи функціонування та використання криміналістичних обліків: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Харків, 2020. 194 с.
354. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.
355. Про державну реєстрацію геномної інформації людини: Закон України від 09.07.2022 №2391-IX // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20/conv#n36>.
356. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013–2022 рр.) // Офіс Генерального прокурора: сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2>.
357. Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти: постанова КМУ від 29.04.2015 №266 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266-2015-п#Text>.
358. Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.11.1994 р. № 778 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-п>.
359. Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 2015 р. № 878 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-п>.
360. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-п>.

361. Про Концепцію забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів: Указ Президента України від 28.12.2004 № 1560/2004 // UaPravo: сайт. URL: <http://ukraine.uapravo.net/data/base23/ukr23575.html> (дата звернення: 23.01.2020).
362. Про права і обов'язки державних медичних експертів: Постанова Народного комісаріату охорони здоров'я від 28.01.1919. URL: <http://istmat.info/node/35535>.
363. Про практику застосування судами України законодавства про відшкодування матеріальної шкоди, заподіяної злочином, і стягнення безпідставно нажитого майна: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1989 № 3 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-89#Text>.
364. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 № 5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/va005700-04.
365. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 № 1489-III // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>.
366. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 № 8 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text>.
367. Про судову експертизу: закон України від 25.02.1994 № 4038-XII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12/ed19940225#Text>.
368. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами: постанова Пленуму ВСУ від 26.04.2002 № 3 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02>.

369. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: постанова Пленуму ВСУ від 07.02.2003 №2 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>.
370. Проценко О. О. Особливості верифікації даних під час призначення експертиз. Правові новели. 2019. №8. С. 160-168.
371. Процюк О. М. Кримінальна процесуальна регламентація й тактика допиту неповнолітнього підозрюваного : дис. ... канд.юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 224 с.
372. Пряхін Є. В. Слідча тактика: навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2011. 116 с.
373. Психологічна експертиза / Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса: сайт. URL: <https://www.hniise.gov.ua/13947-psixologchna-ekspertiza.html> (дата звернення 12.01.2022).
374. Пчеліна О. В. Використання спеціальних знань в галузі психології у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №7. С. 365-370.
375. Радецька В. Я., Гусаченко Є. О. Критерії використання спеціальних знань при проведенні слідчого експерименту. *Криміналістика и судебная экспертиза*. 2015. Вып. 60. С. 242–253.
376. Ревака В. М. Форми використання спеціальних пізнань в досудовому провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 21 с.
377. Реєстр атестованих судових експертів (реєстр судових експертиз) Міністерства юстиції України. URL: <https://rase.minjust.gov.ua/page/829> (дата звернення 12.01.2023).
378. Реєстр методик проведення судових експертиз. URL: <http://rmpse.minjust.gov.ua> (дата звернення 01.12.2022).
379. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи R (85) 11 державам-членам щодо становища потерпілого в рамках кримінального права і кримінального процесу: міжнародний документ від 28.06.1985 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_127#Text.

380. Рішення Ухвала Дергачівського районного суду Харківської області у справі №619/4110/20 від 23.09.2020 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91793322> (дата звернення 13.03.2021).
381. Рогатюк І. В. Використання спеціальних знань прокурором на стадії порушення кримінальної справи. *Криміналістика XXI століття*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м Харків, 25-26 лист. 2010 р.) Харків: Право. 2010. С. 721-723.
382. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві: монографія. Київ: НАВС, 2002. 196 с.
383. Романюк Б. В. Участь спеціаліста на стадії досудового слідства: навч. посіб. К.: Видавничий Будинок «Аванпост-Прим». 2010. 304 с.
384. Савка І., Козань Н., Дунаєв О., Олійник І. Встановлення точних критеріїв діагностики давності настання смерті в судово-медичній практиці. *Судово-медична експертиза*. 2021. №1. С. 18-24.
385. Садчікова К. А. Використання спеціальних знань на стадії досудового розслідування (процесуальний аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Одеса, 2017. 233 с.
386. Саїнчин О. С. Розслідування умисних вбивств: теорія та практика: автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2011. 38 с.
387. Саїнчин С. О. Досудове розслідування умисного вбивства малолітньої дитини: організація та тактика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Запоріжжя, 2014. 21 с.
388. Салманов О. В. Процесуальний порядок проведення слідчих (розшукових) дій, що обмежують недоторканність житла чи іншого володіння особи: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2021. 200 с.
389. Салтевский М. В. Использование запаховых следов для раскрытия и расследования преступлений. К.: НМК ВО, 1992. 174 с.
390. Салтевский М. В. Теоретические основы установления групповой принадлежности в судебной экспертизе (методологические и правовые проблемы): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1969. 34 с.
391. Салтевский М. В. Теория и практика получения информации о преступнике для его розыска и отождествления Киев: КВШ МВД СССР, 1977. 32 с.

392. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2005. 588 с.
393. Салтевський М. В. Криміналістика: підручник для студентів юридичних вузів у 2 ч.: Ч. 1. Харків: Основа, Консум, 1999. 415 с.
394. Самойленко О. А. Основи методики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі: монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Одеса: ТЕС, 2020. 372 с.
395. Сегай М. Я. Криминалистическая идентификация и особенности ее применения в отдельных видах советской криминалистической экспертизы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1959. 16 с.
396. Селиванов Н. О необходимости усиления правовых гарантий соблюдения принципов судебной экспертизы. *Социалистическая законность*. 1986. № 3. С. 56–58.
397. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 205 с.
398. Семенов В. В. Методика розслідування вбивств, прихованих інсценуванням: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2004. 183 с.
399. Сенченко Н. М. Щодо окремих питань призначення та проведення судово-психіатричної експертизи у кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2017. № 5. Ч. 2. С. 249-253.
400. Сергеева Д. Б. Доказове значення результатів використання поліграфа у досудовому розслідуванні. *Оцінка достовірності: наукові дослідження та практика*. Київ: Освіта України, 2017. 199 с.
401. Сиводед І. Використання спеціальних знань і проблеми призначення судових експертиз під час розслідування умисних убивств військовослужбовців під час проведення бойових дій. *Знання європейського права*. 2021. №4. С. 176-180.
402. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 516 с.
403. Січковська І. В. Початковий етап розслідування сексуальних вбивств: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2013. 275 с.

404. Скрябін О. М. Використання поліграфа у кримінальному судочинстві України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія юридичні науки*. 2014. Випуск 1. Том 3. С. 189-194.
405. Сливка І. Ю. Автоматизовані інформаційно-довідкові системи об'єктів трасологічного походження. *Реформування правової системи держави: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ужгород, 26-27 червня 2020 р.)* Ужгород: Молодий вчений, 2020. С. 95-99.
406. Слідчий огляд: сутність, види, тактика проведення огляду місця події і тактика використання техніко-криміналістичних засобів та спеціальних знань: монографія / В. О. Комаха та ін. Дніпропетровськ: ІМА-прес, 2004. 396 с.
407. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР, Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. URL: <http://sum.in.ua/s/uminnja> (дата звернення: 27.04.2020).
408. Соколовский З. М. Вопросы использования экспертом материалов дела. Харьков: Изд-во Харьк. ун-та. 1964. 72 с.
409. Соколовский З. М. Проблема использования в уголовном судопроизводстве специальных знаний при установлении причинной связи явлений. Криминалистическое и процессуальное исследование: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харьков, 1968. 28 с.
410. Спіцина Г. О., Бідняк Г. С. Форми використання спеціальних знань. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. № 18. С. 240-248.
411. Справа «S. та Марпер проти Сполученого Королівства» [S. and Marper v. the United Kingdom] (заяви No 30562/04 та 30566/04): рішення Європейського суду з прав людини від 04.12.2008 // Рішення Європейського суду з прав людини щодо захисту персональних даних. Спільна програма Європейського Союзу та Ради Європи «Зміцнення інформаційного суспільства в Україні». Страсбург: Рада Європи. С. 23-60. URL: <https://rm.coe.int/168059920d> (дата звернення 12.01.2023).
412. Степанюк Р. Л. Деякі питання використання спеціальних знань для вирішення завдань орієнтуючого характеру на стадії досудового розслідування. *Актуальні проблеми криміналістичного та експертного забезпечення діяльності*

правоохоронних органів та суду в Україні: тези доп. учасників наук.-практ. конф. (м. Харків, 28 трав. 2021 р.). Харків: НДІ ППСН, 2021. С. 19-20.

413. Степанюк Р. Л. Особливості призначення судової молекулярно-генетичної експертизи під час розслідування вбивств. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. №3. С. 174-178.

414. Степанюк Р. Л. Поняття спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2014. Спецвип. С. 38-42.

415. Степанюк Р. Л., Іонова В. В. Призначення судової молекулярно-генетичної експертизи на стадії досудового розслідування: проблеми та шляхи їх вирішення. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2020. № 3 (91). С. 307-319.

416. Степанюк Р. Л., Кікінчук В. В. Напрями розвитку криміналістичного дослідження ДНК в Україні. *Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття: тези доп. учасників III Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 19 черв. 2020 р.). Харків: НДІ ППСН, 2020. С. 213-215.

417. Степанюк Р. Л., Лапта С. П. Удосконалення організації й тактики огляду місця події в Україні з урахуванням досвіду США. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2016. №2 (74). С. 300-307.

418. Степанюк Р. Л., Перлін С. І. ДНК-аналіз у структурі криміналістичної техніки. *Право і безпека*. 2020. №2 (77). С. 93-99.

419. Степанюк Р. Л., Щербаковский М. Г., Кикинчук В. В., Лапта С. П., Гусева В. А. Проблемы применения судебной молекулярно-генетической экспертизы в уголовном производстве Украины. *Научный журнал Тбилисского медицинского государственного университета «Georgian Medical News»*. 2019. № 5. С. 157-163.

420. Степанюк Р.Л., Шевцов С.О. Проблеми техніко-криміналістичної підготовки фахівців для підрозділів Національної поліції України. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Том 31 (70) Ч. 3 № 2. С. 127-132.

421. Судова медицина та психіатрія: навч. посіб. / В. В. Кікінчук та ін. Харків: ХНУВС, 2019. 184 с.

422. Судова медицина: електр. підручн. / В. Д. Мішалов та ін. Національний університет охорони здоров'я України ім. П. Л. Шупика. URL: <https://nuozu.edu.ua/s/np/k/sudovoi-medytyny/pidruchnyky-ta-posibnyky/3535-elektronnij-pidruchnik-sudova-meditsina-za-zagalnoyu-redaktsieyu-profesora-v-d-mishalova> (дата звернення: 23.01.2020).
423. Суходубов В. С. Основи методики розслідування вбивств, поєднаних з відчуженням житла громадян: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2018. 235 с.
424. Сухомлин Т. В., Юрчик, Т. В. Судово-дактилоскопічна експертиза у кримінальному провадженні. *Молодий вчений*. 2019. № 10 (74). С. 611-614.
425. Таранова А. М. Використання спеціальних знань при розслідуванні неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2020. 229 с.
426. Татаров О. Ю. Теоретико-правові і організаційні засади досудового провадження в кримінальному судочинстві: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2013. 548 с.
427. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України, вид 13-те, допов. і перероб. Київ : Правова Єдність, 2017. 824 с.
428. Тимофєєва Н. В. Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів проти безпеки виробництва: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2018. 214 с.
429. Тимчишин Д. М. Використання науково-технічних засобів у розслідуванні вбивств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2014. 20 с.
430. Тіщенко В. В. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні*: матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (м. Одеса, 27 листопада 2013 року). Одеса: «Юридична література», 2013. С. 349-353.
431. Тіщенко В. В. Щодо сутності спеціальних знань і форм їх використання в кримінальному провадженні. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики*: матер. міжн. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертизи ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 7–8 листопада 2013 р). Харків: Право, 2013. С. 44-46.

432. Товтин С. В. Тактичні прийоми розслідування вбивств, пов'язаних із сексуальними відхиленнями: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2016. 20 с.
433. Топчій В. В. Актуальність судової молекулярно-генетичної експертизи та проблемні питання щодо її проведення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків, 2018. №18. С. 256-263.
434. Торопов С. О. Попередні та експертні балістичні дослідження на місці події: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ірпінь, 2011. 243 с.
435. Удалова Л., Рожнова В. Кримінальний процесуальний кодекс України – новий етап у розвитку теорії та практики здійснення кримінального провадження. *Право України*. 2013. № 11. С. 80-87.
436. Ухвала Артемівського міськрайонного суду Донецької області у справі №219/10250/17 від 23.05.2018 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74161464> (дата звернення 13.03.2021).
437. Ухвала Кіровського районного суду м. Кіровограда у справі №392/1472/17 від 15.02.2019 // Єдиний державний реєстр судових рішень: офіц. сайт. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83241629> (дата звернення: 14.10.2020).
438. Фастовець В. А. Деякі проблемні питання щодо визначення змісту спеціальних знань у кримінальному судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків. 2015. №15. С. 171-180.
439. Федорова О. Ф. Особливості розслідування і розгляду у суді кримінальних справ щодо вбивств новонароджених дітей: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Донецьк, 2014. 20 с.
440. Форми медичних документів - нормативно-директивні документи МОЗ України // Нормативно-директивні документи МОЗ України: сайт. URL: <http://mozdocs.kiev.ua/index.php?nav=8> (дата звернення 18.09.2020).
441. Хидоятв Б. С. Тактические особенности проведения следственных действий с участием специалиста: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Ташкент, 1986. 22 с.
442. Ходанович О. В. Сучасні проблеми судово-психологічної експертизи неповнолітніх. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Том 11. № 3 (31). С. 170-178.

443. Хомич Д. О. Використання спеціальних знань під час розслідування крадіжок природного газу шляхом втручання в роботу приладів обліку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. 2020. 195 с.
444. Цимбал М. Л. Розслідування пожеж (огляд місця події та проблеми застосування спеціальних знань): монографія. Харків: Гриф, 2004. 192 с.
445. Циркаль В. В. Тактика производства следственных действий с участием специалистов: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Киев, 1984. 226 с.
446. Чаплинський К. О. Проблемні питання взаємодії слідчих та оперативних підрозділів Національної поліції України під час розслідування кримінальних правопорушень. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка* : 2022. Випуск № 4 (100). С. 247-258.
447. Чаплинський К. О. Тактика проведення окремих слідчих дій: монографія. Дніпропетровськ: РВВ ДДУВС, 2006. 308 с.
448. Чашницька Т. Г. Щодо необхідності комплексного дослідження відеозображень судовими експертами. *Теорія та практика судово-експертної діяльності* : мат-ли VIII Міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 27.11.2019). Київ, 2019. С. 450-452.
449. Червінко М. В. Участь психолога та педагога під час проведення допиту неповнолітнього у кримінальному провадженні, дружньому до дитини. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2021. №5 (40). С. 154-158.
450. Чернявський С. С. Використання поліграфічних технологій під час досудового розслідування: проблеми та шляхи їх вирішення. *Актуальні проблеми досудового розслідування слідчими органів внутрішніх справ: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 18–19 квіт. 2013 р.)*. Київ: Хай Тек Прес, 2013. С. 19-21.
451. Чернявський С. С. Проблеми використання поліграфа під час досудового розслідування. *Використання поліграфа в правоохоронній діяльності: проблеми та перспективи: матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 7–8 листоп. 2015 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2015. С. 7-11.
452. Чорний А. М. Особливості розслідування вбивств з корисливих мотивів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2010. 20 с.

453. Чорний М. В., Галан Н. В., Використання генетичної експертизи у кримінальному провадженні. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення*: тези доп. міжвузівської наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 березня 2017 р.). Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2017. С. 145-148.
454. Чубатий М. Огляд історії українського права. Київ: Ноосфера, 1994. 220 с.
455. Шаповалов В. О. Методика визначення психологічних ознак достовірності/недостовірності показань у юридичній практиці : метод. посіб. Київ : Кафедра, 2012. 92 с.
456. Шевцов С. О., Кожевніков О. А. Консультації спеціаліста на стадії досудового розслідування : практ. посібник / МВС України; Експертна служба; Харківський наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр. Харків: Харківський НДЕКЦ, 2020. 43 с.
457. Шевцов С. О., Тимошенко А. І. Визначення розміру моральної шкоди: правові засади та експертні методики. Інформаційний лист / МВС України; Експертна служба МВС України; Харківський наук.-дослід. експерт.-криміналіст. центр. Харків: Харківський НДЕКЦ, 2011. 48 с.
458. Шевченко О. В. Використання спеціальних товарознавчих знань під час досудового розслідування: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2017. 317 с.
459. Шевчук О. Ю., Сливка І. Ю. Деякі можливості використання автоматизованих інформаційно-довідкових систем об'єктів трасологічного походження в розкритті злочинів. *Використання досягнень сучасної науки й техніки в розкритті злочинів*: матер. міжвідомчого наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 25.02.2021). Київ, НАВС. 2021. С.130-135.
460. Шепітько В. Ю. Вибрані твори. Харків: Вид. агентство «Апостиль». 2010. 576 с.
461. Шепітько В. Ю. Довідник слідчого. Київ: Ін Юре, 2001. 208 с.
462. Шепітько В. Ю. Допит: наук.-практ. посіб. Х.: КримАрт, 1998. 36 с.
463. Шепітько В. Ю. Ідентифікація людини за ознаками зовнішності. Харків: ВКФ «Гриф», 2003. 112 с.
464. Шерстюк В. М. Організаційно-правові та морально-психологічні засади судово-експертної діяльності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2007. 199 с.

465. Шимановский М. В. Фотография в праве и правосудии. Одесса: Одес. листка, 1894. 42 с.
466. Шлапко Т. В., Пономаренко Д. В. Теоретико-правові аспекти формування предмета та об'єкта судово-медичної експертизи в Україні. *Правові горизонти*. 2020. № 24 (37). С. 102-107.
467. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень: дис. ... докт. філософ.: 081. Київ, 2021. 269 с.
468. Шульга А. О. Основи методики розслідування вбивств на замовлення: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2003. 219 с.
469. Шульженко А. В. Використання судових експертиз у встановленні ознак суб'єктивної сторони злочину: дис. ... докт. філософ: 081 Право. Харків. 2021. 264 с.
470. Шульженко А. В. Примусовий відбір зразків для експертизи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 2. Вип. 2. С. 127-130.
471. Шуляр В. О. Юридико-психологічна характеристика протиправних діянь, скоєних у стані сильного душевного хвилювання: дис. ... канд. юрид. наук: 19.00.06. Київ, 2013. 220 с.
472. Щербаковский М. Г. Сущность специальных знаний, как критерий разграничения компетенции следователя, специалиста и эксперта. *Экспертное обеспечение правосудия: проблемы теории и практики*: матер. междунар. науч.-практ. конф. (г. Симферополь, 7-8 сент. 2006 г.). Симферополь: КрымНИИСЭ, 2006. С. 102-110.
473. Щербаковский М. Г. Тактика проведення судових експертиз: конспект лекцій. Харків: ХНУВС, 2004. 32 с.
474. Щербаковский М. Г., Кравченко А. А. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений. Харьков: Ун-т внутр. дел. 1999. 78 с.
475. Щербаковский М. Г. Компетенція та компетентність судового експерта (на прикладі КПК України). Судові експертизи в процесуальному праві України: навчальний посібник / за заг. ред. О. Г. Рувіна. Київ: Видавництво Ліра-К, 2019. С. 81–88.

476. Щербаковський М. Г. Консультаційна функція спеціаліста у кримінальному провадженні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2017. Вип. 62. С. 43-51.
477. Щербаковський М. Г. Обов'язкове призначення судових експертиз у кримінальних провадженнях. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2016. Вип. 16. С. 148-157.
478. Щербаковський М. Г. Особливості одночасного допиту декількох експертів. *Вісник ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка*. 2017. № 2 (78). С. 309-314.
479. Щербаковський М. Г. Проведення та використання судових експертиз у кримінальному провадженні: монографія. Харків: В деле, 2015. 560 с.
480. Щербаковський М. Г. Сутність, структура та цілі використання спеціальних знань у судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 184–193.
481. Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2015. 522 с.
482. Юридична психологія: підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. і фак. / Л. І. Казміренко. К.: Ін Юре, 2007. 392 с.
483. Юрчик Т. В., Сухомлин Т. В. Помилки дактилоскопії. *Молодий вчений*. 2020. № 5 (81). С. 253-257.
484. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у ХХ–ХХІ століттях. Київ: ФОП Маслаков, 2018. 556 с.
485. Яковенко М. О. Складання суб'єктивного портрета і його використання в процесі розслідуванні нерозкритих грабежів та розбоїв. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2011. №1 (44). С.233-238.
486. Яремчук В. О. Залучення групи спеціалістів при розслідуванні злочинів. *Теорія і практика правознавства*. 2017. Вип. 2 (12). С. 1-11.
487. Яремчук В. О. Організаційні засади участі спеціаліста у проведенні обшуку. *Теорія і практика правознавства*. 2016. Т. 2. №10. С. 1-9.
488. Яремчук В. О. Організація і тактика залучення спеціаліста при проведенні слідчих (розшукових) дій: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2015. 228 с.

489. Яремчук В. О. Участь спеціаліста при плануванні розслідування злочину. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2017. Вип. 17. С. 100-108.
490. Яремчук В. О. Функції та форми участі спеціаліста під час проведення слідчих дій. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 123-130.
491. Яремчук Р. А. Психолого-правові засади використання поліграфа в кадровому забезпеченні підрозділів МВС України: дис. ... докт. філос.: 053. Київ, 2022. 232 с.
492. Ящук В. О. Судово-одорологічна експертиза під час розслідування кримінальних правопорушень. *Актуальні проблеми криміналістики та кримінально-виконавчого права*. 2021. № 6. С. 236-241.

ДОДАТКИ

Додаток А. Результати вивчення кримінальних проваджень щодо розслідування вбивств і обвинувальних вироків, ухвалених у провадженнях цієї категорії

№	Зміст досліджуваного запитання	Обставини кримінального провадження	Результати (%)
1.	Форми спеціальних знань, що використовувалися під час розслідування:	участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій	91
		залучення спеціаліста для отримання консультацій	31
		проведення попередніх досліджень	13
		залучення спеціаліста до складання суб'єктивного портрета	7
		залучення спеціаліста до складання психологічного портрета	2
		перевірки об'єктів за криміналістичними обліками	17
		проведення досліджень з застосуванням поліграфу	9
		залучення експерта до проведення судової експертизи	100
2.	Галузі наукових знань, потреба у використанні яких виникла під час розслідування (відповідно до класифікації галузей знань, наведених у Постанові КМУ від 29.04.2015 №266 «Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти»:	охорона здоров'я (медицина)	100
		біологія	91
		матеріалознавство	63
		природничі науки (хімія, фізика)	27
		педагогіка	5
філологія	4		
3.	Судово-медичні експертизи, що призначалися під час розслідування:	судово-медична експертиза трупа	100
		судово-медична експертиза підозрюваного	29

		судово-медична експертиза за результатами слідчого експерименту, проведеного за участю підозрюваного	13
		судово-медична експертиза за результатами слідчого експерименту, проведеного за участю свідка	4
		судово-медичні експертизи речових доказів, зокрема: - цитологічні дослідження - імунологічні дослідження	76 83
4.	Форми участі спеціалістів-психіатрів у кримінальному провадженні:	судово-психіатрична експертиза підозрюваного	69
		комплексна психолого-психіатрична експертиза	3
5.	Криміналістичні експертизи, що призначалися під час розслідування:	судово-дактилоскопічна експертиза	37
		судова молекулярно-генетична експертиза	31
		судово-психологічна експертиза	5
		судова експертиза зброї та слідів її використання	4
		судова експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів	2
		вибухотехнічна експертиза	0,9
		судово-одорологічна експертиза	0,8
6.	Форми залучення спеціаліста до участі в слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) діях:	усно	73
		письмово (у вигляді постанови)	21
		письмово (у вигляді запиту)	6
7.	Слідчі (розшукові) дії, які проводилися за участю спеціаліста:	огляд трупа	100
		огляд місця події	97
		огляд речей	13
		відібрання зразків для експертизи	71
		слідчий експеримент	56
		обшук	23
		освідування	17
		допит	11

		негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження	9
8.	Форми застосування поліграфу в кримінальному провадженні:	під час опитувань	41
		у вигляді психофізіологічних досліджень	23
		оформлені у вигляді «психофізіологічних експертиз»	18
		під час проведення судово-психологічної експертизи	9
		під час психофізіологічного інтерв'ю	4
		під час комплексної психолого-психіатричної експертизи	5
9.	Порушення, яких допускалися слідчі і поліграфологи під час проведення досліджень із застосуванням поліграфу:	відсутність добровільної згоди учасника дослідження у матеріально фіксованій формі в матеріалах кримінального провадження	39
		не роз'яснення учаснику дослідження змісту положень статті 63 Конституції України	61
10.	Підставами призначення судово-психіатричних експертиз найчастіше ставали:	1) обов'язкові підстави:	64 13
		- наявність в особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання, що засвідчується відповідним медичним документом; - неадекватна поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього (затьмарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо);	

		2) необов'язкові підстави: - відсутність очевидного мотиву вбивства; - зловживання алкогольними напоями та наркотичними засобами; - перенесення особою сильних душевних потрясінь, психологічних травм та ін.	9 7 7
11.	Особливості психіки підозрюваних осіб, які були встановлені за результатами проведення щодо них судово-психіатричних експертиз:	- наявність психічних або поведінкових розладів через вживання алкоголю, наркотичних засобів (синдром залежності від алкоголю, опіоїдів, амфетаміну тощо); - перебування у стані простого алкогольного сп'яніння; - синдром залежності від алкоголю (хронічний алкоголізм), - емоційно нестійкий розлад особистості; - наявність психічного захворювання; - розлад особистості та поведінки внаслідок органічного ураження головного мозку; - клінічні ознаки посттравматичного стресового розладу тощо.	14 8 4 2 2 1 1
12.	Способи вчинення вбивств:	1) пов'язані з порушенням анатомічної цілісності тіла людини і виділенням крові, серед яких: - нанесення колото-різаних ран - побиття із застосуванням певних предметів (кувалд, палиць, каміння) - нанесення вогнепальних пошкоджень - використання високої температури (підпал особи) - використання для вбивства вибухових пристроїв;	42 28 4 1 1

		2) не пов'язані з порушенням анатомічної цілісності тіла людини і виділенням крові: - задушення (механічна асфіксія) - побиття без використання будь-яких знарядь (кулаками, ногами тощо у життєво важливі органи, тобто із застосуванням м'язової сили - інші способи	14 7 3
13.	Знаряддями вчинення вбивств найчастіше були:	- побутові ножі - палиці, каміння, кувалди - мотузки, подушок, одягу, що використовувалися задля удушення за допомогою здавлювання зовнішніх органів дихання тощо - з застосуванням нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів - без знарядь, виключно шляхом застосування м'язової сили - з застосуванням вогнепальної зброї, бойових припасів - інші способи	42 28 14 7 7 5 1
14.	Недоліки, що мали місце під час проведення огляду місця події, пов'язаних з порушенням правових або організаційних засад використання спеціальних знань:	незалучення до огляду місця події, поєднаного з одночасним оглядом трупа судово-медичного експерта або лікаря не проведення огляду трупа на місці події не залучення до огляду трупа судово-медичного експерта або лікаря не проведення огляду трупа під час розслідування вбивства	29 17 5 6
15.	У якості спеціалістів до участі в огляді місця події залучалися:	спеціаліст-криміналіст кінолога водолаза вибухотехніка геолога	92 3 2 1 0,1

16.	До участі в обшуку залучалися такі спеціалісти:	спеціаліст-криміналіст	97
		судово-медичний експерт (лікар) або біолог	6
		працівники підрозділів Державної служби України з надзвичайних ситуацій	3
		кінологи зі службово-розшуковими собаками	3
		спеціалісти у галузі вибухотехніки	1
17.	До участі в слідчому експерименті залучалися:	спеціаліст-криміналіст	64
		спеціалісти у галузі медицини, зокрема судово-медичні експерти	21
		інші фахівці	3
18.	До участі в допиті залучалися:	спеціаліст-криміналіст	9
		спеціаліст-психолог	2
		спеціаліст у галузі педагогіки	1
19.	Учасниками слідчих експериментів, що проводилися під час розслідування були:	підозрюваний	98
		свідок	12
20.	Функції, що покладалися на залучених до участі в слідчому експерименті спеціалістів у галузі криміналістики до слідчого експерименту є отримання технічної допомоги спеціаліста (64%), яка полягала зокрема у:	безперервній фіксації перебігу слідчої (розшукової) дії, шляхом здійснення, відеозйомки і фотофіксації	84
		складенні планів і схем	93
		виявленні і вилученні слідів та різноманітних речей матеріального світу	47
21.	Спосіб відібрання біологічних зразків особи під час розслідування:	гласний	94
		негласний	6

Додаток Б. Результати анкетування слідчих, оперативних працівників і прокурорів, які брали участь у розслідуванні вбивств

1. Які спеціальні знання Вами застосовувалися під час розслідування вбивств?

№	Варіанти відповіді	%
1)	Наукові	100
2)	Технічні	93
3)	у галузі мистецтва та ремесла	0

2. Які слідчі (розшукові) дії, проведені під час розслідування вбивств, були для Вас найскладнішими?

№	Варіанти відповіді	%
1)	Огляд місця події	83
2)	Огляд трупа	77
3)	Огляд предметів	12
4)	Допит свідків	16
5)	Допит підозрюваного	53
6)	Обшук	31
7)	Слідчий експеримент	42
8)	Освідування особи	11
9)	Отримання зразків для експертизи	29

3. Чи вважаєте Ви доцільним віднесення до спеціальних знань правових?

№	Варіанти відповіді	%
1)	Так	7
2)	Ні	93

4. Чи залучали Ви спеціалістів до проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування вбивств?

№	Варіанти відповіді	%
1)	Так	100
2)	Ні	0

5. Які непроцесуальні форми використання спеціальних знань, на Вашу думку, є найбільш ефективними під час розслідування вбивств?

№	Варіанти відповіді	%
1)	Консультаційна допомога обізнаних осіб	61
2)	Перевірки за криміналістичними обліками	24
3)	Попередні криміналістичні дослідження	49
4)	Проведення досліджень з застосуванням поліграфу	51

5)	Використання суб'єктивних і психологічних портретів	17
----	---	----

6. Чи потребувалась Вам консультація спеціалістів під час розслідування вбивств?

№	Варіанти відповіді	%
1)	Так	74
2)	Ні	26

7. Як часто Ви зверталися за консультаціями спеціалістів під час розслідування вбивств?

№	Варіанти відповіді	%
1)	За однією консультацією до одного фахівця	78
2)	Більше, ніж однією консультацією, до одного спеціаліста	2
3)	До двох і більше спеціалістів різних фахів	20

8. Перед проведенням яких слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій Ви найчастіше зверталися за консультаціями до спеціалістів?

№	Варіанти відповіді	%
1)	Допит	63
2)	Слідчий експеримент	40
3)	Обшук	37
4)	Відібрання біологічних зразків	33
5)	Освідування	21
6)	Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження	9

9. Чи фіксувалася Вами у письмовій формі інформація, отримана під час консультацій?

№	Варіанти відповіді	%
1)	Так, для подальшого обґрунтування процесуальних рішень	21
2)	Ні, консультації відбувалися в усній формі	79

10. Які чинники найчастіше унеможлилювали здійснення огляду трупа на місці його виявлення?

№	Варіанти відповіді	%
1)	Несприятливі погодні умови	47
2)	Неможливість своєчасного залучення судово-медичного експерта	59
3)	Виявлення окремих скелетованих останків, через що здійснювався фактично лише огляд місця події	1

11. Чи залучалися Вами спеціалісти до участі в огляді місця події за фактом вчинення вбивства?

№	Варіанти відповіді	%
1)	Так	93
2)	Ні	7

12. Які експертизи під час розслідування вбивств Вами призначалися?

№	Варіанти відповіді	%
1)	Судово-медична експертиза	100
2)	Судово-психіатрична експертиза підозрюваного	71
3)	Комплексна психолого-психіатрична експертиза	1
4)	Судово-дактилоскопічна експертиза	66
5)	Судова молекулярно-генетична експертиза	79
6)	Судово-психологічна експертиза	10
7)	Судова експертиза зброї та слідів її використання	9
8)	Судова експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів	5
9)	Вибухотехнічна експертиза	2
10)	Судово-одорологічна експертиза	1

13. Чи потребувалася Вам консультація спеціалістів перед призначенням судових експертиз під час розслідування вбивств?

№	Варіанти відповіді	%
1)	Так, у частині конкретних спеціалістів, експертів або експертних установ, які спеціалізуються на дослідженні відповідних об'єктів	74
2)	Так, у частині підготовки об'єктів експертного дослідження або забезпечення участі певних осіб	68
3)	Так, у частині постановки можливих питань експертові	83
4)	Так, щодо коректного складення постанов про призначення експертиз	13
5)	Ні	56

16. Хто найчастіше був ініціатором залучення спеціалістів до участі в слідчому експерименті?

№	Варіанти відповіді	%
1)	Слідчий	92
2)	Підозрюваний або його захисник	6
3)	Прокурор	1
4)	Керівник органу досудового розслідування	1

15. Як часто кримінальні провадження, у яких не було встановлено причину смерті, направлялися до суду?

№	Варіанти відповіді	%
1)	Обвинувальні акти скеровувалися навіть за такої умови	6
2)	Прокурори не погоджують повідомлення про підозру особі за такої умови	94

16. Чим, на Вашу думку, обумовлені складнощі у розслідуванні кримінальних проваджень щодо вбивств?

№	Варіанти відповіді	%
1)	Труднощами у залученні спеціалістів	27
2)	Тривалістю проведення судових експертиз, що призводить до затягування строків досудового розслідування	13
2)	Недосконалістю положень чинного кримінального процесуального законодавства	34
3)	Відсутністю належного техніко-криміналістичного забезпечення розслідування	52
4)	Тактичними помилками в проведенні слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій	31

17. Під час розслідування вбивств, потреба у перевірці за якими різновидами криміналістичних обліків виникала найчастіше?

№	Варіанти відповіді	%
1)	За обліком генетичних ознак людини	9
2)	За дактилоскопічним обліком	19
2)	За обліком осіб за ознаками зовнішності	3
3)	За трасологічним обліком	13
4)	За балістичним обліком	7
5)	Такої потреби не виникало	49

Додаток В. Список публікацій здобувачки за темою дисертації

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Вуйма А. Г. Поняття, сутність та форми спеціальних знань, що використовуються під час розслідування вбивств. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. №1 (89). С. 54-62. DOI: 10.33766/2524-0323.89.54-62.

2. Вуйма А. Г. Правові засади використання спеціальних знань під час розслідування вбивств. *Право і безпека*. 2020. №1 (76). С. 107-111. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.1.15>.

3. Вуйма А. Г. Особливості підготовки до призначення молекулярно-генетичних експертиз у кримінальних провадженнях, розпочатих у зв'язку зі вчиненням убивств. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2020. №21. С. 79-91. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_05.

4. Вуйма А. Г. Участь спеціалістів у проведенні огляду місця події під час розслідування вбивства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 256-265. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2021.2.22>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Вуйма А. Г. Роль криміналістичних обліків Експертної служби МВС України у боротьбі зі злочинністю. *Теоретичні аспекти організації досудового розслідування*: матер. Всеукраїнської наук.-практ.конф. (м. Харків, 04 грудня 2015 р.). Харків, ХНУВС, 2015. С. 448-451.

6. Вуйма А. Г. До питання залучення спеціалістів під час розслідування вбивств. *Харківський національний університет внутрішніх справ: 25 років досвіду та погляд у майбутнє (1994-2019 рр.)*: матер. міжнар. наук.-практ. конф.

до 25 річчя створення університету (м. Харків, 22 листопада 2019 р.). Харків, ХНУВС, 2019. С. 92-94.

7. Вуйма А. Г. До питання визначення засад діяльності спеціалістів під час розслідування вбивств. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: тези доповідей учасників наук.-практ. конф. з нагоди святкування Дня науки* (м. Харків, 15 травня 2020 р.). Харків, ХНУВС, 2020. С. 71-77.

8. Вуйма А. Г. Деякі аспекти відібрання біологічних зразків під час розслідування вбивств. *Кримінальний процес та криміналістика: сучасний стан та перспективи: тези допов. Всеукр. наук.-практ. конф.* (м. Харків, 26 листопада 2020 р.). Харків, ХНУВС, 2020. С. 96-98.

9. Вуйма А. Г. Судова експертиза нафтопродуктів та пально-мастильних матеріалів під час розслідування вбивств, пов'язаних з підпалом. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики: матер. міжнар. наук-практ. конф.-полілогу* (м. Харків, 15-16 квітня 2021 р.). Харків, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2021. С. 125-126.

10. Вуйма А. Г. Використання спеціальних знань у структурі тактичних операцій, що проводяться під час розслідування вбивств. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: тези доповідей учасників наук.-практ. конф.* (м. Харків, 14 травня 2021 р.). Харків, ХНУВС, 2021. С. 38-41.

11. Вуйма А. Г. Застосування поліграфу як непроцесуальна форма використання спеціальних знань під час розслідування вбивств. *Розвиток науки та техніки: проблеми і перспективи: матер. міжнар. наук-практ. інтернет-конф. з нагоди відзначення Дня науки-2021 в Україні* (м. Київ, 20 травня 2021 р.). Київ, Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2021. С. 96-98.

12. Вуйма А. Г., Степанюк Р. Л. Використання спеціальних медичних знань під час розслідування вбивств. *Актуальні проблеми кримінального процесу та криміналістики: матер. міжнар. наук-практ. конф.* (м. Харків, 29 жовтня 2021 р.). Харків, ХНУВС, 2021. С. 91-94 (Особистий внесок здобувача – 50%).

13. Вуйма А. Г. Наукове забезпечення використання спеціальних знань під час розслідування вбивств: генезис, сучасний стан, тенденції подальшого

розвитку. *Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених, курсантів та студентів*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 червня 2022 р.). Харків, ХНУВС, 2022. С. 81-84.

14. Вуйма А. Г. Окремі аспекти призначення криміналістичних експертиз під час розслідування вбивств. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану*: матер. міжнар. наук-практ. конф. (м. Харків, 25 листопада 2022 р.). Харків, ХНУВС, 2022. С. 122-125.